

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Akın Cihan ÖZTÜRK

2008-2022 DÖNEMİ TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE
METAL SEKTÖRÜNDEKİ SINIF MÜCADELELERİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Akın Cihan ÖZTÜRK

2008-2022 DÖNEMİ TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE
METAL SEKTÖRÜNDEKİ SINIF MÜCADELELERİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Danışman

Doç. Dr. Taner AKPINAR

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Akın Cihan ÖZTÜRK'ün bu çalışması, jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Taner AKPINAR

Üye : Doç. Dr. Miriş Meryem KURTULMUŞ

Tez Başlığı:	2008-2022 Dönemi Toplu İş Sözleşmesi Süreçleri Üzerinden Türkiye Metal Sektöründeki Sınıf Mücadelelerine İlişkin Bir İnceleme
--------------	---

Tez Savunma Tarihi : 07 / 07 / 2022

Mezuniyet Tarihi : 11/08/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “2008-2022 Dönemi Toplu İş Sözleşmesi Süreçleri Üzerinden Türkiye Metal Sektöründeki Sınıf Mücadelelerine İlişkin Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Akın Cihan ÖZTÜRK

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Akın Cihan ÖZTÜRK
Öğrenci Numarası	202052058004
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Taner AKPINAR
Yüksek Lisans Tez Başlığı	2008-2022 Dönemi Toplu İş Sözleşmesi Süreçleri Üzerinden Türkiye Metal Sektöründeki Sınıf Mücadelelerine İlişkin Bir İnceleme
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1877775510
Rapor Tarihi	01.08.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 4 Alıntılar dahil: % 14
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam doksandokuz (99) sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Doç. Dr. Taner AKPINAR	
İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIF MÜCADELELERİNİ KAVRAMAK İÇİN KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1. Azgelişmişlik Teorileri mi, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası mı?.....	3
1.1.1. Azgelişmişlik Teorileri.....	3
1.1.2. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası.....	5
1.2. Küreselleşme mi, Emperyalizm mi?.....	7
1.2.1. Küreselleşme Teorileri.....	7
1.2.2. Lenin'in Emperyalizm Teorisi.....	10
1.3. Sınıf Mücadelelerinin Ekonomik Temeli.....	16
1.3.1. Kapitalizmin Depresyonu.....	17
1.3.2. Kapitalizmin Depresyonunun Türkiye'ye Etkisi.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN VE SINIF MÜCADELELERİNİN TARİHSEL SEYRİ

2.1. 19. Yüzyılın Sonundan 1908'e.....	22
2.2. 1908'den Cumhuriyetin Kuruluşuna.....	25
2.3. Cumhuriyetin Kuruluşundan 1930'lu Yıllara.....	27
2.4. İkinci Dünya Savaşı Öncesi (1930-1945).....	28
2.5. İkinci Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a.....	30
2.6. 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e.....	32

2.7. 12 Eylül'den Neoliberal Döneme.....	36
2.8. Neoliberal Dönemde Farklı Bir Evre: AKP İktidarı.....	41
2.9. Kısa Bir Değerlendirme.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE METAL SEKTÖRÜNDE SINIF MÜCADELELERİ: 2008-2022

3.1. Metal Sektörünün Genel Durumu.....	46
3.2. Metal Sektöründe Geçmiş Sınıf Mücadeleleri.....	48
3.3. Metal Sektöründe Sınıf Mücadeleleri.....	52
3.3.1. 2008-2010 Dönemi.....	52
3.3.2. 2010-2012 Dönemi.....	55
3.3.3. 2012-2014 Dönemi.....	56
3.3.4. 2014-2017 Dönemi.....	58
3.3.5. 2017-2019 Dönemi.....	61
3.3.6. 2019-2021 ve 2021-2023 Dönemleri.....	64
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	72
ÖZGEÇMİŞ.....	85

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. 1869-2007 Yılları Arasında Kâr Oranlarının Seyri.....	18
Şekil 1.2. 1950-2019 Yılları Arasında G20 Ülkelerinin Kâr Oranları.....	19
Şekil 3.1. 1997-2006 Yılları Arasında Metal Sektöründe Ücret, Verimlilik ve İstihdam.....	53
Şekil 3.2. 1997-2011 Yılları Arasında Metal Sektöründe İşe Giriş Yıllarına Göre Saatlik Ücretler.....	56

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: 1998-2021 Yıllarında Türkiye Ekonomisi Büyüme Oranları	41
---	----

ÖZET

Türkiye işçi sınıfı tarihinde metal işçilerinin mücadelesi özgün bir noktada durmaktadır. 1963'te Kavel Kablo'daki fiili grevle kazanılan grev hakkı bunun en somut örneğidir. Türkiye ekonomisi için kilit rol oynayan bu sektörde yaşanan sınıf mücadeleleri yalnızca metal sektörüyle sınırlı kalmamakta, işçi sınıfının diğer bölüklerini, ekonominin genelini ve politikayı da etkilemektedir. Elbette bu mücadeleler kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucudur. 2008'de kapitalizmin içine girdiği depresyonun ise bu anlamda yeni bir dönem başlattığını söylemek mümkündür. Depresyonun dünya pazarı üzerinde yarattığı etki tekil ülkelerin ekonomilerini de etkilemektedir. İşte bu çalışma, metal sektöründeki sınıf mücadelelerini depresyonun başladığı 2008 yılından itibaren ele almaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde bir kuramsal tartışma yürütülecektir. Bölümün birinci ve ikinci alt başlıklarında yürütülecek tartışma sonucunda emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifleri ile bir çerçeve çizilecektir. Bununla birlikte üçüncü alt başlıkta sınıf mücadelelerinin ardında yatan kapitalizmin çelişkileri açıklanmaya çalışılacak, bu temel Türkiye metal sektöründeki sınıf mücadelelerini kavramak için bir dayanak oluşturacaktır. Emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme teorileri ile çizilen çerçeveye birlikte ikinci bölümde Türkiye'nin sanayileşme süreci üzerinden ekonomik gelişimine ve sınıf mücadelelerine değinilecektir. Metal sektörünün içinde yer aldığı sanayinin, emperyalizme bağımlılık etrafında şekillendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca ikinci bölüm, üçüncü bölümde ele alınacak sınıf mücadelelerinde rol oynayan Türkiye'nin yapısal sorunlarını da görmeye olanak tanıyacak, sınıf mücadelelerinin ekonomik gelişmelerden ayrı gelişmediği vurgulanacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise 2008-2022 yılları arasında metal sektöründeki sınıf mücadeleleri ele alınacaktır. Sendikaların basın metinleri ve çeşitli haber siteleri üzerinden yapılacak doküman analizi ile ilerleyecek olan bu bölümle birlikte çalışma sonlandırılacaktır.

Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, 2008'de başlayan depresyonun tüm ülke ekonomileri gibi Türkiye ekonomisini de etkilediği, metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin temelinde bu dinamiğin yattığıdır. Elbette depresyonun yanında Türkiye ekonomisinin geçmişten gelen yapısal sorunları da rol oynamaktadır. Bununla birlikte çalışmanın ele aldığı süreç içerisinde sendikal anlamda da değişim görülmektedir. Son olarak Türkiye işçi sınıfının en mücadelecisi bölüğü olarak kabul edilebilecek metal işçilerinin mücadelesi, küreselleşme teorilerinde

gündeme gelen ve işçi sınıfının yerine prekarya vb. kavramları ikame eden görüşlerin aksine işçi sınıfının kapitalist üretim sistemi içinde toplumsal bir güç olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf mücadelesi, metal sektörü, emperyalizm, ekonomik kriz

SUMMARY

A REVIEW ON CLASS STRUGGLES IN TURKISH METAL SECTOR THROUGH COLLECTIVE BARGAINING PROCESSES BETWEEN 2008-2022

The struggle of metal workers stands at a unique point in the history of labour movement in Turkey. The right to strike gained with the actual strike at Kavel Kablo in 1963 is the most concrete example of this. Class struggles in metal sector, which plays a key role in the Turkish economy, are not only limited to this sector, but also affect other parts of the working class, the economy in general, and politics. It is possible to say that as a result of the depression that capitalism went into in 2008, a new era has started in this sense. The effect of the depression on the world market also affects the economies of individual countries. This study deals with the class struggles in the metal sector since 2008, when the depression began.

In the first part of the study, a theoretical discussion will be carried out. As a result of the discussion in the first and second sub-headings of the chapter, a framework will be drawn with the perspectives of imperialism and unequal and combined development. However, in the third sub-title, the contradictions of capitalism behind the class struggles will be tried to be explained, and this will form a basis for understanding the class struggles in the metal industry in Turkey. Along with the framework drawn by imperialism and unequal and combined development theories, in the second part, Turkey's economic development and class struggles will be discussed through the industrialization process. It will be tried to reveal that the industry, in which the metal sector is included, is shaped around dependence on imperialism. In addition, the second part will allow to see the structural problems of Turkey, which plays a role in the class struggles that will be discussed in the third part, and it will be emphasized that class struggles do not develop separately from economic developments. In the third part of the study, class struggles in the metal sector between the years 2008-2022 will be discussed. The work will be concluded with this section, which will proceed with the document analysis to be made through the press texts of the unions and various news sites.

The main conclusion reached by the study is that the depression that started in 2008 has affected the Turkish economy as well as the economies of all countries, and that these dynamics underlie the class struggles in the metal industry. In addition to the depression, the structural problems of the Turkish economy from the past also play a role. However, in the process which the study focuses, there is a change in terms trade unions. Finally, contrary to the views that the concept like precariat replaced the proletariat, the struggle of the metal

workers, which can be considered as the most combative section of the working class in Turkey, shows that the working class is the only power that will change the capitalist mode of production.

Keywords: Class struggle, metal industry, imperialism, economic crisis

ÖNSÖZ

Metal işçisinin mücadelesi, Türkiye işçi sınıfının kazanımları açısından oldukça önemlidir. Yalnızca grev hakkının kazanılmasında Kavel Kablo işçilerinin fiili grevine bakmak bile yeterlidir. Yasal düzenlemeler yapılmadığı için uygulanamayan grev hakkını metal işçisi grev yaparak kazanmıştır. Elbette mücadele durmamış, metal işçilerinin tekil mücadelelerinde, toplu sözleşme süreçlerinde, 2015'teki metal fırtınada, fiili grevlerde ve fabrika işgallerinde devam etmiştir. 2008'de başlayan kapitalizmin depresyonu ise tüm ülke ekonomilerini olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş, bunun metal sektöründe de yansıması olmuştur. Bu çalışma, söz konusu dönemdeki mücadeleleri inceleyecektir. Bu mücadele üretkenlerin ve tarih yapımcıların mücadelesidir.

Akın Cihan Öztürk

Eskişehir, 2022

GİRİŞ

Metal sektörü hem ekonomik anlamda hem de barındırdığı işçi kitlesi anlamında önemli bir noktada durmaktadır. Türkiye'nin ihracatında büyük paya sahip olan bu sektörde işçi sınıfı da köklü bir mücadele geleneğine sahiptir. Örgütlülük düzeyinin yüksek olduğu metal işçileri, fabrika işgalleri ve fiili grevler gibi sınıf mücadelesinin keskin olarak yaşandığı eylem biçimlerini ortaya koymaktadır. Çalışmada aktarılabilecek üzere Türkiye ekonomisi için kilit önemde olan bu sektörde yaşanan sınıf mücadelelerinin etkisi ise işçi sınıfının diğer katmanlarını da etkileme potansiyeline sahiptir. Nitekim Türkiye işçi sınıfının öncü bölümü sayılabilecek metal işçilerinin imzaladıkları toplu sözleşmeler, diğer sektörlerdeki işçilere bir anlamda emsal olmaktadır.

Kapitalizmin 1970'lerde girdiği yapısal krizin 2008'de depresyona dönüşmesiyle başlayan süreç dünya pazarını olduğu gibi tekil ülke ekonomilerini de etkilemiştir. Çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı temel sonuç, metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin en derininde depresyonun sonucunda yüzeye çıkan kapitalizmin çelişkilerinin yattığıdır. Bununla birlikte yaşanan sınıf mücadelelerinde Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları da etkilidir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren emperyalizme bağımlılığın ve kronik dış borç sorunun görüldüğü Türkiye ekonomisi, 2008'de başlayan depresyonun ardından kısmi yükselişler gösterse de adım adım kötüye gitmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü sınıf mücadelelerini kavramak için teorik bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Azgelişmişlik teorilerinin bir eleştirisinden oluşan ilk kısımda, bu teorilerin ülkelerin gelişim dinamiklerini açıklamakta yetersiz olduğundan hareketle Trotskiy'in¹ eşitsiz ve bileşik gelişme teorisi aktarılmaktadır. İkinci kısımda ise küreselleşme teorileri ele alınmaktadır. Tartışma içerisinde ifade edileceği üzere küreselleşme, emperyalizm teorisinin karşıtıdır. Küreselleşme teorilerinden ne kastedildiği ortaya koyulduktan sonra Lenin'in emperyalizm teorisi aktarılacak, küreselleşme ile iddia edildiği gibi emperyalizm döneminin son bulup bulmadığı saptanacaktır. Çalışma için emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme teorileri temel olacaktır. Nitekim iki teori ülkelerin gelişim dinamiklerini görmede ve kapitalizmin emperyalizm aşamasında sınıf mücadelelerinin bu gelişim dinamikleriyle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koymada oldukça önemlidir. Üçüncü kısımda ise sınıf

¹ Çalışmada Trotskiy'in yazımı konusunda (Trotskiy, Trotsky, Troçki vb.) Devrimci Marksizm dergisinin 24. sayısında belirtilen yazım önerisine sadık kalınmıştır. Dergi, Türkçe'de tek ses veren bazı harflerin Rusça'da iki ses vermesinden hareketle doğru yazımın "Trotskiy" olduğunu belirtmektedir. Kaynakça gösteriminde ise kullanılan eserin orijinal ismi esas alınarak kaynak verilmiştir (Devrimci Marksizm, 2015: 11-12).

m¼cadelelerinin ardında yatan ekonomik temele değinilecektir. Kapitalizmin çelişkilerinin sınıf m¼cadelelerini nasıl etkilediğı teorik olarak ortaya konulduktan sonra, 1970’lerde başlayan yapısal krizin 2008’de depresyona dönüşmesiyle günümüzde dünya kapitalizmi ve Türkiye ekonomisi üzerinde ne gibi etkileri olduğu aktarılacaktır. Bu nokta, üçüncü bölümde ele alınacak olan Türkiye metal sektöründeki sınıf m¼cadelelerinin de ardında yatan dinamiklerin temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme teorileri üzerinden Türkiye’nin sanayileşme süreci ele alınacaktır. Böylece metal sektörünün de içinde yer aldığı sanayinin tarihsel gelişiminde emperyalizme bağımlılığının rolü ve neoliberal dönemle birlikte uluslararası iş bölümünde yaşanan gelişmelerin sanayi alanına etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanında ele alınan tarihsel süreçte ekonomik gelişmelerin işçi sınıfını nasıl etkilediğı ilgili dönemlerde öne çıkan sınıf m¼cadeleleri ile ortaya konulacaktır. Ele alınan süreç aynı zamanda Türkiye’nin ekonomisindeki yapısal sorunları da görmeyi olanaklı kılacak, metal sektöründeki sınıf m¼cadelelerinin ekonomik temelleri açısından bu noktanın oldukça önemli olduğu görülecektir.

Çalışmanın son bölümünde metal sektöründeki sınıf m¼cadeleleri ele alınacaktır. İlk kısımda metal sektörünün genel durumunun verilmesiyle birlikte sektörün Türkiye ekonomisi için kilit önemde olduğu ortaya koyulacaktır. Ardından değinilecek olan metal sektöründeki geçmiş sınıf m¼cadeleleri ise sektörde oluşan çalışma ilişkilerinin tarihsel sürecini ele alacaktır. Son kısımda ise 2008-2022 yılları arasında MESS kapsamındaki TİS süreçleri ve belli başlı tekil eylemler üzerinden metal sektöründeki sınıf m¼cadelelerinin ardında yatan dinamik açıklanmaya çalışılacaktır. Bu noktada ilk bölümde ele alınan kapitalizmin depresyonu ile ikinci bölümde ele alınan Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, sınıf m¼cadelelerinin ardındaki dinamikleri açığa kavuşturmada bir temel oluşturacaktır. Bu kısım, sendikaların basın metinleri ve çeşitli haber siteleri üzerinden ilerleyen bir doküman analizi ile m¼cadeleleri inceleyecektir. Böylece m¼cadelelerin ardında yatan dinamikler açıklanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte metal sektöründe sendikal anlamda da bir dizi değişim olduğu, küreselleşme teorilerinin iddiası bir yana, işçi sınıfının toplumsal bir güç olarak hala varolduğı aktarılan m¼cadelelerle ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIF MÜCADELELERİNİ KAVRAMAK İÇİN KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

Bu bölümde sınıf mücadelelerini kavramak üzere bir kuramsal tartışma yürütülecektir. Modernleşme ve bağımlılık okullarının teorilerinin ele alınacağı ilk kısımda, “azgelişmişlik teorileri” olarak ifade edilen bu görüşlerin ülkelerin gelişim süreçlerini kavramada çeşitli eksik yönlerinin olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın azgelişmişlik teorilerine karşı savunduğu görüş Trotskiy’in eşitsiz ve bileşik gelişme teorisidir. İkinci kısımda ise küreselleşme tartışmaları ele alınacaktır. İlk kısımda olduğu gibi burada da küreselleşme teorilerinin temeli açıklanmaya çalışılacak, devamında Lenin’in emperyalizm teorisi üzerinden bir perspektif çizilecektir. Son kısımda ise sınıf mücadelelerinin ardında yatan kapitalizmin dinamikleri aktarılacaktır. Bu dinamikler, üçüncü bölümde ele alınacak olan metal sektöründeki mücadelelerin ekonomik temelini de görmeyi olanaklı kılacaktır.

1.1. Azgelişmişlik Teorileri mi, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası mı?

1.1.1. Azgelişmişlik Teorileri

Modernleşme okulu, Batı’nın diğer bölgelere göre üstün olduğu kabulünden hareketle ülkelerin gelişimini Batı’ya benzemeyi başarmak veya başaramamak üzerinden değerlendirmiştir. Buna göre ülkelerin geri kalmalarının nedeni kapitalizm değil Batı’ya yeterince benzememektir. Dolayısıyla gelişimin tek şartı Avrupa ekonomisinin bir parçası haline gelmektir (Savran, 2008: 254-255; Quataert, 2017: 19). Quataert bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Batı değerlerini benimseyenler iyi, karşı çıkanlar kötüydü. İlk modernistler, Batı dışındaki bölgelerin tarihine esas olarak bu iki grup arasındaki mücadelenin tarihi olarak bakmaya başladılar...İlk modernistler, kendi paylarına, Ortadoğu’da Batılılaşmaya karşı direnenleri dinî gericilik yaftasıyla bir kenara koyuverdiler” (Quataert, 2017: 19-22).

Modernleşme okulunun Batı’yı temel alan görüşleri, ülkelerin gelişim süreçlerinde Batılı ülkelerin geçtiği yolu takip etmelerinin zorunlu olduğu sonucunu doğurmaktadır. Buna göre “modernleşmek” için Batı’yı takip etmek dışında bir seçenek yoktur. Bu yönüyle modernleşme okulu, kapitalizm içindeki ilişkileri yadsıyan tek ve mutlak bir gelişim çizgisi ortaya koymaktadır. Ayrıca Batı’ya endeksli modernleşme görüşü, azgelişmişliğin nedenini içsel, gelişmenin koşulunu ise dışsal bir olgu olarak ele almaktadır (Savran, 2008: 255). Modernleşme okulunun bu görüşlerinin ülkelerin tarihsel gelişim süreçlerini ve bağımlılık ilişkilerini açıklamaktan yoksun olduğu açıktır.

Bağımlılık okulu, modernleşme okulunun Batı merkezli görüşlerine karşıt olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu okul içerisinde A.G. Frank, S. Amin, A. Emmanuel ve I. Wallerstein'in ortak görüşleri ise bağımlılık okulunun bütününden ayrı bir noktada duran ve literatürde yaygın kabul gören görüşlerdir. Bu görüşe göre kapitalizm bir “dünya ekonomisi”dir. Dünya ekonomisinde ülkeler, Wallerstein'in “merkez, çevre ve yarı-çevre” olarak ifade ettiği bölgelere ayrılmaktadır. Buna göre çevre ülkeler merkez ülkelere bağımlıdır ve bu ülkelerden elde edilen artı değer sistematik bir biçimde merkez ülkelere aktarılmaktadır. Eşitsiz mübadele olarak adlandırılan bu aktarım sayesinde merkez ülkelerdeki bölüşüm ilişkileri sorunsuz şekilde idare edilmektedir. Bu durumun çevre ülkeler açısından sonucu ise sürdürülebilir bir ekonominin sağlanamaması ve ekonominin dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına yönelik düzenlenmesi olmaktadır (Savran, 2008: 254-257).

Bağımlılık okulunun merkez ve çevre ülkeler arasında kurduğu bu bağımlılık ilişkisi, çevre ülkelerin azgelişmişliğini mutlaklaştırmaktadır. Öyle ki merkez ülkelerin gelişmişliği, bu ülkelerin iç pazar dinamikleri ile gelişmesine olanak vermektedir. Ancak çevre ülkelerin azgelişmişliğinin bir sonucu olarak bu ülkelerde üretim araçları gelişmemiştir. Dolayısıyla hem merkez ülkelere olan bağımlılık hem de üretim araçlarının gelişmemiş olması çevre ülkelerin kapitalizminin gelişimini olanaksızlaştırmaktadır. Amin (2018: 97 ve 2007: 273-274)'e göre çevre ülkelerin bunu aşmalarının yolu merkez ülkelerden bağımsız bir strateji izlenmesiyle mümkündür. Amin'in “kopuş” adını verdiği bu strateji, çevre ülkelerin dünya ekonomisi sisteminden kopmasını ve çevre ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerinin geliştirilmesini önermektedir. Ancak bu görüş, çevre ülkelerin merkezden kopmasına dönük olmasıyla sınırlıdır. Öyle ki, çevre ülkelerin merkezden kopuşuyla birlikte bağımsızlaşması bu ülkelerdeki sınıf mücadelelerini göz önünde bulundururken, merkez ülkelerde bu tip bir kopuşun öngörülmemesi bu ülkelerdeki sınıf mücadelelerini yadsımaktadır. Dolayısıyla bu görüş, emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının kapitalist üretim sistemine karşı verdiği sınıf mücadelesini boşa düşürmekte, bu ülkelerde kapitalizmin aşılmasını olanaksızlaştırmaktadır.

Dünya ekonomisi yaklaşımının sınırlılığı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve 20.yüzyılın ikinci yarısındaki Çin'in ele alınışında da görülmektedir. Özel mülkiyetin ve kapitalist üretim ilişkilerinin olmadığı bu ülkeler, merkez-çevre bağımlılığının olduğu dünya ekonomisi görüşünde herhangi bir yere oturmamaktadır. Nitekim kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir merkez ülke ile SSCB gibi sosyalizme “geçiş aşaması”nı ifade eden bir işçi devletinin dünya ekonomisinde eşit olarak görülmesi tartışmaya açıktır. Wallerstein ise “Marksistlerin çoğu bir ‘geçiş’ aşamasından söz etmiştir; oysa bu, operasyonel göstergeleri olmayan belirsiz bir kavram-olmayan-kavramdır” diyerek bu geçiş aşamasını da

görmezden gelmiştir (Wallerstein, 1974: 398). Bu görüş, SSCB ve Çin gibi işçi devleti deneyimlerinin dünya ekonomisine dahil edilememesinin yanında kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasında verilen sınıf mücadelelerini ve devrimleri de görmezden gelmek anlamı taşımaktadır.

1.1.2. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası

Modernleşme okulu ülkelerin gelişimlerinde tek bir yol çizerken, bağımlılık okulunun görüşleri gelişimi olanaksızlaştıran bir gelişememe çizgisi çizmektedir. Trotskiy'in Çarlık Rusya'nın gelişimini inceleyerek ortaya koyduğu eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, modernleşme ve bağımlılık okullarının bu zaaflarının aksine, kapitalizmde ülkelerin gelişiminin anlaşılmasında teorik bir temel oluşturmaktadır. Ülkelerin gelişiminde tek ve zorunlu bir yol çizen görüşlerin aksine bu teori, mutlak saptamalardan ayrı olarak tarihteki somut gelişmeler üzerinden meseleye yaklaşmaktadır.

Az gelişmişlik teorilerinin ülkelerin konumlarını eşitleyen görüşlerinin aksine eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, kapitalizmin işleyiş yasaları gereği bir yandan ülkelerin gelişim seviyelerini birbirlerine yaklaştırırken diğer yandan bu sürecin önüne engeller çıkardığını belirtir. Trotskiy bunu şöyle ifade etmektedir:

“Kapitalizm, ülkeleri ekonomik olarak birbirine yaklaştırıp gelişme aşamalarını düzeltirken kendi yöntemleriyle, yani bir ülke ile diğerini ve endüstrinin bir dalı ile başka bir dalını karşı karşıya getiren, dünya ekonomisinin kimi kısımlarını geliştirirken diğerlerinin gelişimine engel olup geri bırakan anarşist yöntemlerle işler. Yalnızca kapitalizmin doğasından kaynaklanan bu iki temel eğilimin ilişkiselliği bize tarihsel sürecin canlı dokusunu açıklar” (Trotsky, 1957: 19-20).

Bu görüşüyle birlikte Trotskiy, kapitalizmin ülkeler arası eşitsizliği sürekli yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dünya ekonomisi görüşünde ifadesini bulan çevre ülkelerin geri kalmışlığının nedeninin merkez ülkeler olması görüşünün aksine, emperyalist ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki eşitsizliğin kaynağının kapitalist sistem olduğunu belirtir:

“Kapitalizmle bütünleşmiş her geri ülke, öteki kapitalist ülkelere, artan ya da azalan, çeşitli bağımlılık evrelerinden geçmiştir; ama kapitalist gelişimin genel eğilimi, dünya ölçüsündeki bağların son derece artması yönündedir ve bu da kendisini, elbet sermaye ihracı da dahil olmak üzere, dış ticaret hacminin gittikçe büyümesinde göstermektedir. Doğal olarak, İngiltere'nin Hindistan'a bağımlılığı, Hindistan'ın İngiltere'ye bağımlılığından nitel olarak farklıdır. Ama bu farklılık, temelde, bu ülkelerin üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılık ile belirlenir, yoksa bu ülkelerin ekonomik kendine yeterlilik dereceleri ile değil. Hindistan bir sömürge, İngiltere ise bir metropol. Ne var ki, eğer bugün İngiltere bir ekonomik abluka altına

alınacak olsa, aynı türden bir abluka altındaki Hindistan'dan çok daha çabuk çöker. Bu da, dünya ekonomisinin gerçekliğinin inandırıcı örneklerinden biridir işte” (Troçki, 2007: 39).

İngiltere ve Hindistan üzerinden verilen örnek, eşitsizliğin temelinde kapitalizmin bulunduğunu belirtmesiyle bağımlılık ilişkilerinin çeşitli olabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, ülkeler arası ilişkilerin eşitsiz olmakla birlikte bileşik bir karakter taşıdığını da ortaya koymaktadır. Gürel (2015: 92-95), bileşik gelişmenin üç temel unsurunu kısaca özetlemektedir. Buna göre, azgelişmişlik teorilerinin ortaya koyduğu mutlak gelişim çizgisine karşın eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, ülkelerin bazı aşamaları atlayarak ilerleyebileceğini ifade etmektedir:

“Geri bir ülke, gelişmiş ülkelerin maddi ve entelektüel fetihlerini sindirir. Ancak, bu, onları körü körüne izlediği ve onların geçmişlerinin bütün aşamalarını yeniden ürettiği anlamına gelmez...Gelişmiş ülkelerin peşinden gitmek zorunda bırakılmış olmasına rağmen, geri kalmış bir ülke, her bakımdan aynı yolu izlemez. Tarihsel geri kalmışlığın ayrıcalığı -böyle bir ayrıcalık vardır-, bir dizi ara aşamayı atlayarak, herhangi belirli bir tarihten önce hazır olanın benimsenmesine izin verir ya da daha doğrusu bunun benimsenmesini zorlar. Yabaniler, geçmişte bu iki silahın arasında uzanan yolu kat etmeksizin, ok ve yaylarını bir anda bırakıp tüfeğe geçtiler. Amerika'daki Avrupalı sömürgeciler tarihe, yeniden, en başından başlamadılar” (Trotsky, 2008: 4).

Trotsky bu sıçramalı ilerleyişi Rusya üzerinden de örneklemiştir:

“Yukarıda da söylediğimiz gibi, Rusya'da kapitalizm, el sanatları sisteminin içinden çıkmamıştır. Kapitalizm, arkasında, bütün Avrupa'nın ekonomik kültürü ve karşısında dolaysız rakibi olarak da çaresiz köy zanaatkârı ve sefalet içindeki kent zanaatkârları varken fethetmiştir Rusya'yı, ve bir emek gücü kaynağı olarak da yarı mülksüzleşmiş köylülüğü bulmuştur. Mutlakiyet de, ülkenin kapitalizmin zincirleriyle bağlanmasına çeşitli yollardan yardım etmiştir” (Troçki, 2007: 215).

Rusya'da el sanatları sisteminin, yani manifaktür döneminin atlanmış olmasını Gürel (2015: 93) Sanayi Devrimi üzerinden açıklamaktadır. Buna göre dönemin ileri teknolojilerinin ve yeni üretim tekniklerinin geliştirildiği Britanya bu gelişim sürecini en başından itibaren yaşamıştır. Ancak geç sanayileşen ülkeler, Sanayi Devrimi ile geliştirilen yeni teknolojilere Britanya'nın geçtiği süreçleri atlayarak ulaşabileceklerdir. Bunun sonucu ise Britanya gibi ülkelerin manifaktür-tekil-finans kapital sırasını izlerken, geç sanayileşen ülkelerin “bir yığın ara teknik ve ekonomik aşamanın üzerinden atlayarak” (Troçki, 2007: 217) finans kapital aracılığı ile sanayileşmeye başlamış olmalarıdır.

Bileşik gelişmenin bir diğer unsuru, ülkelerde ileri ve geri faktörlerin bir arada bulunmasıdır. Özellikle modernleşme okulunda Batı'nın gelişmişliği üzerinden ifade edilen görüşün aksine bileşik gelişme, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin bu ileri ve geri faktörlerin birlikte ele alınmasıyla anlaşılabilirliğini ortaya koymaktadır. Gürel (2015: 94) bu durumu

ABD üzerinden örneklendirmektedir. Feodalizmden kapitalizme geçiş çizgisinin izlenmesinin aksine ABD’de kapitalizm, Avrupa’dan gelen sömürgecilerin burada doğrudan kapitalist bir ekonomi oluşturmalarıyla yerleşmiştir. Dolayısıyla feodalizm aşamasının atlanması ileri bir gelişmeyi işaret etmektedir. Ancak ABD’deki köle emeğinin oluşan kapitalist ekonomide uzun bir süre kullanılmış olması, ileri ve geri faktörün bir arada bulunduğunu göstermektedir.

Bileşik gelişmenin son unsuru ise ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının kapanmasının mümkün olabileceğini ortaya koymasıdır. Buna göre İngiltere gibi gelişim süreçlerini başından itibaren yaşamış ülkeler çeşitli sorunlarla karşılaşırken, tarihin sıçramalı ilerleyebilmesi sonucu bu süreçleri yaşamadan ileri teknolojilere ulaşan ülkeler için aradaki gelişmişlik farkının kapanması ihtimali doğmaktadır:

“Almanya’nın ve Birleşik Devletler’in şimdi ekonomik olarak İngiltere’yi geri bırakmış olması, tam da kapitalist gelişmelerinin geriliği ile mümkün oldu. Diğer taraftan, Britanya kömür endüstrisindeki muhafazakâr anarşi (aynı MacDonald ve arkadaşlarının kafasında da olduğu gibi), İngiltere’nin çok uzun süre kapitalist yol gösterici rolünü oynadığı geçmişin bir geri ödemesidir” (Trotsky, 2008: 4).

O halde bu tartışmayı şöyle özetlemek mümkündür: Azgelişmişlik teorilerinin ülkelerin gelişim süreçlerini mutlaklaştıran görüşlerinin aksine, eşitsiz ve bileşik gelişme yasası gelişim süreçlerinde bazı faktörlerin atlanabileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ileri ve geri faktörlerin birlikte bulunduğunu ifade ederek gelişmişliğin mutlak olmadığını belirtmektedir. Nihayet ülkeler arası gelişmişlik farklarının kapanabilir olduğunu da vurgulamaktadır. Azgelişmişlik teorilerindeki sınırlılıkların aksine eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının somut tarihsel gelişmeler üzerinden yaptığı bu tahlil, ülkelerin gelişimlerinin özgül karakterler taşımalarıyla birlikte sınıf mücadelelerinin kavranmasını olanaklı kılan bir temel oluşturmaktadır.

1.2. Küreselleşme mi, Emperyalizm mi?

1.2.1. Küreselleşme Teorileri

1980’li yıllarla birlikte ortaya çıkan küreselleşme kavramı dünya ekonomisinin durumunu tanımlamak için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramla birlikte ülkeler arasındaki sınırların kalktığı, ticarete ve sermaye hareketlerinde görülen serbestleşmeyle birlikte dünya ekonomisinin bütünleştiği ileri sürülmektedir. Ancak küreselleşme kavramı ile ifade edilen görüşler, dünya ekonomisinin bütünleşmesinin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Savran (2008: 22-25), küreselleşmenin ardında yatan anlamın ulus devletin işlevinin sona ermesi, küreselleşmenin kaçınılmazlığı ve emperyalizm aşamasının sona erdiği olmak üzere üç temel unsuru içerdiğini belirtmektedir. Hardt ve Negri (2018), küreselleşme ile yaşandığı ileri

sürülen dönüşümü ifade ederek küreselleşme teorilerinin temel unsurlarını ortaya koymaktadır:

“İmparatorluk gözlerimizin önünde maddileşiyor. Son yirmi otuz yıl boyunca, kolonyal rejimlerin yıkılmasıyla ve kapitalist düzen piyasasının önündeki Sovyet engellerinin tamamen çökmesinin kazandırdığı ivmeyle, ekonomik ve kültürel mücadelenin karşı konulmaz ve geri dönüşü olmayan biçimde küreselleşmesine tanık olduk. Küresel piyasa ve küresel üretim çevrimleriyle birlikte bir küresel düzen, yeni bir yönetim mantığı ve yapısı, kısacası yeni bir egemenlik biçimi ortaya çıktı. İmparatorluk, bu küresel mübadeleyi etkin bir şekilde düzenleyen politik özne, dünyayı yöneten egemen güçtür” (Hardt ve Negri, 2018: 15).

Hardt ve Negri’nin “karşı konulmaz ve geri dönüşü olmayan” bir dönüşüm yaşandığı görüşü küreselleşme teorilerinin ilk unsurunu ortaya koymaktadır. Benzer bir yaklaşım, kapitalizmin “nihai zaferine ulaştığını” ve bundan sonra “değişmez bir sistem” haline geleceğini “tarihin sonu” ile ifade eden Fukuyama (1989)’da da görülmektedir. İkincisi, küreselleşme ile yaşanan dönüşümle birlikte “yeni bir egemenlik biçimi” ortaya çıkmaktadır. Hardt ve Negri’nin imparatorluk olarak tanımladığı bu egemenlik biçiminin ne olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ancak biz ‘İmparatorluk’ derken ‘emperyalizm’den tamamen farklı bir şeyi kastediyoruz. Modern ulus-devletler sistemi tarafından belirlenmiş olan sınırlar, Avrupa merkezli kolonyalizm ve ekonomik genişleme için temel önemdedi: Ulusun toprak esasına dayanan sınırları güç merkezini sınırlıyordu; üretim ve dolaşım hareketini kâh kolaylaştıran kâh tıkayan bir kanallar ve engeller sistemi yoluyla, yabancı topraklar bu merkezden yönetiliyordu. Emperyalizm gerçekte Avrupalı ulus-devletlerin, egemenliklerini kendi sınırlarının ötesine yaymasıydı” (Hardt ve Negri, 2018: 16).

“Emperyalizmin miyadını doldurduğunu” (Hardt ve Negri, 2018: 17) ifade eden bu görüş küreselleşme teorilerinin ikinci unsurunu oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı üçüncü unsur ise devletlerin öneminin kalmadığını ifade etmektedir. Emperyalizmin sona ermesi aynı zamanda emperyalizmin yarattığı ülkeler arası eşitsizliğin ve rekabetin de sona ermesi anlamına geleceğinden devletler güçsüzleşmektedir. Hardt ve Negri (2018: 15)’ye göre “para, teknoloji, insanlar ve metalar”ın sınırları daha kolay geçiyor olması, devletlerin güç kaybının göstergesidir (2018: 15). Bu görüş daha somut olarak şöyle ifade edilmektedir:

“Bir zamanlar tanık olduğumuz birkaç emperyalist arasındaki çatışma ya da rekabetin yerini (bütün bunları üst-belirleyen, bir örnek yapılandıran ve tartışmasız post-kolonyal ve post-emperyalist olan tek bir ortak hak nosyonu altında toplayan) tek bir iktidar fikri almıştır” (Hardt ve Negri, 2018: 31).

Küreselleşme teorileri elbette Hardt ve Negri’nin ifade ettikleriyle sınırlı değildir. Savran (2008: 204-248)’ın Panitch ile Gindin ve Harvey’den aktardığı üzere emperyalizm aşamasının sona erdiğini “yeni emperyalizm” teorileri ile açıklayan görüşler de mevcuttur. 20. yüzyıldaki Marksistlerin emperyalizmi hatalı bir şekilde yorumladığını ve ABD’nin İkinci

Dünya Savaşı sonrasındaki hegemonyasıyla birlikte emperyalistler arası rekabetin sona erdiğini ifade eden bu görüşler küreselleşme teorilerinin bir başka ayağını oluşturmaktadır.

Küreselleşme teorilerinin emperyalizm aşamasının sona erdiğine ve bu dönüşümün kaçınılmaz olduğuna ilişkin görüşlerinin etkisi “sınıf” kavramı üzerine yürütülen tartışmalarda da görülmektedir. Buna göre yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesinde proletaryanın rolünü başka sınıflar almaktadır. Standing (2020)’in “prekarya” olarak adlandırdığı kavram buna bir örnektir. Standing prekaryayı şöyle açıklamaktadır:

“...Bu iktisatçıların inandığı neoliberal modelin temelinde, her şeyin rekabeti ve rekabet potansiyelini arttırmak için yapılması ve piyasa kurallarının hayatın her alanına nüfuz etmesi gerektiği düşüncesi yatıyordu.

Bu modele göre, ülkelerin emek piyasasındaki esnekliğinin artırılması şarttı. Bu, risk ve güvencesiz hallerin getirdiği maliyetin, işçiler ve onların ailelerince karşılanması anlamına geliyordu. Bunun sonucunda, herhangi bir istikrara sahip olmayan ve bütün dünyaya yayılmış milyonlarca kişiyi barındıran küresel bir ‘prekarya’ ortaya çıktı” (Standing, 2020: 11).

Standing’in güvencesiz ve esnek koşullarda çalışanlar üzerinden tanımladığı prekarya, proletaryanın aşağı yönlü bir evrimini ifade etmektedir. Bununla birlikte Keyder (2013a, 2013b)’in “yeni orta sınıf” olarak adlandırdığı sınıf ise yukarı doğru bir evrimi ifade eder. Keyder yeni orta sınıfı şu şekilde açıklamaktadır:

“Sözünü ettiğimiz ‘yeni orta sınıf’ olarak nitelendirilen, nüfus içinde oranı sürekli büyüyen bir grup. Ayırt edici özelliği modern toplumda oluşan işbölümünde eğitim, beceri, bilgi gerektiren işleri yapmaları. Kendileri işveren değiller, ama vasıfları itibarıyla vazgeçilemez bir konumdalar, zihinsel emekleri karşılığında ödüllendiriliyorlar; daha fazla sorumluluk alıp karar verme durumundalar” (Keyder, 2013a: 1).

Keyder’in yeni orta sınıf formülasyonu “mühendisler, reklamcılar, danışmanlar, çeşitli düzeyde yöneticiler, doktorlar, insan kaynakları uzmanları” gibi meslek dallarını, kısaca üniversite mezunlarını kapsamaktadır (2013b: 2). Buradan hareketle Keyder (2013a: 1), yeni orta sınıfın “daha çok bireysel özgürlük, çevre duyarlılığı, devletin baskıcılığı türü konularda duyarlı olacağını” beklemek gerektiğini ifade etmektedir.

O halde küreselleşme teorilerinin görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Küreselleşme teorileri emperyalizm aşamasının sona erdiğini, başka bir dönemin başladığını ileri sürmektedir. Emperyalizm aşamasının sona ermesinin teorik sonucu ise işçi sınıfının rolü üzerine yapılan tartışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim prekarya ve yeni orta sınıf gibi görüşler, küreselleşme ile birlikte işçi sınıfının rolünü yeni olduğu ileri sürülen başka sınıflara devretmektedir. Dolayısıyla küreselleşme teorileriyle başlayan tartışma, işçi sınıfının

ve sınıf mücadelesinin sorgulanır duruma gelmesine neden olmaktadır. O halde bu tartışmada karşıt bir teori olarak emperyalizm teorisine bakmak, bu teori üzerinden küreselleşme teorilerinin görüşlerini gözden geçirmek gerekecektir.

1.2.2 Lenin'in Emperyalizm Teorisi

Lenin'in emperyalizm teorisi kapitalizmin geldiği aşamanın ve sınıf mücadelelerinin kavranmasında bir temel oluşturmaktadır. Kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanan emperyalizm, kapitalizmin tarihsel ilerleyişi ile birlikte tekelci aşamaya geçiş olarak ifade edilmektedir (Lenin, 1979: 89-90, 124). Bu tarihsel ilerleyişte emperyalizmin kapitalizmden farklı ve ondan daha üst bir evre olarak ortaya çıkmasında ise bir dizi unsur etkilidir.

Emperyalizm aşamasının temel ayırıcı unsuru, kapitalist üretimde görülen küçük işletmelerin yerini tekellerin almasıdır. Çeşitli ülkelerdeki üretim istatistikleri üzerinden bir değerlendirme yapan Lenin, üretimdeki yoğunlaşmayla birlikte tekellerin ortaya çıkmasını şöyle açıklamaktadır:

“Buradan anlaşılıyor ki, yoğunlaşma, gelişmenin belli bir düzeyine ulaştığı zaman, kendiliğinden, doğruca tekele götürür. Çünkü, yirmi-otuz dev işletme, kendi aralarında kolayca anlaşmaya varabilir; öte yandan, rekabetin gitgide güçleşmesi, tekele gidiş eğilimi, açıkça, bu işletmelerin büyüklüklerinden doğmaktadır. Rekabetin bu şekilde tekele dönüşmesi, bugünkü kapitalist ekonominin –en önemli olayı değilse- en önemli olaylarından biridir” (Lenin, 1979: 21).

Lenin'in kapitalizmin gelişmesinin getirdiği “genel ve temel bir yasa” (1979: 23) olarak nitelediği tekellerin oluşumu, emperyalizmin neden kapitalizmden daha yüksek bir aşama olduğunu da ortaya koymaktadır:

“Tekeller, kendisinden çıkmış oldukları serbest rekabeti yok etmiyor; onun üstünde ve yanında varoluyor; böylece de iyice keskin, şiddetli sürtüşmelere, çatışmalara yol açıyor. Tekel, kapitalizmden daha yüksek bir düzene geçiştir” (Lenin, 1979: 90).

Tekellerin oluşumuyla birlikte üretim ve sermayenin yoğunlaşması, emperyalizmin daha yüksek bir aşama olarak karşımıza çıkmasının temellerini oluşturmaktadır. Tekellerin oluşumun ardından Lenin, emperyalizmin bir diğer unsuru olarak finans-kapitali ele almaktadır. Sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte bankaların öneminin artması, ilerleyen süreçte tekellerin bankalarla olan ilişkilerinin “diğer kapitalistlerin durumlarını öğrenebildiği, onlar üzerinde krediler yoluyla denetim kurabildiği ve sermayelerini etkileyebildiği” (1979: 38) bir konuma gelmesi sonucunu doğurmuştur. Lenin bu durumu Hilferding'den devraldığı finans-kapital kavramı ile açıklamıştır:

“...Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine –yani para-sermayeye- ‘mali sermaye’, (finans-kapital) diyorum. Kısacası, ‘mali sermaye’, bankaların çekip çevirdiği, sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor” (Lenin, 1979: 49).

Banka ve sanayi sermayesinin birleşimi olarak karşımıza çıkan finans kapital, emperyalizm aşamasında sermayenin yoğunlaşmasının özgün bir göstergesidir. Lenin’in emperyalizmin bir unsuru olarak belirttiği tekellerin hâkimiyeti ise bununla bağlantılı olarak emperyalizmin bir başka özelliğini ortaya koymaktadır. Bu unsur sermaye ihracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kapitalizmde görülen meta ihracının aksine, emperyalizm aşamasında sermaye ihracı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde oluşan sermaye fazlası, büyük sermaye birimleri olarak tekellerin dış ülkelere açılmasını, rekabet içerisinde giderek daha az maliyetle üretim yapmak için üretimin ucuz hammadde ve düşük ücretlerin bulunduğu ülkelere kaymasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim bu zorunluluk, emperyalizm aşamasındaki yayılcılığın da temellerini oluşturmaktadır (Lenin, 1979: 63-64).

Emperyalizmde tekellerin rekabeti ile birlikte dünyanın çokuluslu şirketler tarafından paylaşılması dördüncü unsuru oluşturmaktadır. Emperyalizmle birlikte sermayenin giderek yoğunlaşması, üretimin bütün aşamalarının dünya çapında planlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk kimi zaman çokuluslu şirketlerin birbiriyle rekabet etmesini, kimi zamansa anlaşarak dünya pazarını paylaşmalarını ortaya çıkarmaktadır (Lenin, 1979: 69-77). Lenin bu paylaşımın zorunluluktan kaynaklandığını şu şekilde açıklamaktadır:

“Kapitalistler dünyayı paylaşıyorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma düzeyi, kâr sağlamak için kendilerini bu yola başvurmak zorunda bıraktığından yapıyorlar. Ve dünyayı, mevcut ‘sermayeleri’, ‘güçleri’ oranında paylaşıyorlar, çünkü kapitalizmin ve meta üretimi sisteminin var olduğu bir ortamda daha başka bir paylaşım biçimi söz konusu olamaz” (Lenin, 1979: 77).

Emperyalizmde paylaşım sorunu, yalnızca çokuluslu şirketlerin dünya pazarı üzerinde yaptıkları paylaşım ile sınırlı kalmamaktadır. Şirketlerin ekonomik alandaki paylaşımı, siyaseti ve devletleri de etkilemesiyle birlikte ekonomik anlamda değerli olan topraklar üzerinde bir rekabet yaratmaktadır (Lenin, 1979: 77). Bu rekabet dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşılmasının tamamlanması sonucunu doğurmasıyla emperyalizmin beşinci unsurunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte paylaşımın tamamlanmış olması bu sürecin tekrar etmeyeceği anlamına gelmemektedir (Lenin, 1979: 79). Emperyalizm aşamasında devletler arasındaki güç ilişkilerinde yaşanabilecek değişimler yeniden paylaşımı olanaklı kılmaktadır. Nitekim eşitsiz ve bileşik gelişme teorisi de ülkeler arasındaki güç dengelerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl değişebileceğini açıklamaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, güç

dengelerindeki bu değişimin sonucu dünyanın yeniden paylaşımının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lenin'in ortaya koyduğu beş özellikle birlikte emperyalizm teorisinin genel çerçevesi tamamlanmaktadır. Bu özellikler ışığında Lenin emperyalizmi şöyle tanımlamaktadır:

“Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir” (Lenin, 1979: 90-91).

O halde küreselleşme teorilerinde ifade edilen üç temel unsuru Lenin'in emperyalizm teorisi temelinde ele almak mümkündür. Çokuluslu şirketlerin ekonomiye hâkim olmasıyla devletlerin önemsizleştiği görüşü küreselleşme teorilerinin unsurlarından birisidir. Ancak bu görüş, emperyalizm aşamasının temel çelişkilerinden birini yadsımaktadır. Lenin'in emperyalizm teorisinde ortaya koyulduğu gibi emperyalizm aşaması, dünyanın devletler arasında paylaşıldığı ve bu paylaşımın dengeler değiştikçe yenilenme olanağının olduğu bir evreyi ifade etmektedir. Bununla birlikte “kapitalizmin tekелci evresine geçişi ile dünyanın paylaşılması için yürütölen savaşımın ağırlığı birbirine bağlıdır” (Lenin, 1979: 80). Dolayısıyla emperyalizm aşamasında devletler arasındaki rekabet giderek daha sert hale gelmektedir. Emperyalizmin bu özelliği, devletlerin öneminin emperyalizm aşamasına içkin olduğunu ortaya koymaktadır. Çokuluslu şirketlerin ekonomiye hâkim olması ise küreselleşme teorilerinin iddia ettiğinin aksine devletlerin önemini azaltmanın aksine arttırmaktadır (Savran, 2008: 34-35). Sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte çokuluslu şirketlerin dünya pazarı ölçeğinde üretim ve planlama yapması, önceliği ulusal ekonomi olmaktan çıkarmakta ancak ekonomideki varlığını tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim çokuluslu şirketlerin dünya ölçeğinde yaptığı planlama, ulusal ekonomilerin durumlarından bağımsız değildir. Dolayısıyla devletlerin siyasi, ekonomik vb. durumları şu veya bu şekilde üretimi etkilemekte, sermayedeki yoğunlaşmanın artışıyla birlikte de kapitalizmin çelişkileri ve devletlerin önemi giderek artmaktadır (Savran, 2008: 40, 148). Bu konuda son bir nokta olarak bloklaşmalardan bahsetmek faydalı olacaktır. Emperyalizmin devletler arası rekabeti arttırmasının yansıması yalnızca tekel devletlerin birbirlerine karşı mücadeleleri ile sınırlı değildir. Bölgesel veya ekonomik bloklar da bu rekabetin bir ürünüdür. Savran, Avrupa Birliği (AB)'nin bu rolünü şöyle açıklamaktadır:

“Yani, AB uluslararası sermayenin bölümlenmişliğini aşmak amacıyla değil, belirli ulusal fraksiyonların, bu bölümlenmişliği veri alan bir çerçevede daha büyük bir güce sahip olmasını sağlamak amacıyla inşa edilmektedir. Bu yüzden de, bir yönüyle bütünleşmeyi temsil ederken, bir yönüyle de bölünmeyi,

rekabeti, parçalanma dinamiklerini temsil eder. Yani ulusal devlerin hem aşılmasını, hem de korunmasını ifade eder” (2008: 50).

Küreselleşme teorilerinin devletlerin önemine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesinde varılan sonuç açıktır: Emperyalizmin çelişkileri devletlerin önemini giderek arttırmaktadır. Öyleyse küreselleşmenin bir başka unsuru olan bu kaçınılmazlık görüşüne değinmek gerekecektir. Ancak bu noktaya değinmeden önce küreselleşmenin ideolojik anlamından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. 1945-75 yılları arasında yaşanan kapitalizmin altın çağının ardından oluşan krizin aşılmasında neoliberal politikalar gündeme gelmiştir. Sermaye birikimini yeniden düzenlemek üzere işçi sınıfına karşı dünya çapında bir taarruz olan neoliberal politikaların içerdiği para ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi ve serbest piyasanın hâkim kılınması uygulamaları, “liberal tarzda bir bütünleşmeyi” ifade etmesiyle küreselleşme teorileri ile örtüşmektedir. Savran, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Yaşanan, kapitalist üretim tarzının şafağında başlayan, emperyalizm çağına girişle birlikte büyük bir sıçrama gösteren dünya çapında bütünleşmenin son dönemde, teknolojik gelişmeler ve sosyalizmin krizi bağlamında, çokulusluların güçlenmesi ve yeni-liberal politikaların uygulanması sonucunda önemli bir atılım yapmasıdır... Küreselleşen bir şey varsa, bütün dünyanın burjuvazilerini adım adım fetheden küreselciliktir, onun temeli olan yeni-liberalizmdir. Yani dünya küreselleşmemektedir, küreselleşen liberalizmdir” (2008: 154-155).

Küreselleşme teorileri ve neoliberal politikalar arasındaki bağlantıyı tarihsel olarak da saptamak mümkündür. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından emperyalizmin canlanma yaşadığı 1945-75 dönemi, 1980’li yıllarla birlikte uygulanan neoliberal politikaların mutlak hâkimiyetinin ve “tarihin sonunun” ilan edilmesinde etkilidir. Bununla birlikte 1980’li yılların sonu ve 1990’ların başıyla birlikte SSCB, Doğu Almanya ve diğer işçi devletlerinin yıkılması, sosyalizme karşıt bir ideoloji olarak kapitalizmin ve dolayısıyla neoliberal politikaların zaferinin ilanını getirmiştir. Küreselleşme teorilerinin ortaya çıkışı da tam olarak bu tarihlere rastlamaktadır. Dolayısıyla hem içerik hem de tarihsel anlamda küreselleşme teorileri neoliberal politikalarla bağlantılıdır. Öyleyse, küreselleşme teorilerinin kaçınılmazlık tezinin de sakıncası ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin kaçınılmaz olması, onun ifade ettiği neoliberal politikaların da kaçınılmazlığını getirmesiyle işçi sınıfının bu taarruza karşı mücadele etmesinin olanaksız olduğunu işaret etmekte, sınıf mücadelelerini yadsıtmaktadır.

Ancak kaçınılmazlık bir yana, emperyalizmin çelişkileri giderek güçlenmektedir. Emperyalizmde ülkeler arası rekabetin varlığı ve güç dengelerine göre paylaşımın tekrarlanması kaçınılmazlık tezinin aksini işaret etmektedir. Bununla birlikte devletlerin

öneminin azalmak bir yana artması, AB ve NAFTA gibi blokların dünya ekonomisini parçalaması da kaçınılmaz bir dönüşüm olmadığını göstermektedir (Savran, 2008: 137-138).

Geriye emperyalizm aşamasının sona erdiği, başka bir döneme geçildiği görüşü kalmaktadır. Lenin'in emperyalizm teorisinde özetlenen görüşlerden itibaren belirtildiği gibi emperyalizm, sermayenin yoğunlaşması arttıkça çelişkilerin de arttığı, devletlerin ve tekellerin kendi aralarındaki rekabetin de tırmanarak devam ettiği ve bu devamlılığın bir zorunluluk olarak belirttiği bir aşamayı ifade etmektedir. Dolayısıyla emperyalizmin çelişkileri giderek daha keskin olarak belirlemektedir. Ancak bunun da ötesinde, emperyalizm, kapitalizmden bağımsız değildir. Yani emperyalizmin şu veya bu şekilde ortadan kalkması, bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin de varlığını yitirmesi anlamına gelmektedir. Bu ise ancak emperyalizmden daha ileri bir toplumsal düzenle mümkündür. Bu durum emperyalizmin "kapitalizmin en yüksek aşaması" olarak ifade edilmesinin mantıksal sonucudur. Lenin bunu şöyle ifade etmektedir:

"Tekeller, en kalifiye emeği de, en iyi mühendisleri de el altında bulundurmaktadır; yollar, ulaştırma araçları, Amerika'da demiryolları, Avrupa'da ve Amerika'da deniz ulaştırma şirketleri ele geçirilmiştir. Emperyalist aşamasında kapitalizm, üretimin tam toplumsallaşmasına doğru gitmektedir; iradelerine ve bilinçlerine aykırı olarak, kapitalistleri, tam rekabet özgürlüğünden tam toplumsallaşmaya bir geçişi belirleyen yeni bir toplumsal düzene doğru adeta sürüklemektedir" (Lenin, 1979: 28).

Öyleyse küreselleşme teorilerinin üç temel tezinin de tartışmaya açık olduğunu, emperyalizmin varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte emperyalizm, Lenin'in ifade ettiği dönemden bugüne dek çeşitli gelişmeler de göstermiştir. Savran (2008: 63-64)'a göre borsa, finans kapitalin yeni bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirketlerin ve bankaların borsadaki varlığı ve bunun dünya ekonomisi üzerindeki etkisi borsanın önemini ortaya koymaktadır. Gelineen noktada borsa, "sadece tek tek şirketlerin değil, neredeyse bütün ülkelerin siyasi hayatının da anahtarını elinde tutmaktadır" (Savran, 2008: 64). Finans kapitalin günümüzde ortaya çıkan bir diğer unsuru ise yatırım fonlarıdır. Bu fonlar yoluyla sermayenin de alınıp satılabilen bir meta haline gelmesi finans kapitalin geçirdiği değişimi ortaya koymaktadır (Savran, 2008: 65-66).

Son olarak küreselleşme teorilerinin sınıfa ilişkin görüşlerine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Belirtmek gerekir ki emperyalizmin varlığı ile ortaya konulan küreselleşme teorilerinin tartışmaya açık görüşleri, sınıf konusundaki tezleri de bir anlamda boşa düşürmektedir. Yine de incelendiğinde, prekarya ve yeni orta sınıf gibi tezlerle ifade edilen görüşlerin dikkat çeken noktası sınıfların nasıl tanımlandığıdır. Prekarya güvencesiz kişileri, yeni orta sınıf ise eğitilmiş, vasıflı kişileri yeni bir sınıf olarak tanımlamaktadır. Fakat Marx ve

Engels'in sınıf konusundaki tanımı nettir. Buna göre sınıflar üretim ilişkileri üzerinden tanımlanmakta, kapitalist toplumlarda burjuvazi ve proletarya olarak iki sınıfın bulunduğu belirtilmektedir (Marx ve Engels, 2014: 49-64). Bir kez bu tanım yapıldığında, prekarya ve yeni orta sınıfı da eleştirmek mümkün olmaktadır. Yeni orta sınıf ile ifade edilen mühendis, doktor, danışman gibi mesleklere sahip eğitilmiş kişilerin sınıfsal durumunu gözden geçirmek için Marx'ın üretim ilişkileri üzerinden yaptığı tahlile bakmak yeterlidir:

“Doğal sistemde kafa ile el nasıl bir bütün oluşturuyorsa, emek süreci de kafa emeği ile el emeğini birleştirir. Daha sonra bunlar birbirlerinden ayrılır, bu ayrılma bunlar arasında düşmanca bir karşıtlığın doğacağı noktaya kadar devam eder. Ürün, genel olarak, bireysel üreticinin dolaysız ürünü olmaktan çıkar, bir toplam işçinin, üyeleri emek nesnesi üzerine uygulanan işin ancak büyük veya küçük bir parçasını yapan bir bileşik işçinin ortak ürünü haline gelir. Bundan dolayı bizzat emek sürecinin el birliğine dayanan bir nitelik kazanmasıyla birlikte zorunlu olarak üretici emek ve bunun taşıyıcısı, yani üretici içi kavramı genişlik kazanır. Üretici tarzda çalışmak için artık bizzat elle çalışmak bile gerekmez. Toplam işçinin organı olmak, bunun alt işlevlerinden herhangi birini yapmak yeter” (Marx, 2018a: 485-486).

Buradan çıkan sonuç açıktır: Yeni orta sınıf kavramı ile iddia edilen eğitilmiş, vasıflı kişilerin yeni veya ayrı bir sınıf oluşturduğuna ilişkin görüşün somut üretim ilişkilerinde karşılığı bulunmamaktadır. Marx'ın ifade ettiği üzere kafa veya kol emeği kullanmak, üretimin ve dolayısıyla işçi sınıfının bir parçası olmak için yeterlidir. Prekarya ile ifade edilen güvencesiz çalışanların ayrı bir sınıf oluşturduğu görüşünde ise bir dönemleştirme sorunu yatmaktadır. Tanyılmaz (2015: 75-76) bu konuda belirli bir dönemin ele alınmasının yanıltıcı olduğuna dikkati çekmektedir. Kapitalizmin altın çağı olarak ifade edilen 1945-75 döneminde görece refahın yaşandığı, işsizliğin azaldığı göz önüne alındığında güvencesiz çalışma elbette azalmıştır. Bu dönemden sonra gelen neoliberal politikalarla birlikte güvencesiz çalışmanın ve işsizliğin arttığı da bir gerçektir. Ancak kapitalizmin tarihini bu dönem aralığında ele almak hatalıdır. Zira Tanyılmaz (2015: 75)'in ifade ettiği üzere güvencesiz çalışma biçimleri 19.yüzyılın ortalarından itibaren görülmektedir. O halde güvencesiz çalışma biçimleri kapitalizmin tarihi boyunca süregelen bir gerçekliktir. Son olarak, Marx'ın “emeğini satmak zorunda olan” sınıf olarak tanımladığı işçi sınıfı emeğini satacak bir yer bulamayan işsizleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla güvencesiz çalışma biçimleri sonucu belirli aralıklarla işsiz kalan kişiler de işçi sınıfına dâhil olmaktadır. Bu değerlendirme güvencesiz çalışanların yeni bir sınıf olarak ifade edilmelerinin tartışmaya açık olduğunu da ortaya koymaktadır.

Küreselleşme teorileri ile ifade edilen görüşlerin ele alınmasının ardından emperyalizm aşamasının devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Bununla ifade edilen, emperyalizmin çeşitli gelişmeler göstererek ilerlemesidir. Finans kapitalin planlamasını dünya çapında yapması, devletlerin önemini koruması ve neoliberal politikalarla birlikte ekonomide

yaşanan değişimler emperyalizmin gösterdiği gelişimin birer örneğidir. Ancak bu unsurlar küreselleşmenin ifade ettiği yeni bir dönemi değil, emperyalizm aşamasının devamını ifade etmektedir (Savran, 2008: 149). Boratav (2004: 24)’a göre de “ticaretin, sermaye hareketlerinin ve finansal sistemlerin artan boyutlarda liberalleşmesinin gerçekten yeni dönüşümler olduğunu söylemek güçtür”. Savran (2008: 52, 105) bu gelişmeleri küreselleşme değil “uluslararasılaşma” olarak ifade etmektedir. Bu konuda son bir nokta olarak liberal ideolojinin önemli temsilcilerinden olan Bloomberg’de yayınlanan bir yazıdan bahsetmek yerinde olacaktır. Yazıda “ABD’nin müdahalesi olmazsa küreselleşme çağının kapanabileceği, neoliberal dönemden önce geçerli olan Keynesyen politikalarla küreselleşmenin tekrar ayaklandırılabilmesi” ifade edilmektedir (Bloomberg, 2022). Bu görüşün liberal yazından gelmesi oldukça önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi neoliberalizmin teorik adı olan küreselleşme, onun yaratıcıları olan liberal teorisyenler tarafından da sorgulanır hale gelmiştir. Bu bir anlamda neoliberal politikaların etkisini yitirdiğinin de itirafıdır. Öyleyse emperyalizm teorisi, kapitalizmin geldiği noktayı açıklamada ve sınıf mücadelelerini kavramada bir temel oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, eşitsiz ve bileşik gelişme ve emperyalizm teorileri temelinde ilerleyecektir.

1.3. Sınıf Mücadelelerinin Ekonomik Temeli

Küreselleşme ve emperyalizm üzerine bir tartışmanın yürütüldüğü bir önceki alt bölümde ifade edildiği üzere çalışmanın küreselleşmeye ilişkin kavrayışı, bu kavramın neoliberal politikaların teorik alandaki ifadesi olduğudur. 1945-75 yılları arasında yaşanan kapitalizmin altın çağının ardından gelen neoliberal politikalar, tüm dünyada işçi sınıfına yönelik bir sınıf taarruzu niteliği taşımaktadır. Burjuvaziye bu politikaları uygulamaya iten ise 1960’lı yılların sonlarından itibaren görülmeye başlayan kapitalizmin yapısal krizidir. Bu kısımda ortaya koyulacağı üzere söz konusu yapısal kriz, 2008 yılında Lehman Brothers adlı bankanın batmasıyla kapitalizmin hala içinden çıkamadığı bir depresyona dönüşmüştür. O halde bugün de uygulanmaya devam eden neoliberal politikaların altında yatan kapitalizmin bu çelişkisini incelemek, Türkiye metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin ele alındığı bu çalışma açısından önemlidir. Nitekim bu inceleme, mücadelelerin ardındaki ekonomik temeli ortaya koyacağı gibi ilerleyen yılları öngörebilmek açısından da bir perspektif oluşturmaktadır.

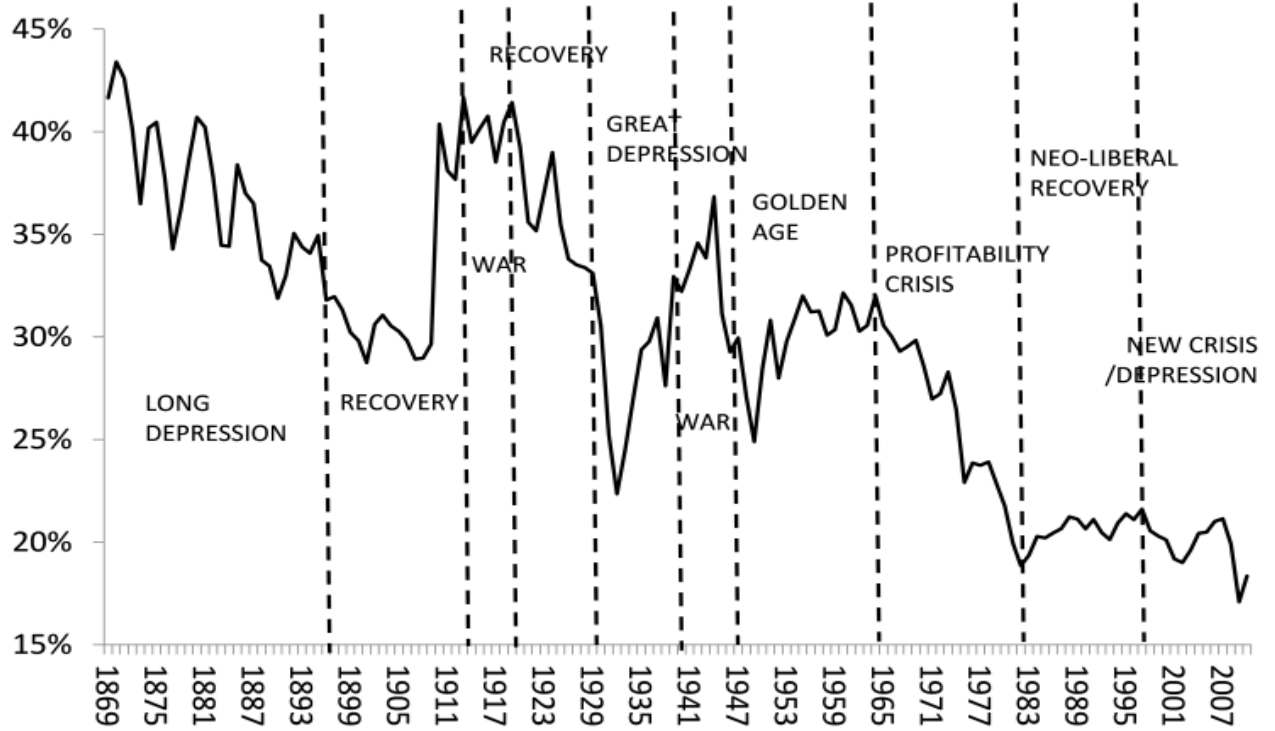
Bununla birlikte bu inceleme yalnızca çalışmayı ilgilendiren çerçeve ile sınırlı tutulacak, örneğin “kriz teorileri” gibi noktaları ayrıntılı olarak tartışmayacaktır.

1.3.1. Kapitalizmin Depresyonu

Kapitalizmin işleyiş yasaları gereği sermaye, giderek daha fazla artı değere el koyma güdüsüyle hareket etmektedir. Bu noktada sermayenin bileşimi, kapitalizmin gelişiminin önünde bir iç çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın ifade ettiği üzere (2018b: 151-156) sermaye, değişken (insan) ve değişmez (makine, teçhizat vb.) sermaye olarak iki kısımdan oluşan organik bir bileşime sahiptir. Üretim maliyetlerini düşürmenin ve daha fazla artı değere el koymanın yolu ise değişmez sermayeye yapılacak yatırımlardır. Ancak değişmez sermayeye yapılan yatırımlar, sermayenin organik bileşiminde değişken sermayenin yani artı değerın kaynağının görece azalmasına neden olur. Bunun sonucunda kâr oranları giderek azalmaya başlar. Kapitalizmin işleyişi, sistemin temel amacı olan kâr etmenin önünde bir engel haline gelir. İşte bu çelişki, kapitalizmin krizlerinin temelini oluşturur. Marx bu çelişkiyi “kâr oranlarının düşme eğilimi yasası (KODE)” olarak ifade etmiştir (Marx, 2018b: 217-236). Belirtmek gerekir ki KODE, bir eğilimi ifade etmektedir. Kâr oranının düşme eğilimiyle birlikte buna karşıt eğilimlerin de varolduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla KODE karşıt etmenlerin birleşmesiyle birlikte ortaya çıkar, kapitalizmin işleyişinde mutlak bir süreci ifade etmez (Mandel, 1991: 19). Bununla birlikte KODE, krizin *temelinde* yatan nedendir; krizlerin *tetikleyici* unsurları somut koşullar içerisinde farklılaşabilir (Savran, 2013: 34).

Bu noktada bir ayırmadan bahsetmek önemlidir. Kapitalizmin tarihinde 3-4 yıl gibi kısa süreye yayılan krizlerin yanında 50-60 yıl gibi çok daha uzun bir süreye yayılan uzun dalgalar bulunmaktadır. Bu 50-60 yıla yayılan dalgalarda kâr oranlarının yükseldiği ve düştüğü canlılık ve durgunluk evreleri görülür. Depresyonlar, kısa süreli ve yalnızca belirli bir bölgeyi etkileyen krizlerin aksine, bu dalgaların durgunluk dönemlerine karşılık gelen ve 20-30 yıl gibi daha uzun süreye yayılarak kapitalizmin bütününe etkisi altına alan derin krizleri ifade etmektedir (Savran, 2013: 100-103, Mandel, 1991: 16-17). Depresyonların krizlerden zamansal ve bölgesel etki bakımından ayrılmasından daha önemli bir nokta ise kapitalizmin bunları nasıl aştığıdır. Krizler kapitalizmin iç dinamikleri ve devlet müdahaleleri ile aşılabılır niteliktedir. Ancak depresyonların aşılması için kapitalizmin iç dinamikleri yeterli değildir, “iktisat dışı faktörler” gerekir. Bu iktisat dışı faktörler savaş, devrim, karşı devrim vb. sınıf mücadeleleridir (Mandel, 1991: 23). Trotskiy de bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“‘Anormal’ genişlemelerin yerini ‘normal’ bunalımlar aldıkça ve birbirini izleyen bu dalgalanmalar sosyal hayatın her köşesinde iz bıraktıkça, genişleme döneminden çöküntü dönemine geçiş veya bunun aksi, en büyük tarihi bunalım ve devrimleri doğuracaktır. Birçok durumlarda devrimlerin ve savaşların ekonomik gelişmenin iki ayrı dönemi arasındaki sınır çizgisine rastladığını kanıtlamak hiç de zor değildir. Yani kapitalist gelişme eğrisinin iki ayrı diliminin bitişme noktasına rastlamaktadır devrimler ve savaşlar.” (Trotskiy, 2010:4).

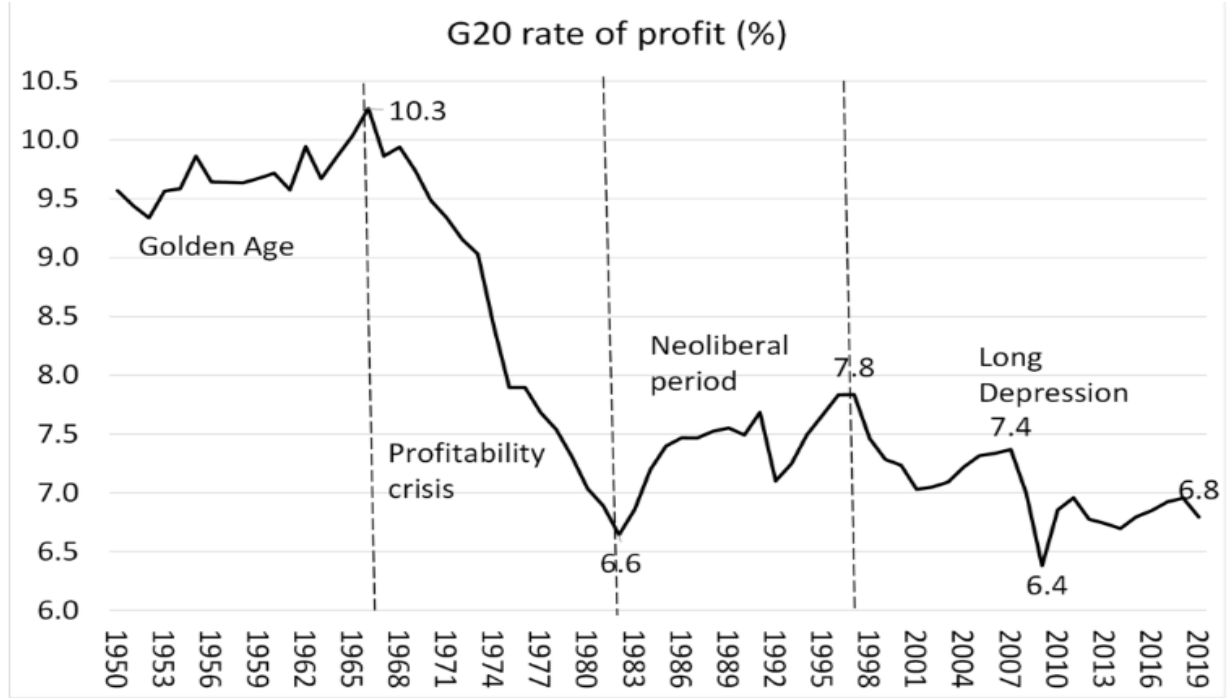
Şekil 1.1.: 1869-2007 Yılları Arasında Kâr Oranlarının Seyri

Kaynak: Roberts, 2020

Şekil 1.1’de verilen 1869-2007 yılları arasında dünyadaki kâr oranlarının seyrine bu temelde bakıldığında, 1873-1896 yılları arasında kâr oranlarının düşmesiyle birlikte kapitalizmin ilk büyük depresyonunun yaşandığı görülmektedir. Bu sürecin devamında bir toparlanma evresi olsa da kapitalizmin depresyondan çıkışı ancak Birinci Dünya Savaşı ile mümkün olmuştur. Savaştan sonra da kâr oranları düşmeye devam etmiş, 1929’da ise ikinci depresyon patlak vermiştir. Kapitalizmin bu depresyonu aşması da savaş ile mümkün olmuş, İkinci Dünya Savaşı ve faşizmin getirdiği büyük yıkımın ardından bir canlılık evresi gelmiştir. 1945-1975 döneminde yaşanan canlılık evresi, Sovyetler Birliği’nin emperyalizmi tehdit eden durumunun etkisiyle özellikle Avrupa ülkelerinde devlet harcamalarının arttığı ve refah seviyesinin yükseldiği bir süreç olmuştur.

1945-1975 dönemi daha sona ermeden, 1960’ların sonlarından itibaren kâr oranları tekrar düşmeye başlamıştır. 1973’te petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ortaya çıkan krizin ardında da bu dinamikler vardır. Yani daha önce belirtildiği üzere kâr oranlarının düşüşü krizin *temeli* olmuş, petrol fiyatlarındaki artış ise krizi *tetiklemiştir*. Neoliberal politikalarla birlikte kâr oranlarındaki düşüşte bir toparlanma yaşanmıştır. Bu dönemde işçi sınıfının kazanımlarına saldırmaya dönük neoliberal politikalar kâr oranlarını yükseltmenin bir aracıdır. Ancak Türkiye ve Doğu Avrupa gibi bölgelerde başarılı olmasına karşın, neoliberal politikaların Latin Amerika, Kuzey ve Batı Avrupa’da tam olarak başarıya ulaştığını

söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte neoliberal politikaların krizin tam olarak yaşanmasını önlemesi, âtıl kalan üretim araçlarının tasfiyesini ifade eden ve krizden çıkışın bir aracı olan “değersizleşme” sürecini sekteye uğratmıştır (Savran, 2013: 104-105). İşte bu iki neden, 1960’ların sonunda başlayan durgunluk evresinin depresyona dönüşmesini uzun bir süre boyunca ertelemiştir.

Şekil 1.2.: 1950-2019 Yılları Arasında G20 Ülkelerinin Kâr Oranları

Kaynak: Roberts, 2022

Şekil 1.2’de 1950-2019 yılları arasında G20 ülkelerinin kâr oranlarının seyri verilmiştir. Şekil 1.1 ve Şekil 1.2’den görüldüğü üzere, neoliberal dönem boyunca ertelenen depresyon 2008’de Lehman Brothers adlı yatırım bankasının çöküşüyle birlikte başlamıştır. Kapitalizmin bu depresyonuyla birlikte kâr oranları tarihte görülmemiş bir düzeye gerilemiştir. 2008’den itibaren depresyonun bir dizi evreden geçtiğini söylemek mümkündür. 2008-2009’da merkez bankaları, finansal kuruluşları iflastan kurtarmıştır. Devletlerin karşılıksız para basması ve borçlanmaları ise 2010’dan itibaren finansal krizi devletlerin mali krizine dönüştürmüştür. 2013’te ABD merkez bankası FED’in karşılıksız para basmayı durdurup faiz yükseltmeye başlaması ise yüksek büyüme hızlarına sahip ülkelerin daralmaya girmesine yol açmış, depresyonu yeni bir evreye sokmuştur (Tanyılmaz, 2016: 12-13; Savran, 2013: 115). Nitekim Rusya ve Türkiye gibi ülkelere göre daha gelişmiş bir ekonomiye sahip Çin de gecikmeli olarak bu gelişmelerden etkilenmiş, 2015’ten itibaren Şangay Borsası sert düşüşler yaşamıştır (BBC, 2015). Ancak tüm bu çabalara karşın kâr oranlarını telafi etmek,

Şekil 1.2’de görüldüğü üzere mümkün olmamıştır. 2019’da patlak veren Covid-19 pandemisi ise kapitalizmin içinden çıkamadığı bu depresyonu daha da derinleştirmiştir. ABD borsası pandemiyle birlikte sert düşüşler yaşamış, petrol fiyatlarında %30’luk bir düşüş gerçekleşmiştir (Savran, 2020: 25). 2022 yılında ise ABD’nin enflasyon oranı son 40 yılın zirvesinde (BBC, 2022a), İngiltere’nin enflasyon oranı ise son 30 yılın zirvesinde gerçekleşmiştir (BBC, 2022b).

Yukarıda belirtilen etkenlere ek olarak toplam devlet harcamalarında, ülkelerin kamu borçlarında ve hanehalkı borçlanmasında artış görülmüş; sabit sermaye oluşumu ve dünya ticareti gerilemiştir (Savran, 2018: 43-47). Bu etkenlere kapasite kullanım oranlarında ve sabit sermaye yatırımlarında gözlenen değişim de eklenebilir, ancak daha önce belirtildiği gibi bu inceleme belirli bir çerçeve ile sınırlanmıştır. O halde şunu söylemek mümkündür: Kapitalizm 1960’ların sonunda başlayan durgunluk evresinin ardından 2008’de depresyona girmiştir, 2022 yılında depresyon hala devam etmektedir. Durgunluk evresi içerisinde depresyonun sürekli ertelenmesi kapitalizmin çelişkilerini giderek biriktirmiş, 2008’de başlayan depresyonun öncekilere göre daha derin ve sarsıntılı geçmesine yol açmıştır. Kapitalizmin depresyonu aşması ise henüz mümkün olmamıştır. İşte Türkiye’de yaşanan ekonomik gelişmelerin ve dolayısıyla sınıf mücadelelerinin temelinde kapitalizmin bu çelişkileri ve depresyon bulunmaktadır.

1.3.2. Kapitalizmin Depresyonunun Türkiye’ye Etkisi

Kâr oranlarının düşmeye başlamasıyla 1960’ların sonlarında ortaya çıkan durgunluk evresi Türkiye’de de çeşitli krizlere yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan 1977, 1994, 1999 ve 2001 krizleri, ortaya çıkış nedenleri farklı olmakla birlikte durgunluk döneminin bir ürünüdür (Savran, 2013: 251-270). Bununla birlikte kapitalizmin çelişkilerinin ulusal ekonomilerdeki ifadesi çeşitli biçimlerde olabilir. Dolayısıyla 1977, 1994, 1999 ve 2001 krizlerinin ortaya çıkışında Türkiye kapitalizminin özgül gelişim dinamikleri ve sorunları da göz önünde bulundurulmalıdır.

2008 yılında başlayan depresyonla birlikte Türkiye ekonomisi de krize girmiştir. Ancak inşaat ve altyapı sektörlerine yapılan yatırımlar, ucuz kredi politikası ve hanehalkının borçlandırılması yoluyla iç talebi canlandıran AKP iktidarı krizden kısa sürede çıkmış (Tanyılmaz, 2018: 17), FED’in parasal genişleme politikasının son bulmasına dek ciddi bir ekonomik sarsıntı yaşanmamıştır. FED’in faizleri yükseltmeye başlaması ise Türkiye’den sermaye kaçışına neden olmuş, döviz ihtiyacı duyan ve dışa bağımlı olan Türkiye ekonomisi giderek derinleşen bir krize girmiştir. İkinci bölümde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere 2015

yılından sonra dönemsel büyümeler görülse de Türkiye ekonomisinin istikrarlı ve sağlıklı bir büyüme temposu yoktur. Krizin bir başka göstergesi ise TL’de yaşanan değer kaybında gözlenebilir. Ocak 2016’da 2,95 olan Dolar/TL kuru, Ocak 2017’de 3,77, Ocak 2019’da ise 5,16 seviyesine yükselmiştir. Bu dönemden sonra ise hızla artış göstererek Ocak 2020’de 5,98 ve Ocak 2021’de 7,30 olmuştur. Aralık 2021’de ise rekor kırarak 18 TL seviyesini aşmıştır (TCMB). Yine bir başka gösterge, alınan bir kredinin geri ödenmeme riskine karşı bu krediyi sigortalamak için kullanılan kredi risk primi (credit default swap-CDS) dir. Türkiye’nin CDS primi 2017 yılından sonra istikrarlı bir şekilde yükselmiş, 2022 yılında 2008 krizinden sonraki en yüksek seviyeye çıkmıştır (Bloomberg HT, 2022). Enflasyon oranları için de benzer bir yükselişten söz etmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)’na göre 2016 yılında %8,53 olan enflasyon oranı 2017’de %11,92, 2018’de ise %20,30 olarak hesaplanmıştır. 2021’de ise bu oran %36’ya çıkmış, 2022’nin Mart ayında %61,14’le son 20 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır (TCMB, 2022). Enflasyon Araştırma Grubu (ENAG)’nın verilerine göre ise Mart 2022’de yıllık enflasyon %142,63 olarak gerçekleşmiştir (ENAG, 2022).

O halde bu gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür: Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizin temelinde 2008 yılında başlayan ve devam eden depresyon bulunmaktadır. Kâr oranlarını telafi etmek ve depresyondan çıkmak üzere izlenen FED’in faiz arttırması gibi politikalar, dışa bağımlı ve ihracat temelli bir üretime sahip Türkiye ekonomisini derinleşen bir krize sokmuştur. Bununla birlikte enflasyon, Dolar/TL kuru ve CDS primi gibi göstergeler, krizin depresyon temelli olmakla birlikte Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarına da bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yapısal sorunlar, ikinci bölümde ele alınacak tarihsel süreçte görüleceği üzere Türkiye’nin emperyalizme bağımlı bir ülke olması ve bunun bir sonucu olarak dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olmasının bir neticesidir. Covid-19 pandemisiyle birlikte gerileyen ekonomik göstergeler de yalnızca pandemiye bağlı değildir; temelinde aynı yapısal sorunlar vardır. Nitekim enflasyondaki ve Dolar/TL kurundaki yükseliş, pandemiden önce de gözlenmektedir. Son olarak bir noktayı vurgulamak yerinde olacaktır. Depresyonların kapitalizmin yapısal sorunu olması, tekil ulusal ekonomiler tarafından çözülemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi içinde bulunduğu krizden çıksa bile kapitalizmin bütününe etkileyen depresyondan etkilenmeye devam edecektir. Türkiye metal sektöründe yaşanan sınıf mücadelelerinin temelinde, kapitalizmin ve Türkiye ekonomisinin bu kriz dinamikleri yatmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞMENİN VE SINIF MÜCADELELERİNİN TARİHSEL SEYRİ

Çalışmanın bu bölümünde, emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme teorileri perspektifiyle bir tarihsel süreç ele alınacaktır. 19. Yüzyılın sonundan 2022 yılına kadar olan süreçte, metal sektörünün de bir parçası olduğu sanayinin emperyalizme bağımlılık etrafında şekillendiği ortaya konulacaktır. Ayrıca ele alınan süreç Türkiye ekonomisinin süregelen yapısal sorunlarını da görme imkânı sağlayacaktır. Böylece çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacak olan metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin Türkiye’nin ekonomisinden bağımsız olmadığına, bunun da tarihsel süreç içinde kapitalizmin çelişkileriyle gelişen yapısal sorunlarla ilgili olduğuna dönük bir temel hazırlanacaktır. Bununla birlikte ele alınan süreçte yalnızca sanayinin gelişimi değil, sınıf mücadeleleri de anlatılacaktır. Böylece ekonomik ve politik gelişmelerin sınıf mücadelelerini nasıl etkilediği ortaya konularak metal sektöründe ele alınacak mücadeleler için de bir temel oluşturulacaktır.

2.1. 19. Yüzyılın Sonundan 1908’e

19. yüzyılda Osmanlı Devleti yarı-sömürge bir devlet durumundadır. 1838’de İngiltere ile imzalanan Ticaret Antlaşması izleyen yıllarda farklı ülkelerle de imzalanmış, Osmanlı Devleti’nin gümrükleri üzerindeki denetim yabancı ülkelere geçmiş ve yabancı sermayeye ticaret serbestisi getirilmiştir. Nitekim 1825 yılında İngiltere’nin Osmanlı’ya ihracatı 56 milyon sterlin ve ithalatı da 44 milyon sterlinken, Balta Limanı Antlaşması’nın imzalanmasından on yıl sonra bu tutarlar sırasıyla 92 milyon sterlin ve 50 milyon sterlin düzeyine ulaşmıştır (Ortaylı, 2012: 123). Bununla birlikte 1856 yılında yabancı sermaye ile kurulan Osmanlı Bankası, 1862’de Merkez Bankası olarak ulusal paranın yönetimini eline almıştır. Kıvılcımlı, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Batı’nın finans-kapital adını alan sermaye akını, böylece Osmanlı Bankası biçiminde geldi, Türkiye’nin bağrına oturdu. Ve bütün borçlar üzerinde kontrolünü kurdu. Bu banka o borçların alacaklısıydı. Türkiye’ye alacaklarını yerinde tahsil etmek üzere gelip kurulmuştur. Sermaye ihracını böyle yaptı” (Kıvılcımlı, 1997: 23).

Osmanlı’ya yarı-sömürge karakterini veren bir başka gelişme de 1881 yılında Düyun-u Umumiye’nin kurulmasıdır. Böylece Osmanlı Devleti’nin mali idaresi yabancı sermayenin eline verilmiştir. Tuz, tütün, ipek ve alkol gibi birçok üründen alınan vergiler bu kurumun

denetimine geçmiştir (Quataert, 2017: 32). Düyun-u Umumiye'nin kurulması, yerli burjuvazinin henüz gelişmediği Osmanlı toplumunda yabancı yatırımların yabancı sermayeye hizmet etmesiyle birleşerek sanayileşmenin de önünde bir engel teşkil etmiştir. Osmanlı için önemli bir ekonomik kaynak olan Ortadoğu ticaret yollarının hakimiyeti, Portekiz ve İspanya'nın öncülüğünde Batı ülkelerinin yeni ticaret yolları kullanmaya başlamasıyla birlikte etkisini yitirmeye başlamıştır (Savran, 2016: 52). Bununla birlikte çok geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı'nın bütün bölgelerinin Avrupa ekonomisinin gelişimine eşit şekilde entegre olamayışı da eklendiğinde ekonomik anlamda sıkıntılı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da ticaret sermayesinin gelişimi zaman içerisinde Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş, bunun bir sonucu olarak Osmanlı'nın hakimiyetindeki Ortadoğu ticaret yollarından elde edilen gelir azalmış ve bir mali bunalım ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticaretin gelişmesi ise tüccarın rolünün artması ve komprador burjuvazinin doğuşunu getirmiş, böylece Osmanlı giderek daha az oranda artı ürüne el koyar hale gelmiştir. Son olarak, vergilerde iltizam sistemine geçilmesiyle birlikte devlet ve üretici arasındaki mesafe açılmış, vergi toplamakla yükümlü mültezimlerin toplanan vergilerin bir kısmına el koymasıyla birlikte mali bunalım daha da derinleşmiştir (Savran, 2016: 55-56).

Osmanlı Bankası'nın kuruluşuyla başlayan ve mali denetimin kaybedilmesiyle devam eden süreç, yabancı sermayenin rahatça yatırım yapabildiği bir ortam oluşturmuştur. Bunun anlamı, emperyalizme karakterini veren finans-kapitalin ülkeye girişi ve yayılmasıdır. Kıvılcımlı'ya göre 1908'e kadar 52 şirket yabancı finans-kapital tarafından kurulmuştur (1997: 25). Demiryollarının ve limanların inşaatı, maden cevheri işletmeleri gibi alanlar yabancı sermaye yatırımlarının görüldüğü, kuruluşunda veya yönetiminde yabancıların yer aldığı yerlerdir. Quataert bu durumu ekonomik anlamda şöyle ifade etmektedir:

“İstanbul ve Anadolu'daki Fransız yatırımları 1881'de 85 milyon frank gibi nispeten düşük bir düzeyde iken, 1895'te 292 milyon franka, 1909'da ise 511 milyon franka ulaşarak 30 yıl gibi kısa bir süre içinde altı kat arttı...1914'e gelindiğinde Fransızlar imparatorluktaki demirdışı cevher madenciliğinin %70'ini, kömür üretiminin ise %85'ini finanse etmekteydiler” (Quataert, 2017: 29).

Eldem (1994: 59)'e göre ise 1883-1913 arası dönemde yerli şirket sayısı 46 iken yabancı şirket sayısı 39'dur. Yerli şirketlerin toplam sermayesi 100 milyon kuruşken yabancı şirketlerin toplam sermayesi 1 milyar kuruş olarak belirtilmektedir. Bu durum yerli ve yabancı şirket sayısının neredeyse aynı olmasına karşın yabancı şirketlerin finansal büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Yine Fransızlar 1884'te bütün üretimini tekellerine almıştır. Bu örnekler çeşitli sektörler için çoğaltılabilir. Ancak önemli olan nokta, tüm bu gelişmelerin kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak yerli burjuvazinin gelişmediği

Osmanlı'da yarattığı sonuçtur. Bu süreçte yabancı sermaye birçok alanda tekelleşmiş, hem elde edilen artı ürünün sürekli olarak Avrupa'ya aktarılması hem de Osmanlı'nın içinde bulunduğu borç batağı sermaye birikimini sınırlayarak sanayileşmenin önünde bir engel teşkil etmiştir. Nitekim tütün, gıda, dokuma gibi alanlarda çeşitli işletmeler bulunsada 1908 yılına gelindiğinde modern bir sanayiden bahsetmek mümkün değildir (Boratav, 2019: 22).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa'ya hammadde ihraç eden ve buradan sınai mal alan bir ülke konumundadır (Boratav, 2019: 22). Ancak zaman içinde Avrupa ticaret sermayesinin gelişimi ile birlikte Osmanlı, hammadde üreticisi olmasının yanında Avrupa mallarının satıldığı bir pazar haline gelmiştir. Kapitalizmin bir pazarı olması, Osmanlı Devleti'ndeki kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin değişimi yönünde bir hareketlenme yaratmıştır (Savran, 2016: 54).

Geleneksel Osmanlı toplumuna bakıldığında devlet bürokrasisi ve köylüler arasında süregelen bir sınıf mücadelesi karşımıza çıkmaktadır. Ancak 19. Yüzyıla gelindiğinde bu mücadele, geleneksel düzeni savununlar ile yeni ekonomik sisteme uyum sağlama yanlısı olanlar arasındaki sınıf mücadelesine dönüşmüştür (Savran, 2016: 61-62). İşte bu sınıf mücadelesi ortamında, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması hamlesi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşmesine yönelik bir ilk hamle niteliği göstermektedir. Söz konusu kamplaşmanın bir tarafında askeri ve politik anlamda yenilik taraftarı komprador burjuvazi ve büyük toprak sahipleri vardır. Bu ittifakın karşısında ise geleneksel Osmanlı toplumunun devamını savunan lonca örgütlenmesi bulunmaktadır. Lonca örgütlenmesi, zanaat çıkarlarını savunan ve yabancı malların ülkeye girişinden rahatsızlık duyan Yeniçeri Ocağı tarafından korunmaktadır (Savran, 2016: 62; Quataert, 2020: 22). Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının kapitalizmin gelişimindeki etkisini Quataert şöyle ifade etmektedir:

“1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, genellikle kabul edildiği gibi, askeri ve politik modernleşmeye karşı duran gericilerin yok edilmesi değildi. Devletin bu hareketi çok derin ekonomik sonuçlar doğurdu, çünkü lonca ayrıcalığını koruyan silahlı güç yok ediliyor ve böylelikle yeni rağbet gören laissez-faire politikalarını uygulama imkânı doğuyordu. Halk egemenliğini savunan Yeniçerilerin yok edilmesinden sonra, artık devlet serbest ticareti geliştirebilirdi” (Quataert, 2020: 22-23).

Böylece hem liberal ekonomi politikalarına doğru bir yönelim başlamış hem de kapitalizmin yerleşmesi için uygun zemini oluşturmak üzere modern bürokratik yapı kurulmaya başlanmıştır. Bu noktada sınıf mücadelesine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde görülen politik ve ekonomik kararlar, saf anlamda devletin kötü gidişatına son vermeye dönük hamleler olarak yorumlanmamalıdır. Aynı şekilde geleneksel topluma karşılık Batı'yı savunanlar arasındaki mücadele de saf bir

fikir ayrılığından kaynaklanmamaktadır. Bu mücadele, tarihin seyri içinde gelişen/kaybolan sınıfların çıkarları temelinde ilerleyen bir sınıf mücadelesidir.

Serbest piyasaya yönelik atılan bu adımın ardından kapitalizmin temelini oluşturan özel mülkiyete yönelik bir adım olarak 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte gayrimüslimlere ve yabancı sermayedarlara yönelik müsadere uygulaması kaldırılarak özel mülkiyetin ve bunun miras bırakılmasının yolu açılmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile de toprakta özel mülkiyet hakkı getirilmiştir.

19. yüzyılda işçi sınıfının örgütlülüğü açısından da hareketlenmeler mevcuttur. 1872'de başlayan ilk grev hareketleri II. Abdülhamit'in tahta geçişiyle birlikte azalsa da 1902'de tekrar yükselişe geçmiş, 1908 Hürriyet Devrimi'yle birlikte II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine dek sürmüştür. 1860'lı yıllarda kurulan Ameleperver Cemiyeti ve Osmanlı Amele Cemiyeti de işçilerin örgütlenme çalışmalarına bir örnektir. Ancak işçi sınıfının siyasal alanda kendini ifade edeceği bir partinin yokluğu, 1908 yılında II. Abdülhamit'in istibdat yönetimini deviren devrimin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda ise yabancı sermayenin ve bürokrasinin etkisiyle işçi sınıfının örgütlerine yönelik Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmış ve 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Toprak (1982: 42), kanunun hazırlanma sürecine yabancı sermaye temsilcilerinin de katıldığını ileri sürmektedir. Bu kanunla birlikte pek çok grev yasaklanmıştır. 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile dernek kurmak serbest hale getirilse de bu uygulama işçi sınıfını kontrol almaya dönük bir hamle olarak kalmıştır (Ötküner, 2006: 117). 1904-1905'ten itibaren başlayan ve Kastamonu, İzmir, Erzurum, Trabzon, Sivas gibi birçok ile yayılan vergi isyanları ise halkın bir bütün olarak istibdat karşıtı hareketlerine birer örnektir (Savran, 2016: 150).

2.2. 1908'den Cumhuriyet'in Kuruluşuna

1908'den Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere çeşitli savaflara, ayaklanmalara ve iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Kemalistler ve İttihatçılar arasında süren iktidar mücadelesinde, iki kutbun da burjuva karaktere sahip oluşu ekonomi politikalarına da etki etmiştir. (Boratav, 2019: 24). Bu noktada iki farklı ekonomi görüşünün ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Birincisi devlet müdahalesini, milli ve korumacı bir sanayileşmeyi savunan ekonomi görüşüdür. Bu görüş "Milli İktisat" olarak adlandırılmış, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimler başta olmak üzere İttihatçılar tarafından çeşitli dergilerde yayılmıştır. İkinci görüş ise Milli İktisat görüşüne zıt bir şekilde liberal ekonomiyi savunmaktadır. Serbest ticaretin olduğu, yabancı sermaye öncülüğünde devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi politikasını ifade eden bu

görüş, Milli İktisat görüşünün aksine sanayi burjuvazisine değil ticaret burjuvazisine önem vermektedir (Boratav, 2019: 28-29).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, 19. yüzyıldan beri sınai mal ithalatçısı konumunda olan Osmanlı Devleti için büyük bir sorun yaratmıştır. Öyle ki, İstanbul'a bağlanan ticaret yollarının tıkanması şehrin ciddi bir gıda sıkıntısına sürüklenmesine neden olmuştur (Boratav, 2019: 31). Böylece savaş koşullarının getirdiği ekonomik sıkıntılarla birlikte Milli İktisat söyleminin benimsenmesi için uygun ortam oluşmuştur. Başka bir anlatımla, Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde ithalatı zorlaştırıp içe dönük bir ekonomiyi yani Milli İktisat görüşünün uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu görüşün uygulanması yalnızca zorunluluktan kaynaklanmamaktadır. Milli İktisat görüşünün temelini oluşturan “yerli burjuvazi” ye karşılık Osmanlı Devleti'nde komprador burjuvazi ve tefeci sermaye bulunmaktadır. Yerli burjuvazinin bulunmayışı, ülkede kapitalizmin gelişmesinin de önünde bir engeldir. İşte bu noktada Müslüman-Türk burjuvaziyi oluşturmak (Toprak, 1982: 32), milli bir ekonomi inşasıyla birlikte dünya kapitalist sistemine bir ulus devlet olarak uyum sağlamak için bir gereklilik haline gelmiştir. Yerli burjuvaziyi oluşturmanın ilk ayağı ise bir ilk birikim oluşturmaktan geçmektedir. Buna dönük ilk adım Ermenilere yönelik mülksüzleştirme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Savran, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“1915'te yaşanan mülksüzleştirme süreci, en klasik anlamda ilk birikim süreçlerinin özüne uygun düşen boyutlar içeriyor. Bunun en kitlesel boyutu, Osmanlı Ermeni köylüsünün çiftinden tarlasından, dillere destan Ermeni zanaatkârının ve esnafının işliğinden dükkânından zorla koparılması, bu üretim araçlarının bir bölümünün Müslüman hâkim sınıfların eline geçerek ülkede kapitalist ilişkilerin geliştiği ölçüde sermaye haline gelmesidir” (Savran, 2015: 77).

1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Muvakkatı ile yerli yatırımlara yönelik çeşitli imtiyaz ve teşvikler verilmiştir. Boratav'a göre 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu da işçi sınıfı hareketlerinin kısıtlanmasıyla sermaye lehine bir uygulama olarak yatırımların önünü açan bir rol oynamıştır (Boratav, 2019: 34). Ancak tüm bu çabalara karşın cılız bir ekonomi görüntüsü karşımıza çıkmaktadır. Tütün işleme, dokuma ve değirmencilik gibi modern sanayi sayılamayacak üretim kolları 1913'te üretimin %83,5'ini karşılamaktadır. Yine aynı tarihte gıda ve dokuma sanayiinde çalışan işçi sayısı toplam işçi sayısının %71'ini oluşturmaktadır (Boratav, 2019: 36). Kısacası, 19. yüzyılın ortalarında başlayan kapitalistleşme ve sanayileşme çabaları Cumhuriyetin ilanına kadar yetersiz kalmış gözükmektedir.

2.3. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1930'lu Yıllara

1919-23 dönemi tepeden ve kitlesiz bir burjuva devrimiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve yeni bir devletin kuruluşuna sahne olmuştur. Bu anlamıyla Cumhuriyet, Osmanlı'dan bir kopuşu ifade etse de iktisadi açıdan aynı şeyi söylemek mümkün değildir (Boratav, 2019: 41; Savran, 2016: 92-93). Milli İktisat görüşü altında şekillenen ekonomi politikalarının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir.

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye'nin ekonomik alandaki hareketini kısıtlamıştır. Antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin dış borcunun 2/3'si Türkiye'ye devredilmiştir (Boratav, 2019: 46). Ancak daha önemlisi antlaşmada yer alan vergi hükümleridir. Yalnızca devlet tekelinde bulunan ürünlerin yüksek fiyatlanabilmesine imkân veren antlaşma, Türkiye'yi birçok malın devlet tekeline alınmasına itmiştir. Nitekim bu devletleştirme, tekellerin yerli ve yabancı şirketlere devredilmesine ve devlet bürokrasisinin de bu alanlarda hissedar olmalarına kadar gitmiştir (Boratav, 2019: 42). Bu noktada 1924 yılında kurulan İş Bankası önemli yer tutmaktadır. Kuruluşunda ve yönetiminde devlet kadrolarının ve yerli sermayedarların bulunduğu İş Bankası, kurulduğu sene maden kömürü üretimine tekel koymuş, Kozlu Şirketi ve Türk Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi'ni kurmuştur. Sonraki yıllarda İttihatçılar tarafından kurulan İtibar-i Milli Bankası'nı bünyesine katan İş Bankası, Ergani Bakır Madeni'ni de üzerine almıştır (Boratav, 2019: 42; Kıvılcımlı, 1997: 32-33). İş Bankası'nın tekelleşmeye yönelik yatırımları ve yönetim kadrosu birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı Bankası ile başlayan finans-kapital hareketlerinin bu yıllarda da güçlenerek devam ettiği ortaya çıkacaktır. Nitekim bu dönemde Osmanlı Bankası, sanayi sektöründeki sermayenin %62'sini denetlemektedir (Başkaya, 2018: 220).

1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi, yerli sermayenin iktidarla yakınlaşmasına dönük bir hamle olarak yorumlanabilir. Nitekim, meslek temelli organize edilen kongrede işçileri ve sanayicileri temsilen “resmi zevattan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan” kişilerin bulunması, kongrenin yapısını ortaya koyar niteliktedir. Kongre'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal'in davetkar bir tutum sergilemesi, yerli ve yabancı sermayenin ortak hareket etmesini sağlamıştır. Bu ortaklık, yabancıların sermayeyi sağlarken yerli unsurların da siyasi ilişkileri kurması şeklinde ilerlemiştir (Başkaya, 2018: 223-224; Boratav, 2019: 47-48). Kongre sonucunda alınan korumacı, içe dönük ve yerli burjuvaziye destekleyen ekonomi politikaları Milli İktisat görüşüyle uyumludur. Lozan Antlaşması hükümlerinin 1929'a kadar sürmesi nedeniyle liberal ekonomi modeli uygulanmaya devam edilse de kongre kararlarına yönelik adımlar da atılmıştır. Yerli burjuvaziye yönelik olarak İş Bankası'nın kurulması buna bir örnektir. Ayrıca 1927 yılında çıkarılan Sanayi Teşvik Yasası

ile yerli sermayeye çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlar arasında çeşitli vergilerden muaf tutulma, hammadde ithalatı ve taşımacılığında indirimler ve arsa temini gibi uygulamalar vardır (Başkaya, 2018: 229). 1929'da patlak veren Büyük Buhran, tüm ülkeleri etkilemesiyle Lozan Antlaşması olmasaydı dahi içe dönük bir ekonomi modelini benimsemeye itecek bir unsur olarak görülmelidir.

Bu dönem sınıf mücadelesi açısından da hareketli bir dönemdir. 1919-1922 arası dönemde yabancı sermayenin çıkarlarını zedelemek için işçi eylemleri teşvik edilmiş olsa da (Fişek, 1969: 31; Güzel, 1993: 106) hala yürürlükte olan Tatil-i Eşgal Kanunu ile 1925'te İzmir-Aydın Demiryolu ve Şirket-i Hayriye grevleri durdurulmuştur. 1927'de Adana-Nusaybin Demiryolu işçilerinin grevi de aynı şekilde engellenmiş, 1933'te tüm grevler yasaklanmıştır. 1 Mayıs kutlamaları açısından da durum farklı değildir. 1925 yılında Takrir-i Sükûn yasasıyla birlikte aynı yıl 1 Mayıs kutlamaları da yasaklanmış, yeniden serbest olduğu 1976 yılına kadar yasaklı kalmıştır (Ötküner, 2006: 118). Bu yasakların ardındaki nedeni Kemalist iktidarın burjuva sınıf karakterinde görmek mümkündür. Onuncu Yıl marşındaki “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” ifadesi bunun bir örneğidir. Bu ifade, işçi sınıfının örgütlülüğüyle ortaya çıkabilecek siyasal sorunlara bir önlem olarak yorumlanabilir. Kıvılcımlı ise bu politik faktörü şöyle açıklamaktadır:

“...1928-29 yıllarına gelinceye dek, Türkiye’de işçi sınıfı diye bir sınıfın varlığı bayağı ‘aklı selim’ sahibi zümreler, yani burjuva ve küçük burjuva yazarları tarafından bir türlü kabul edilemiyordu. Bu kabul edemeyiş proletaryanın yokluğundan mı ileri geliyordu? Hayır, o ‘haleti ruhiye’nin anlamı şu idi: Türkiye’de elbette bir işçi sınıfı vardır; fakat bu sınıf nedense henüz ‘sınıf kendisi’ olarak konuluyor ve sırf bir ‘ekonomi faktörü’ kabul ediliyordu...Bu yüzden 1928-29 yıllarına kadar Türkiye proletaryası ‘sınıf kendisi için’ çağına ermiş bir ‘politika faktörü’ sayılamıyordu” (Kıvılcımlı, 2008: 59).

Sanayinin durumu ise önceki dönemlerle benzer bir nitelik taşımaktadır. 1920’li yıllarda Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde sanayinin payı %11 seviyelerindedir. 1913 ve 1927 seneleri karşılaştırıldığında ise sanayi nicel boyutunu korumaktadır. 1927’de nüfusun sadece %5,6’sı sanayide çalışmaktadır. Bu sektörde çalışanların büyük çoğunluğu ise atölye boyutunda bile olmayan işletmelerde çalışmaktadır. Devletçilikle birlikte yapılan yatırımlara rağmen hala modern bir sanayiden söz etmek mümkün değildir (Başkaya, 2018: 217-218; Boratav, 2019: 55).

2.4. İkinci Dünya Savaşı Öncesi (1930-1945)

1930’lu yıllardan itibaren Türkiye, iktisat politikaları ve sanayileşme anlamında önemli değişimlere sahne olmuştur. Bu döneme damgasını vuran yönelim, korumacılık ve

devletçiliğin bir arada kullanılmasına dönük iktisat politikalarıdır. Önceki dönemlerden farklı olarak bu yönelimle birlikte devlet sanayileşmede ipleri eline almış, ticari sermayeden sanayi sermayesine geçişin temelini atmıştır. Bunda bir dizi faktör etkili olmuştur. Osmanlı döneminden itibaren bir sorun olan ve Milli İktisat politikalarıyla aşılmaya çalışılan yerli burjuvazinin yokluğu sorunu, bu dönemde devletçiliğin uygulanma nedenlerinden biridir. Farklı bir anlatımla, sanayileşmede gerekli yatırımı yapacak yerli burjuvazinin yokluğu, devlet müdahalesiyle sanayileşmeyi zorunlu kılmıştır (Başkaya, 2018: 200). Bu durum ilk bölümde ifade edilen eşitsiz ve bileşik gelişmenin somut karşılığıdır. Bununla bağlantılı ancak kendi başına da önemli bir neden ise 1929'da patlak veren Büyük Buhran'dır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında henüz toparlanan dünya ekonomisini etkisi altına alan kriz dünya pazarının daralmasına yol açmıştır. Bu ortamda risk almak istemeyen yabancı sermayenin Türkiye'de yatırımlardan kaçınması korumacı-devletçi politikaların bir nedenidir. Emperyalist ülkelere hammadde ihraç eden ama aynı zamanda bu ülkeler için bir pazar görevi gören Türkiye gibi ülkeler ise dış pazarın durgunlaşmasıyla ciddi bir krizle karşılaşmıştır. Bunun aşılmasına yönelik içe dönük ekonomi politikaları ise Büyük Buhran'ın devletçiliği getiren bir diğer nedenidir. Kısacası, devletçilik ve korumacılık yönelimi kapitalizmin somut koşullarının bir sonucu olarak uygulanmak zorunda kalınmıştır (Boratav, 2019: 67; Savran, 2016: 169-170).

Büyük Buhran'ın ithalat ve ihracata olumsuz etkileri nedeniyle alınan korumacı önlemler, 1930'lu yıllarda emperyalizme bağımlı ülkelerde birçok ürünün ülke içinde üretilmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye'de un, şeker ve kumaş üretiminin başlamasıyla sanayileşmenin ilk adımları atılmıştır. Bu anlamda kriz, sanayileşememiş ülkelere sanayinin gelişmesi için de elverişli bir ortam yaratmıştır (Boratav, 2019: 68-69). Bu durum, ülkelerin konumlarının az gelişmişlik teorileri ile değerlendirilmesine karşılık eşitsiz ve bileşik gelişme teorisinin tutarlılığının görülmesi açısından bir örnektir. Nitekim Batı ülkelerinde sanayileşmenin ardından ortaya çıkan devlet kapitalizmi, Türkiye'de 1930'lu yıllarda somut koşulların dayatması sonucu devletin sanayiye kurması şeklinde oluşmuştur. Farklı tarihlerde farklı ülkeler, kapitalist sistem içinde kendi özgül ekonomik ve politik yapılarını farklı şekillerde birleştirerek kapitalistleşmişlerdir (Savran, 2016: 171-172).

1934'te Birinci Beş Yıllık Plan'la birlikte sanayileşmeye dönük planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayiine yönelik fabrikalar bu dönemde kurulmuştur. 1937'de kurulan Kardemir Demir Çelik Fabrikası ise metal sektörüne yönelik ilk sanayileşme hamlesidir. Bu dönemde sanayinin ortalama büyüme hızı yılda %11,4'tür. 1939'da sanayinin milli hasıla içindeki payı %18,3'e yükselmiştir. Bu dönemdeki sermaye rezervlerinin %72'sinin İş Bankası ve Ziraat Bankası tarafından kontrol ediliyor olması ise

finans kapitalin ulaştığı boyutu net bir biçimde ortaya koymaktadır (Başkaya, 2018:258). Korumacılık ise özel sanayi için olumlu etki yapmıştır. Nitekim, devlet sanayinin girmedığı yan ve küçük sanayi kollarında, özel sanayinin tamamlayıcı etkisi olmuştur. Özel sermayenin milli hasıla içindeki payının %38'le sabit kalması ise sanayideki büyüme göz önüne alındığında bir durgunluğu değil büyümeyi ifade etmektedir (Boratav, 2019: 77-82).

Sanayileşmenin ilk adımlarının devletçilikle atılması, devlet kurumlarında çalışan işçilerin baskı altına alınmasını kolaylaştırmıştır. 1936'da çıkan İş Kanunu ile bu baskı daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Kanun ile toplu sözleşme ve grev yapmak, sendika kurmak yasaklanmıştır (Ötküner, 2006: 119). Aynı yıl Türk Ceza Kanunu (TCK)'na eklenen 141. ve 142. maddeler ise bir anlamda İş Kanunu'na dayanak olmuş, uzun yıllar sendikalaşmanın ve işçi sınıfı mücadelesinin önünde bir engel teşkil etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem korumacılık ve devletçilik politikalarıyla birlikte sanayileşmenin devam ettirilmek istendiği bir dönemdir. Ancak her ne kadar Türkiye savaşa girmese de nüfusun büyük bölümü silah altına alınmış ve savunma harcamaları artmış, bundan kaynaklı olarak üretimde büyük düşüş yaşanmıştır (Boratav, 2019: 89). İktisadi önlem olarak çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları bu döneme damga vurmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile çalışma süresi uzatılmış, zorla çalıştırma uygulaması getirilmiş, temel malların karneyle dağıtılması öngörülmüş ve devletin şirketlere el koyması serbest hale getirilmiştir. 1944-1946 yılları arasında toplanan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin üretimden %10 payla alınması köylüyü zor durumda bırakmıştır (Boratav, 2019: 92-94). 1942'de uygulanan Varlık Vergisi ise diğer düzenlemelerden ayrılan bir noktada durmaktadır. Bir defaya mahsus olarak burjuvaziden ve çiftçiden alınan ve itiraz hakkı olmayan vergi, borcunu ödemeyenlerin çalışma kampına götürülmesi şeklinde uygulanmıştır. Yarısından fazlasının azınlıklardan toplanması ile ırk ve din ayrımına dayanarak uygulanan vergi, 1915'te Ermenilere yönelik mülksüzleştirme uygulamasına benzer şekilde azınlıklar üzerinde bir sermaye birikimi aracı olarak kullanılmıştır (Boratav, 2019: 93-94).

2.5. İkinci Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a

1950'li yıllar Türkiye'de siyaset alanında önemli değişimlerin yaşandığı yıllardır. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik ortamdan faydalanarak vurgunculukla aşırı kârlar elde eden ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri ve tarım burjuvazisi arasındaki çelişkiler giderek derinleşmiştir. Burjuvazinin kendi içindeki bu sınıf mücadelesi siyasi alanda da hareketlenme yaratmış, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin içinden bir grubun

ayrılmasıyla 1946'da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. İşte bu ortamda kurulan ve güçlenen DP, savaş döneminin getirdiği yoksullukla birlikte Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalarla köylülüğün CHP'ye karşı tavrının rüzgarını da arkasına alarak 1950'de iktidar olmuştur. Bu iktidar değişikliği Türkiye'de çok partili hayatın başlangıcı olmasının yanında, iktidarın burjuvazinin bir kanadından diğer kanadına geçmesiyle bir "nöbet değişimi"nin ifadesidir (Savran, 2016: 174-175; Boratav, 2019: 105-106).

1930'lu yıllardan itibaren uygulanan korumacı iktisat politikaları 1946 yılında yerini ithalat serbestisine, dış yardıma ve yabancı yatırıma odaklı bir ekonomi anlayışına bırakmaya başlamıştır (Boratav, 2019: 104). 1946'da Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu liberalizasyon tedbirleriyle birlikte uygulamaya konulmuştur. 1947'de hazırlanan Türkiye Kalkınma Planı, her ne kadar uygulanmamış olsa da özel teşebbüsün rolünü arttırmasıyla korumacı ekonomi anlayışının terkedilmeye başlandığının bir göstergesidir. 1947 CHP Kurultayı'nda devletçiliğin özel teşebbüse yardımcı bir ilke olarak nitelenmesiyle birlikte bu yönelim tescillenmiştir (Boratav, 2019: 108-109). Ekonomideki bu değişimde kapitalizmin somut durumu da etkilidir. Savaş sonrasında bir genişleme dönemine giren kapitalizmde dünya ekonomisini hegemonyasına alan ABD, serbest ticarete dayalı ekonomi politikalarını çeşitli planlarla ülkelere dayatmıştır. 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı bunun bir adımıdır. Marshall Planı ile Türkiye'ye sanayi yatırımları yerine Avrupa'nın tahıl ihtiyacının karşılanması görevini dayatılması, ekonomideki emperyalizm tahakkümünü ve bağımlılığını göstermektedir. Plan dahilinde tahıl ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak tarım araçları tahsisi, taşıma ağının kurulması için başta kara ve deniz ulaşımına dönük projeler, madencilik ve çeşitli özel sektör alanlarına yatırımlar da yapılmıştır. Bu sayede ülkenin emperyalizmin ihtiyaçlarını karşılayacak bütünlüklü bir pazar oluşturması hedeflenmiştir (Aydemir, 1975: 416-417; Kepenek, 1990: 31-32; Tören, 2006: 136-193). Bu uygulamalarla birlikte dış yardımlar ve krediler ekonominin olmazsa olmaz bir faktörü gibi görülmeye başlanmıştır. 1946'daki ticaret fazlasına rağmen 1946-1953 yılları arasında dış ticaret açığı 500 milyon doları bulmuş, Türkiye ekonomisinde kronik hale gelecek bu sorun o dönem dış yardımlarla çözülmeye çalışılmıştır (Boratav, 2019: 112-113). Ancak bu uygulamalar yalnızca parasal yardımı değil, sermaye serbestisine yönelik bazı değişimleri de öngörmektedir. Yabancı sermayeye yönelik kısıtların kaldırılmasına dönük olarak 1947 ve 1950'de CHP ile başlayan gevşeme, DP iktidarı döneminde 1951'de Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu, 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile devam etmiştir (Boratav, 2019: 110). Türkiye'nin ABD hegemonyasındaki ekonomiye uyum sağlama çabası, savaş sonrasında kurulan uluslararası örgütlere üye olunmasıyla beraber ilerlemiştir. 1947'de

Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olan Türkiye 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne üye olmuş, ülke emperyalizme göbekten bağlı hale gelmiştir.

1954'ten itibaren görülen ekonomik durgunluk, ihracat talebinde yaşanan düşüş ve dış kaynaklarda sınıra gelinmesi DP iktidarını dış açık sorununa dönük önlemler almaya itmştir. 1954'te çıkarılan bir kararname ile dış ticarete korumacı bir politika izlenmeye başlanmıştır. DP iktidarının korumacı politikalarındaki uzun süren ısrarına karşın IMF baskıları sonucu 1958'deki istikrar tedbirleriyle fiili bir devalüasyon uygulanarak bu politikadan vazgeçilmiştir. Korumacı bir önlem olarak tekrar yürürlüğe konan Milli Koruma Kanunu durdurulmuş, Batılı devletler mevcut borçları erteleyerek yeni krediler teklif etmiştir. Bu dönemde sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı %18'e yaklaşmıştır. Devletçilik döneminin bir sonucu olarak kamu kesimi egemenliğinin görüldüğü sanayide yaratılan katma değer, dönem sonunda özel sektör ve kamu sektörü arasında yarı yarıyadır (Boratav, 2019: 122-123, 125).

Siyasetteki bu gelişmeler arasında işçi sınıfı ağır bir baskı altındadır. 5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle işçi örgütlerinin kurulmasının önü açılmıştır. Ancak bu düzenlemeden yaklaşık bir ay sonra yapılan seçimler sonrasında bu örgütler Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmış, bu uygulama CHP için de bir anlamda seçim yatırımı olmuştur (Tören, 2006: 183). Bununla beraber grev hakkı hala yasal olarak tanınmamıştır. DP iktidarıyla birlikte de bu baskı sürmüş, grev hakkı 1961 Anayasası ile yasal olarak tanınsa da fiili olarak işler hale gelmesi 1963 yılını bulmuştur. DP'nin iktidara gelişinden itibaren tarıma öncelik veren politikaları, ekonomik durgunluk ve 1958'deki istikrar tedbirleri birleşince sanayi burjuvazisi için karanlık bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1955'te DP'den kopan bir grup tarafından kurulan Hürriyet Partisi, kısa süre sonra CHP ile birleşerek tarıma ve köylülüğe öncelik veren politikalara karşı bir ittifak oluşturmuştur. Öğrenciler ve aydınlar gibi çeşitli kesimleri de içine alan bu ittifak azınlık olmanın da etkisiyle daha sert bir mücadeleye girişmiş, 1960'lı yıllardan itibaren öğrenci eylemleriyle birlikte sınıf mücadeleleri de yükselmiştir (Savran, 2016: 179). İşte bu çatışma ortamından 27 Mayıs darbesi doğmuştur.

2.6. 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e

27 Mayıs, burjuvazinin iktidar üzerindeki çatışmasının sanayi burjuvazisi lehine çözüldüğü bir darbedir. Böylece iktidardaki hâkimiyet tarım/ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine geçmiştir. Darbe sonrasında yapılan 1961 Anayasası ise bu değişimin

üstyapıdaki yansıması olmuş, sanayi sermayesini korumaya yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak 1962’de Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), 1971’de ise Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) kurulmuştur. Bu dönemde işçi sınıfına tanınan grev hakkı veya sosyal haklar gibi düzenlemeler iktidarın işçi sınıfına bir armağanı olarak değil, işçi sınıfının pasif desteğini almaya dönük hamleler olarak yorumlanmalıdır. Ayrıca bu düzenlemeler, kapitalizmin gelişimi içinde diğer ülkelerin işçi sınıflarının elde ettiği kazanımların Türkiye’deki bir ifadesidir (Savran, 2016: 181-182, 190-191).

27 Mayıs sonrasında devlet desteği ile birlikte Türkiye ekonomik anlamda bir genişleme dönemine girmiştir. 1963’ten itibaren uygulanan beş yıllık planlarla birlikte inşaat, demir-çelik ve kimya gibi alanlarda kamu kesiminin özel sektöre ucuz girdi sağladığı görülmüştür. Bununla birlikte 60’lı yıllardan itibaren içe dönük bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Burjuvazinin televizyon, radyo, otomobil ve dayanıklı tüketim mallarına olan talebi artsa da dış ticaretteki aksamalar bu ürünlerin ithalatını zorlaştırmıştır. Buradan hareketle ülke içinde üretime ve içe dönük sanayileşmeye yönelme olmuş, işçi sınıfının gelir düzeyinin artması da bu ürünlere olan talebi arttırmıştır (Boratav, 2019: 133-134). Ancak bu dönem ihracatın azaldığı ve dışa bağımlılığın arttığı da bir dönemdir. Yatırım mallarındaki düşüş ile birlikte dayanıklı tüketim malları ve ara mallardaki artış bunun bir göstergesidir. Tarıma dayalı ihracat içe dönük sanayileşmeyi karşılayamaz duruma gelmiş, dış kaynaklarla sürdürülen büyüme ihracatın geri plana itilmesine ve ithal bağımlılığına neden olmuştur. 1962-1974 arasındaki dış kaynak 500 milyon dolar civarındayken 1975-1976’da 1 milyar doları aşmış, yurtdışından gelen işçi dövizleri de dış kaynak katkısı yapmıştır. Sanayiye dayalı ihracat ise ancak 70’lerden sonra oluşmuş, 1960’lı yıllarda %13-18 olan sınai ihracat 1970’lerde %20-39 seviyelerine yükselmiştir (Boratav, 2019: 136). İçe dönük sanayileşme Türkiye’de kapitalizmin ilerleyişi açısından başlarda olumlu olsa da sonraki yıllarda bir sorun haline gelmiştir. Ülkeler arası rekabetin olduğu kapitalist sistemde iç pazarın sınırlılığı, içe dönük sermaye birikimi ile gelişimin önünde bir engel olmuştur.

1960’lı yıllar işçi sınıfının mücadelesinin yükselişe geçtiği, öğrenciler ve aydınlar gibi kesimlerin de bu mücadeleye destek verdiği yıllardır. 1961 Anayasası’na eklenmesine karşın uygulanabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmadığı grev hakkına yönelik olarak 31 Aralık 1961’de 100 binden fazla işçinin katıldığı Saraçhane Mitingi düzenlenmiştir. 1961’de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) içindeki sendikacıların öncülüğünde organize edilen bu miting Türkiye işçi sınıfı tarihine geçmiş, sonraki yıllarda görülecek büyük kitle hareketlerinin habercisi olmuştur. 1967’de ise, 1952’de kurulan Türkiye İşçi Sendikaları

Konfederasyonu (Türk-İş)'na karşın daha mücadeleci bir sendikal anlayışın benimsendiği Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. Ancak tüm örgütlenmeler ve eylemler arasında, kitlesel olmasa da tarihi öneme sahip bir mücadele 1963'te yaşanmıştır. İstanbul'daki Kavel Kablo fabrikasında işçiler ücretlerin düşürülmek istenmesi, işverenin baskıları ve dört temsilcinin işten atılmasına karşı greve gitmiştir. İktidarın yasal olmadığı gerekçesiyle engellemeye çalıştığı ancak halkın büyük desteği ile geniş yankı bulan grev sonucunda Türkiye işçi sınıfı grev hakkını yasalaştırmış, grev hakkını grev yaparak kazanmıştır.

Tarihi öneme sahip başka bir mücadele ise 4 Temmuz 1968'de başlayan Derby Lastik Fabrikası işgalidir. Yetkili sendika olmadığı halde Türk-İş'e bağlı Kauçuk-İş sendikası ile toplu sözleşme yapılmak istenmesi üzerine işçiler fabrikayı işgal etmiştir. Üniversite öğrencileri tarafından çeşitli boykot eylemleriyle de desteklenen direniş, Türkiye işçi sınıfının fabrika işgal ettiği ilk eylem olarak tarihe geçmiştir. Dönemin işçi eylemleri 15-16 Haziran ayaklanması ile doruk noktasına ulaşmıştır. Sendikal örgütlenmeyi hedef alarak başta %33 barajı olmak üzere çeşitli düzenlemeler öngören ve yükselişte olan DİSK'in önünü kesmeyi amaçlayan bir yasa tasarısına karşılık işçi sınıfı, İstanbul ve Kocaeli'nde 150 binden fazla işçinin ayaklanmasıyla iki gün süren büyük bir mücadele ortaya koymuştur. Mücadele sonucunda yasa tasarısı geri çekilmiştir. Ancak 12 Mart muhtırasını hazırlayan cuntanın içinde yer alan generallerden Memduh Tağmaç'ın 15-16 Haziran ayaklanması sonrasındaki "sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" sözleri sonraki günlerde yaşanacakların habercisi niteliğindedir. Nitekim gerek içe dönük sermaye birikiminin sınırlılığı gerekse işçi mücadelesinin oldukça güçlenmesi, 27 Mayıs ile kurulan rejimin sanayi burjuvazisinin hakimiyetini sarsıcı noktaya gelmesine neden olmuştur. İşte 12 Mart 1971'de yapılan askeri müdahale işçi sınıfı mücadelesinin önünü keserek sanayi burjuvazisini rahatlatmak amacıyla yapılmıştır. Müdahale sonrasındaki süreçte grevler ve toplu sözleşmeler askıya alınmış, ücretler düşürülmüş ve birtakım Anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Ancak esas amaç olan işçi sınıfı mücadelesini geriletmek konusunda tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Nitekim 1973'ten itibaren kitle hareketleri tekrar yükselişe geçmiş, 12 Mart'ın çözemediği sorunlar 70'li yılların ikinci yarısına ve 12 Eylül'e miras kalmıştır (Boratav, 2019: 143; Savran, 2016: 192,196).

1970'li yıllar dış açık sorununun giderek büyüdüğü bir dönemdir. 10 Ağustos 1970'te uygulanan devalüasyonla birlikte sorun kontrol altına alınmaya çalışılsa da 1960'ların sonlarından itibaren kapitalizmin içine girdiği yapısal kriz ve 1973'te petrol fiyatlarındaki artış dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Yine de bu dönemde yurtdışından gelen işçi

dövizleri Türkiye'nin bu krizden etkilenmesini geciktirmiştir. Ancak bu erteleme 1977 yılında krizin patlak vermesiyle sonuçlanmıştır (Boratav, 2019: 150). Nitekim önceki yıllarda zaten düşük olan ihracat krizle birlikte daha da düşmüş, 1977'de ihracatın ithalatı karşılama oranı %33 olmuştur. Yine aynı sene dış açık 4 milyar doları aşmıştır. Dış açığı kontrol altına almak için uygulanan IMF programıyla resmi dolar kuru 1978'de 25 TL'ye, 1979'da ise 47 TL'ye yükseltilmiştir. Bunun yansıması ise enflasyonda görülmüş, 1978'de %53'e, 1979'da %64'e çıkmıştır (Boratav, 2019: 143-144, 156-157). İthal ikameci dönemin başlarında yabancı sermayenin dışarıya aktardığı kârlar 64 milyon dolar tutarındayken dönemin sonlarında bu sayı 346 milyon dolara ulaşmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2003: 168).

1970'li yılların önemli mücadelelerinden biri DİSK'in 1976'daki "DGM Direnişi"dir. 1973'te kurulan, yasal olmadığı gerekçesiyle mahkeme sürecinden geçen ve 1976'da dönemin Milli Cephe iktidarı tarafından tekrar işletilmeye çalışılan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'ne karşı DİSK büyük bir direniş başlatmıştır. DGM'nin bir "sınıf mahkemesi" olduğu ve işçi sınıfını etkisiz kılmayı amaçladığını belirten DİSK, İstanbul, Ankara, Mersin, Adana, Sakarya gibi birçok ildeki önemli fabrikalarda üretimi durdurmuş, DİSK'in bu direnişine birçok sendikadan da destek gelmiştir. Çıkarılmak istenen yasa DGM direnişi sonucunda iptal edilmiş, "DGM'ye hayır" sloganı ise dönemin Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) grevlerinde "DGM'yi ezdik sıra MESS'te" olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. DİSK'in örgütlülüğünün arttığı bu dönemde mücadele sosyalist hareketle de kol kola yürümüş, 16 Mart 1978'de 7 öğrencinin öldürüldüğü bombalı saldırıya karşı 20 Mart'ta "Faşizme İhtar Eylemi" düzenlenerek iş bırakma ve protesto eylemleri yapılmıştır. 1925'te yasaklanan ve o günden beri Bahar Bayramı adıyla kutlanan işçi bayramı ise 1976 yılında tekrar 1 Mayıs adıyla kutlanmaya başlamıştır. Aylar öncesinden hazırlıklarına başlanan ve yaklaşık 500 bin işçinin katıldığı 1977 1 Mayıs'ı ise tarihe "Kanlı 1 Mayıs" olarak geçmiştir. İstanbul Taksim Meydanı'nda toplanan işçilerin üzerine açılan ateş sonucunda 34 kişi ölmüş, yüzlerce kişi de yaralanmıştır. 1 Mayıs 1978'de de kutlamalar Taksim Meydanı'nda yapılmış, önceki sene yaşananlara rağmen miting yine coşkuyla geçmiştir.

İktidardaki değişimler de sınıf mücadelesine yansımıştır. İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla birlikte devlet kurumlarına yönelik kadrolaşma hamleleri yapılmaya başlanmıştır. İzmir'de bir kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) olan Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri (TARİŞ) fabrikası da bu kurumlardan biridir. Ocak 1980'de eski işçilerin işten çıkartılarak yeni işçilerin alınacağını söylenmesi üzerine işçiler direnişe geçmiş, mücadele kent geneline yayılmıştır. 6 kişinin yaşamını yitirdiği, binlerce kişinin ise gözaltına alındığı yaklaşık 25 gün süren direniş, Türkiye işçi sınıfının mücadele dozu en

yüksek direnişlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. İşte, 1977’de patlak veren ekonomik krize Türkiye işçi sınıfının şimdiye kadarki en mücadelecî döneminin eklenmesi 12 Eylül 1980 darbesine açılan kapıyı aralamıştır.

2.7. 12 Eylül’den Neoliberal Döneme

1980’le başlayan dönem kapitalist dünya ekonomisi için tarihi bir öneme sahiptir. 1960’lı yılların sonundan itibaren kapitalizm yapısal bir krize girmiştir. Bu noktada kârların arttırılmasına dönük olarak yeni bir sermaye birikimi rejimi ihtiyacı ortaya çıkmış, bunun sonucunda emperyalizme bağımlı ülkelerde uygulanan ve ilk örnekleri Latin Amerika ülkelerinde görülen neoliberal politikalar gündeme gelmiştir. IMF’nin “istikrar paketi” ve Dünya Bankası’nın “yapısal uyum” programları, iki uluslararası emperyalist kuruluşun emperyalizme bağımlı ülkelerde neoliberal politikaları uygulamaya yönelik hamlelerinin bir ifadesidir. Türkiye’de ise 1970’li yılların sonunda patlak veren kriz ve yükselen sınıf mücadelesi ortamı iç çelişkileri derinleştirmiş, kapitalizmin kriziyle birlikte uygulanan neoliberal politikalara dönük ilk adım 24 Ocak kararları ile atılmıştır.

Neoliberal politikalarla birlikte sömürü oranını ve emperyalizme bağımlı ülkelere kaynak transferini arttırmak, sermaye hareketlerini serbestleştirmek hedeflenmiştir. IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla ülkelere “dışa dönük ekonomi modeli” önerilmesi bunun bir sonucudur. Nitekim bir yandan emperyalizmin dahil olduğu pazar genişlemiş, diğer yandan dış kaynak aktarımının getirdiği dış borç ödemeleri ile emperyalizm bir kaynağa kavuşmuştur (Başkaya, 2015: 127). Sömürü oranını arttırmak ise ücretlerin disiplin altına alınmasıyla işgücünü ucuzlatmaktan geçmektedir. İşte, 24 Ocak kararlarının içeriği de tam olarak bunları kapsamaktadır. Pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi indirimleri ile ihracat teşvik edilmekte, bunun yanında ithalatın serbestleşmesi hedeflenmektedir (Boratav, 2019: 165). Sermayenin talepleriyle söz konusu politikaların uygulayıcısı arasındaki uyum ise dikkate değerdir. Daha önce MESS ve Sabancı Holding’de yöneticilik yapan, uluslararası sermaye ve Dünya Bankası ile ilişkileri olan Turgut Özal 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı olarak göreve gelmiştir (Boratav, 2019: 162-163). Özal’ın uluslararası sermaye ile olan bağlantıları, 1980’li yıllarda dış kaynak bulunabilmesinde etkili olmuştur (Boratav, 2019: 178).

24 Ocak kararları her ne kadar neoliberal politikaların uygulanması için önemli olsa da sermayenin egemenliğini sağlamaktan yoksundur. 1970’li yıllarda güçlenen işçi sınıfı ve sendikaları, yapılan eylemler ve toplu sözleşmelerle birlikte ücretlerin yükseltilebilmesinde hala büyük bir güce sahiptir. Neoliberal politikalarda öngörülen ücretlerin düşürülerek sömürü oranının yükseltilmesi, sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılması ise işçi sınıfının

örgütlerine saldırı ile gerçekleşecektir. İşte 24 Ocak kararlarının bu sınırlılığı, 12 Eylül askeri darbesinin işçi sınıfındaki bu direnci kırması ile aşılmıştır. Diğer yandan darbe, finans kapitalin ve TÜSİAD gibi yerli sermaye örgütlerinin de dünya ekonomisine uyum sağlama talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bunun en net örneğini bir burjuva cephesi karakteri taşıyan Hür Teşebbüs Konseyi (HTK)'nin oluşumunda görmek mümkündür. HTK işçi sınıfının 70'li yıllardaki mücadelesine ve örgütlülüğüne cevap olarak 1976'da kurulmuştur. TİSK, TÜSİAD, MESS, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) gibi işveren örgütlerinin, Koç ve Eczacıbaşı gibi büyük sermaye gruplarının ve sanayi odalarının katılımıyla kurulan HTK'nin temel ilkeleri serbest piyasaya bağlılık ve bunun sağlanmasına yönelik siyasi istikrar, vergi düzenlemelerinin yapılması, yabancı sermayeden yararlanmak üzere çeşitli düzenlemelerin yapılması ve KİT'lerin serbest piyasa kurallarına göre işletilmesi gibi neoliberal politikalarla birebir örtüşen görüşler etrafında şekillenmiştir (Sönmez, 1992: 162-163). Darbe sonrasında Vehbi Koç'un Kenan Evren'e gönderdiği mektupta (Sönmez, 1992: 316-321) yer alan sermaye yanlısı politika önerileri ve Turgut Özal için söylediği "kendisini tutmakta fayda var" ifadesi de sermayenin darbedeki rolünün bir kanıtı niteliğindedir. Darbeyle birlikte DİSK'in de içinde bulunduğu birçok sendika kapatılmış, grevler yasaklanmış, toplu sözleşmeler Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'na sevk edilerek taraflı şekilde bağitlanmıştır. İşçi sınıfı uzun bir sessizliğe gömülmüştür. Burjuvazi ise önceki dönemlerde kaybettiği mevzileri işçi sınıfından birer birer kazanmış, HTK de önemini yitirerek dağılmıştır. Bu sürecin sonunda 1982 Anayasası da bu duruma uygun olarak emek aleyhtarı bir yapıda oluşmuştur.

"Alternatifi yok" sloganıyla duyurulan 1980 sonrası ekonomi politikaları, çeşitli düzenlemelerle birlikte kabaca 1989 yılına kadar başarıyla sürdürülmüştür. Bu dönemde Türkiye, dövizde esnek kur uygulaması ve ücretlerin düşürülmesiyle birlikte ihracata dönük bir ucuz emek ülkesi niteliğine bürünmüştür. Bunun temel nedeni kapitalizmin 1970'li yıllarda yapısal krize girmesinin ardından sermaye birikimine dönük bir çözüm olarak sunulan neoliberal dönemle birlikte uluslararası iş bölümünde yaşanan değişimlerdir. Yeniden şekillenen uluslararası iş bölümü ile üretim, emperyalist ülkelere göre daha düşük ücretlerin ve daha sıkı çalışma koşullarının olduğu, yedek sanayi ordusu ile işgücünün baskılandığı ve vasıflı emeğin yerini vasıfsız veya yarı vasıflı işgücünün aldığı bölgelere kaymıştır (Kurtulmuş ve Tanyılmaz, 2017: 185; Savran, 2013: 88-89). Kapitalizmde sanayinin önemli bir kolunu oluşturan otomotiv sektöründe ABD ve Avrupa'daki birçok firmanın üretimini Çin, Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Türkiye'ye kaydırmış olması bunun bir göstergesidir. Bununla birlikte Türkiye'nin 1990'ların ortalarından itibaren Avrupa merkezli kara taşıtları

üretim zincirine eklenmeye başlaması da neoliberal dönemle birlikte uluslararası iş bölümünde yaşanan dönüşüme uyum sağlama çabasının bir işaretidir. (Kurtulmuş ve Tanyılmaz, 2017: 207-208). İmalat sanayi, 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin ihracat temelli üretime yönelmesi sürecinde lokomotif sektör olarak belirlenmiştir (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, 2011: 45). İş bölümünde gerçekleşen bu gelişmeyi, Türkiye’de ilki 1962’de Bursa’da kurulan Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) üzerinden gözlemlemek mümkündür. OSB’lerin sayısı ilerleyen yıllarda hızla artmıştır. Bununla birlikte ticari, mali ve iktisadi alanlarda ülkede geçerli olan hukuki düzenlemelerin uygulanmadığı ve ihracata dönük üretimin yapıldığı serbest bölgeler yaşanan değişimi ortaya koymaktadır. İlki 1985’te Mersin’de kurulan serbest bölgelerin sayısı da OSB’ler gibi ilerleyen yıllarda artmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de sanayileşmenin dışa bağımlı ve ihracat temelli yapısı, neoliberal dönemle birlikte uluslararası iş bölümünde gerçekleşen değişimler sonucu oluşmuştur.

1975’te 2 milyar 261 milyon dolar olan ihracat, 1989’da 11,5 milyar dolara yükselmiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı ise 1980’de %30’dan 1984’te %78,2’ye artış göstermiştir (Başkaya, 2018: 335). Ancak sanayiye yapılan yatırımlar için artıştan söz etmek mümkün değildir. 1978-79’da %29 olan toplam sermaye birikiminden sanayiye yönelik yatırım oranı, 1988’de %16’ya düşmüştür. Yüksek faiz ve ihracat teşvikleri sonucunda sanayi sermayesi, yatırım yapmaktan kaçınarak ihracata yönelmiştir (Boratav, 2019: 179). Yatırımın olmadığı bu ortamda ihracattaki yükseliş döviz politikaları ve ucuz emek maliyetlerinin yanında dış kaynakların varlığıyla mümkün olmuştur. Ancak bu durumun bir sonucu olarak 1979’da 13,6 milyar dolar olan dış borç kronikleşmeye devam ederek 1989 sonunda 41 milyar dolara yükselmiştir (Başkaya, 2018: 339).

Sanayi yatırımlarının azaldığı dönemde yatırımların dağılımında da bir değişim gözlenmektedir. Dış kaynaklarla da olsa bir ilerlemenin görüldüğü sanayide yüksek katma değerli malların üretimine dönük yatırımların artması gerekirken tersi bir durum oluşmuş, düşük katma değerli mallara dönük yatırımlar artmıştır (Başkaya, 2018: 337). Bunun anlamı, sanayideki ilerlemenin Türkiye’nin istekleri doğrultusunda değil emperyalizmin ihtiyaçları çerçevesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Benzer bir durum sanayi üretiminde KİT’lerin payının gözlemlenmesinde de ortaya çıkmaktadır. 1979’da yüzde 34 olan KİT’lerin sanayi üretimi payı 1983’ten sonra yüzde 20’nin altına düşmüştür (Başkaya, 2015: 123). Bunun altında yatan neden 1980 sonrası ekonomi politikalarıyla birlikte KİT’lere yönelik kaynak aktarımının azalmasıdır. İlerleyen süreçte borç batağına saplanan KİT’ler, 1990’lı yıllarla birlikte özelleştirilmeye başlanmıştır. KİT’lerin özelleştirilmesi, emperyalizmin sermaye önündeki engelleri kaldırarak piyasayı tamamen dışarıya açmaya dönük bir hamlesidir. Her iki durumda

da gelişmeler Türkiye'nin emperyalizme bağımlılığı çerçevesinde şekillenmiştir. Halk nezdinde ise izlenen bu politikaların olumlu bir yanından söz etmek mümkün değildir. Temel tüketim mallarına yönelik sübvansiyonun ve fiyat denetimlerinin kaldırılmasıyla alım gücü iyiden iyiye düşmüş, sendikalar üzerinden verilen ücret mücadelesinin de kesilmesiyle birlikte halk gittikçe yoksullaşmıştır.

12 Eylül darbesi sonrası oluşan baskı ortamına ve giderek zorlaşan hayat şartlarına karşı işçi sınıfı 1983 yılından itibaren tepkisini göstermeye başlamıştır. 1986 yılındaki NETAŞ grevi ise darbe sonrası dönemde başlayan grevler arasında ayrı bir yerde durmaktadır. 93 gün süren grevin sonunda taleplerini kabul ettiren NETAŞ işçilerini, 1988 yılında Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları (SEKA) grevindeki işçiler izlemiştir. İşte bu iki eylem Türkiye işçi sınıfı tarihinin en geniş katılımlı eylemlerinden olan 1989 Bahar Eylemlerinin habercisi olmuştur. Kamuda çalışan işçilerin ücretler ve çalışma koşulları başta olmak üzere çeşitli talepleri üzerine başlayan eylemler, NETAŞ ve SEKA eylemlerinin getirdiği dalganın kitlesel biçimde birleşmesidir. Bir sendikal önderliğin yer almadığı ve kendiliğinden yayılan eylemlerde iş yavaşlatma, servise binmeme, açlık grevleri ve çıplak ayakla yürüme gibi eylem biçimleri görülmüş, neticede dönemin ANAP hükümetinin geri adım atmasıyla kamu işçileri ücretlerine %42'lik bir zam yapılmıştır (Boratav, 2019: 193). Yine 1989 yılında İsdemir ve Kardemir fabrikalarındaki 137 gün süren grevde de işçiler taleplerini kabul ettirmiştir. Bu dönemin Bahar eylemleriyle birlikte bir diğer kitlesel eylemi ise 1991 yılındaki Büyük Madenci Yürüyüşüdür. Toplu sözleşme görüşmelerinin tıkanması üzerine yaklaşık 100 bin işçi Zonguldak'tan Ankara'ya bir yürüyüş başlatmış, kazanımla sonuçlanmamış olmasına rağmen bu direniş kitleselliğiyle Türkiye işçi sınıfı tarihine yazılmıştır.

1989'da emperyalist ülkelerce kabul edilen, IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan Washington Uzlaşısı'na Türkiye hemen uyum göstermiş, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Faiz ve döviz kuru hareketlerinden faydalanmak üzere dış kaynak girişlerinin artması finans kapitale fayda sağlamıştır (Boratav, 2019: 192). Tekrar artışa geçen işçi sınıfı mücadelelerinin ücretler üzerindeki etkisine burjuvazinin cevabı işten atmalar olmuş, bunun bir sonucu olarak sendikalaşma oranlarında da düşüşler gözlenmiştir (Boratav, 2019: 194). Türkiye kapitalizminin zaaflarına Tansu Çiller hükümetinin faizleri aşağı çekmedeki ısrarı eklenince 1994 krizi patlak vermiş, kamu borçları ve cari açık içinden çıkılmaz bir hale gelirken ülkeden sermaye çıkışları görülmeye başlamıştır. 5 Nisan 1994'te açıklanan devalüasyon ve vergi oranlarında artış kararlarıyla birlikte krize karşı önlemler alınmış, Mayıs ayında ise IMF ile 14 aylık bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ancak IMF anlaşması, yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle erkenden sona ermiş, kriz ancak

hazine bonolarının satılmasıyla durdurulabilmiştir. Bu sürecin sonunda 1994'te yıllık enflasyon %118, dolardaki yıllık artış ise %160 olarak hesaplanmıştır (Boratav, 2019: 200-201).

1998 yılı Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası ile uzun sürecek bağının başlangıç yılıdır. 18 aylık stand-by anlaşmasıyla başlayan bu dönem 2008'e kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Bir emperyalist kurum olan IMF'nin politikaları sonucu patlak veren 2001 krizine dönemin Ecevit hükümetinin çözümü, yine bir emperyalist kurum olan Dünya Bankası'nın Başkan Yardımcısı Kemal Derviş'i getirmek olmuştur. IMF'nin borç vermek için dayattığı "15 günde 15 yasa" vakit kaybetmeden çıkartılmış, böylece Türkiye ekonomisi sonraki hükümetlerin de izleyeceği benzer yolla emperyalist kurumların denetimine girmiştir. Dünya Bankası'nın bağımlı ülkelere dayattığı yapısal reformların bir yansıması olan "15 günde 15 yasa", ilerleyen dönemlerde AKP hükümetlerinin yapacağı özelleştirmelere de bir hukuki dayanak oluşturmuştur. 1998'de başlayan IMF süreciyle birlikte Türkiye, bir bütün olarak IMF ve Dünya Bankası politikalarının gereğini yerine getirmek üzere sanayisini emperyalizmin ihtiyaçlarına uygun şekilde geliştirme görevini de üstlenmiştir (BSB, 2012: 10).

1989'la birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi dış kaynak girişini arttırmış, ilerleyen yıllarda büyüme iç talebe değil dış kaynaklara bağlı bir duruma gelmeye başlamıştır. Ancak 1980-1988 arasında %4,9, 1989-1997 arasında %4,3 olan büyüme oranı 1998-2002 yılları arasında ortalama %1 olarak sabit kalmıştır. 1998'de %22,9 olan sermaye birikimi oranı ise 2002'de %16,7'ye gerilemiştir (Boratav, 2019: 223, 287). Bu dönemde kredilerin enflasyona endekslenmesiyle birlikte kredi kullanamayan sermaye grupları zor durumda kalırken kendi bankalarına sahip finans kapital ise gerek kredi alacaklarının devlet tarafından karşılanması gerekse dış kredi kullanılmasıyla görece rahat bir süreç yaşamıştır. Fakat işçi sınıfı ve emekçiler açısından aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. 1997'de %8,3 olan geniş tanımlı işsizlik oranı 2002 yılında %14'e yükselmiş, ücretlerin düşmesine yüksek enflasyonun da eklenmesiyle yoksulluk artmıştır (Boratav, 2019: 234). 1990'lı yıllarda artan kamu emekçilerinin mücadelesi bu dönemde de toplu vizite ve işe gitmeme gibi eylemlerle devam etmiştir. Kapitalizmin 1970'lerde girdiği yapısal krizin bir ifadesi olmakla birlikte Türkiye ekonomisinin özgül durumunun da etkisiyle ortaya çıkan 2001 krizi ise birçok bankanın iflası ve kitlesel bir işsizlik dalgasına neden olmuştur (Savran, 2013: 261-270). İşte bu ortamdaki burjuvazinin iç çatışması arasında Batı'yla bütünleşmiş bir politikayı benimseyerek yükselen AKP, neoliberal politikaların başarılı bir uygulayıcısı olarak 2002'de iktidara gelmiştir.

2.8. Neoliberal Dönemde Farklı Bir Evre: AKP İktidarı

Neoliberal iktisat politikaları AKP hükümetleri tarafından aynen devralınmış, önceki hükümetlerden de başarılı bir şekilde uygulanmıştır. 1998’de IMF ile başlayan süreç AKP hükümetlerince devam ettirilmiş, 2005’te üç yıllık yeni bir stand-by anlaşması ile emperyalist kurumların denetimine olan bağımlılık tazelenmiştir. 2018’de ise uluslararası bir danışmanlık şirketi olan McKinsey’e Türkiye ekonomisini denetim yetkisi verilmiştir (BBC, 2018). Sonradan vazgeçilmiş olsa da bu gelişme, uzun yıllardır süregelen emperyalist kuruluşlara bağlılığın hala devam ettiğinin göstergesidir. Neoliberal politikalarla yürütülen işçi sınıfına yönelik taarruz ise artarak devam etmiş, burjuvazi kaybettiği mevzileri birer birer kazanmıştır.

Neoliberal dönemle uluslararası iş bölümünde yaşanan ve Türkiye’de OSB’lerin ve serbest bölgelerin kurulmasıyla karşılık bulan sanayileşme süreci, ilerleyen yıllarda da aynı temel üzerinde devam etmiştir. 1962’de kurulan ilk OSB’nin ardından 2022 yılında bu sayı 363’e yükselmiştir (AA, 2022). Aynı şekilde serbest bölgelerin sayısı da artmış, 2022 yılında bu sayı 18 olmuştur (Ticaret Bakanlığı). 2020 yılında serbest bölgelerden yapılan ihracat, toplam ihracatın %62’sini oluşturmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020: 53). Kısacası Türkiye’nin sanayileşmesinde ihracata dayalı gelişim neoliberal dönemle başlamış, sonraki yıllarda da aynı çizgi üzerinden gelişerek devam etmiştir.

Tablo 2.1: 1998-2021 Yıllarında Türkiye Ekonomisi Büyüme Oranları

Yıllar	Büyüme Oranları (%)	Yıllar	Büyüme Oranları (%)
1998	2,4	2010	8,4
1999	-3,2	2011	11
2000	6,9	2012	4,7
2001	-5,7	2013	8,4
2002	6,4	2014	4,9
2003	5,7	2015	6
2004	9,7	2016	3,3
2005	9	2017	7,5
2006	6,9	2018	2,9
2007	5	2019	0,8
2008	0,8	2020	1,7
2009	-4,8	2021	11

Kaynak: World Bank, 2022

Tablo 2.1’de 1998-2021 yılları arasında Türkiye’nin büyüme oranları verilmiştir. Büyüme oranlarının altında yatan nedenleri anlamak için ilgili yılların somut koşullarını göz önünde bulundurmak gerekecektir. 2002 yılındaki %6,4’lük büyüme, 1998-2002 yılları arasındaki ortalama %1’lik büyüme temposunun ardından gerçekleşmiştir. 1997 Asya ve 2001 krizlerinin ardından iktidara gelen AKP’nin ilk yıllarındaki yüksek büyüme oranlarında

ilgili dönemlerin etkisi büyüktür. Nitekim 2008 krizinin ardından 2010'da %8,4 ve 2011'de %11 olarak gerçekleşen büyüme oranları da benzer bir etkiye dayanmaktadır. Krizle birlikte Türkiye gibi yüksek faizlerin bulunduğu ülkelere gerçekleşen sermaye akışı hızlı bir büyüme etkisi yaratmıştır (Savran, 2013: 283). Bununla birlikte inşaat sektörüne yapılan yatırımların artması ve bu sektörün büyümesiyle birlikte iç pazarın canlanması da bir büyüme temposu yaratmıştır. Ancak bu tempo da kısa süre sonra düşmeye başlamış, 2016'da %3,3'lük bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. 2016 yılında ilan edilen Olağanüstü Hâl (OHAL) dönemiyle birlikte işverenlere yapılan hazine yardımları ve teşvikler büyüme oranını %7,5'e yükseltmiştir. Ancak bu büyüme de kalıcı olmamış, 2018'le beraber başlayan düşüş 2019 yılında Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ve dünya ekonomisini etkisi altına almasıyla giderek derinleşmiştir. 2019'da %0,8 ve 2020'de %1,7 olarak gerçekleşen büyüme oranları bunun bir göstergesidir. 2021 yılında ise %11'lik bir büyüme oranı açıklanmıştır. Ancak 2002 ve 2010-2011 yıllarında olduğu gibi 2021 yılı büyümesinde de önceki dönemlerin etkisi gözlemlenmektedir. Pandemi şartlarının hafiflemesi ve dünya ekonomisinin tekrar hareketlenmeye başlamasıyla birlikte Türkiye ekonomisinde görülen büyüme, önceki dönemde görülen küçülmenin ardından gerçekleşmiştir.

Yaklaşık 20 yıllık dönemde gözlenen büyüme oranlarına bakıldığında istikrarlı ve sağlıklı bir büyümeden söz etmek mümkün değildir. Büyüme oranlarındaki bu durumun yansımaları işgücü piyasalarında da gözlemlenmek mümkündür. 2002 yılında %10,3 olan işsizlik oranı yıllar içinde istikrarlı bir şekilde artmış, Aralık 2021'de geniş tanımlı işsizlik %22,6 olarak hesaplanmıştır (DİSK-AR, 2022: 4). Ekonomideki büyüme oranlarıyla birlikte işsizlik oranlarının artışı birlikte düşünüldüğünde ortaya istihdam yaratmayan bir büyüme tablosu çıkmaktadır. Önceki dönemde “15 günde 15 yasa” ile yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte ise AKP döneminde özelleştirmeler rekor kırmıştır. 1986-2002 yılları arasında 8 milyar dolar olan özelleştirme geliri, 2003-2016 arasında 60 milyar dolara çıkmıştır. 1986'dan itibaren yapılan özelleştirmeler ele alındığında AKP hükümetlerinin yaptığı özelleştirmelerin geliri toplamın %88'ini oluşturmaktadır. Özelleştirilen kurumlar arasında TEKEL, SEKA, TÜPRAŞ, Telekom ve Şeker fabrikaları gibi temel sektörlerde üretimde bulunan kuruluşlar bulunmaktadır (DİSK-AR, 2020: 36-37).

Bu dönemde uygulanan yasal düzenlemeler, özelleştirmelerin yanında işçi sınıfının örgütlülüğünü de etkilemektedir. Bu noktada en önemli düzenlemelerden biri işverene haklı nedenle fesih hakkı tanıyan İş Kanunu'nun 25/2 maddesidir. Düzenlemeye göre “ahlak ve iyi niyete uymayan haller ve benzerleri” olarak tanımlanan davranışların varlığı halinde işverenin işçiyi haklı nedenle feshi mümkün olmaktadır. Ancak ispat yükümlülüğünün iddia sahibi olan

işverene değil işçiye verilmesi, uygulamayı suiistimale açık hale getirmektedir. Bu durum işverenlerin sendikalaşmak üzere örgütlenen işçilere karşı kullandığı bir koz haline gelmektedir. Özel istihdam büroları ise işçilerin işverenler arasında daha kolay transfer edilebilmesine dönük bir uygulama olarak işlemektedir. 2002’de yapılan düzenlemeyle kurulması öngörülen özel istihdam büroları için 2016 yılında da bir düzenleme yapılmıştır. Özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi verilmesi, iş güvencesini azaltan bir etki yaratmaktadır. Gerek 25/2 maddesi gerekse diğer düzenlemeler işverenin işçi çıkarmasını kolaylaştırmasıyla birlikte sendikalaşma önünde bir engel oluşturmaktadır.

AKP döneminde sendikalaşma oranlarına bakıldığında belirgin bir düşüş gözlemlemek mümkündür. Toplu iş sözleşmesi (TİS) kapsamında bulunan işçileri gösteren fiili sendikalaşma oranlarına göre 2002 yılındaki %11,6’lık oran 2012 yılında %6’ya düşmüştür. Ocak 2013’te ise %7,7 olarak hesaplanan fiili sendikalaşma oranı Ocak 2019’da %11,4’e yükselmiştir (DİSK-AR, 2019:8-10). Belirtmek gerekir ki 2014 yılında yayımlanan 6552 sayılı torba yasa, kamuda çalışan taşeron işçilerin sendikalaşmasına yönelik bir düzenleme getirmesiyle bu artışta büyük paya sahiptir. Bununla birlikte sendikalaşma oranlarının sigortalı çalışanlar üzerinden hesaplandığı düşünülürse, kayıt dışı çalışanların hesaplama eklenmesiyle birlikte toplam sendikalaşma oranının düşeceği açıktır. Sendikal alanla ilgili bir başka nokta ise grev yasaklarıdır. AKP hükümetleri, 2003-2019 yılları arasında 7’si OHAL döneminde (2017-2018) olmak üzere toplam 16 grevi yasaklamıştır. Böylece grevi yasaklanan işçi sayısı 193.082 olmuştur. (DİSK-AR, 2019: 33).

İşçi sınıfı neoliberal saldırılara karşı tepkisini, önceki dönemlerde olduğu gibi örgütlülüğü ve eylemleri ile göstermiştir. AKP iktidarının erken dönemlerinde özelleştirmelere karşı yapılan eylemler bunun bir örneğidir. Özelleştirilen kurumlardan birisi de SEKA’dır. Zarar ettiği ve eskidiği gerekçesiyle 2004 yılında özelleştirilmek istenen SEKA’nın İzmit’teki fabrikasında işçiler fabrikayı işgal ederek eylemlere başlamıştır. 51 gün süren ve farklı kentlere de yayılarak kitleselleşen direnişi engellemek amacıyla işçilere İzmit Büyükşehir Belediyesi’nde sözleşmeli olarak çalışmaları teklif edilmiş, teklifin kabul edilmesiyle birlikte direniş sonlandırmıştır. İşçilerle birlikte ailelerinin de direnişe katılması ilerleyen yıllardaki mücadelelere de rehber olmuştur. 2010 yılındaki TEKEL eylemi de aynı yolu izlemiş, işçilerin geçici personel statüsüne geçirilmesine yönelik öneriye karşı Ankara’da başlayan direniş 78 gün sürmüştür. 2013 yılında İstanbul’da başlayan ve birçok ile yayılan Gezi isyanı ise halkın geniş bir kesiminin tepkisini içeren bir süreç olmasıyla Türkiye tarihine geçmiştir.

2.9. Kısa Bir Değerlendirme

19.yüzyılın ortalarından başlayarak günümüze kadar gelen dönemde iktisat politikaları bakımından bir dizi yönelimi belirlemek mümkündür. 1980 yılı öncesindeki dönemde iktisat politikaları korumacı/devletçi ve liberal ikilemi arasında gidip gelmiştir. Bu değişimlerin temelinde hem sınıf içi hem de sınıflar arasındaki mücadeleler yatmakla birlikte elbette Türkiye ve dünya ekonomisinin dönemsel koşulları da vardır. 12 Eylül darbesi ile birlikte Türkiye ekonomisi liberal politikaları keskin bir biçimde benimsemiştir. 1970’lerde başlayan yapısal kriz ile birlikte ortaya çıkan neoliberal iktisat politikalarına Türkiye işte bu darbe ile geçiş yapmaya başlamıştır. 1980 sonrası dönemde AKP iktidarını kapsayan dönemin ise neoliberal politikaların yerleşmesi ve uygulanması bakımından bir dönüm noktası olduğu açıktır.

Gerek korumacı gerekse liberal iktisat politikalarının benimsendiği dönemde, Türkiye ekonomisi için değişmeyen bir nokta emperyalizmin tahakkümüdür. Emperyalizmin bir unsuru olan finans kapitalin Cumhuriyetin ilanından önce dahi ekonomide etkin olduğu ilgili kısımlarda incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nde yabancı sermaye ile kurulan ve sermayenin büyük kısmını elinde bulunduran Osmanlı Bankası bunun örneğidir. Günümüzde ise TUSİAD ve MESS gibi sermaye örgütleri hem finans hem de üretim alanını kontrol etmeleriyle birlikte finans kapitalin bir örneğini oluşturmaktadır. Ancak emperyalizmin Türkiye üzerindeki tahakkümü finans kapital ile sınırlı değildir. 1881’de Düyun-u Umumiye’ye ekonomiyi denetim yetkisinin verilmesi, ekonominin emperyalizmin denetimi altına girmesinin bir adımıdır. 1947’de IMF ile başlayan süreç ise bu anlamda bir kırılma noktası olarak ifade edilebilir. İlerleyen yıllarda IMF ile yapılan anlaşmalarla süreç devam etmiştir. 2018 yılında uluslararası danışmanlık şirketi olan McKinsey ile kurulan ilişkiler ise emperyalist kuruluşların tahakkümünün halen sürdüğünü göstermektedir. Ekonomideki bağımlılığı dış borç istatistiklerinden de izlemek mümkündür. Dış borcun milli gelire oranı 2002 yılı ikinci çeyreğinde %60 olarak hesaplanmış, 2012’nin ilk çeyreğinde görülen %39’luk orana kadar iniş çıkışlar göstermiştir. Ancak 2012 sonrasında yükseliş başlamış, 2020 yılının son çeyreğinde %60,4 olarak hesaplanmıştır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022). Dış borçlardaki bu bağımlılığın üretimdeki yansıması ihracat-ithalat dengesinde görülebilir. TÜİK verilerine göre 2021 yılında ihracat 225,29 milyar dolar, ithalat ise 271,42 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Şirketler açısından bakıldığında ise hemen hemen her sektörde ihracatın ithalata bağımlı olduğu gözlenmektedir. Bir ihracat rejimi olan “Dahilde İşleme Rejimi”nin 1 Nisan-30 Nisan 2021 tarihlerine ait “Dahilde İşleme İzin Belgesi”ne bakıldığında, metal ve otomotiv sanayi gibi alanlarda ithalata bağımlılığın %60-70

seviyelerine çıktığı, gıda ve tekstil gibi sektörlerde ise ortalama %50 seviyelerinde olduğu görülmektedir (Resmî Gazete, 2021).

Sanayileşme sürecinin de emperyalizme olan bağımlılık etrafında şekillendiği görülmektedir. Neoliberal dönemle birlikte OSB'lerin ve serbest bölgelerin sayısında görülen artış bunun bir göstergesidir. Yine ilgili kısımlarda aktarıldığı gibi sanayide üretilen mallar da Türkiye'nin ihtiyacından çok emperyalizmin ihtiyaçlarına göre üretilmektedir. İşte üçüncü bölümde ele alınacak metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin ekonomik temelinde Türkiye sanayisinin bu gelişimi ve ekonomideki emperyalizme bağımlılık ve dış borç gibi yapısal sorunlar rol oynayacaktır.

Son olarak bu bölümde ele alınan süreçte ekonomik gelişmelerin sınıf mücadeleleri ile beraber ilerlediği görülmektedir. Ücret ve sendikalaşma gibi işçi sınıfının temel talepleri üzerinden şekillenen bu sınıf mücadeleleri, metal sektöründe mücadelelerin anlaşılması için de bir temel oluşturacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE METAL SEKTÖRÜNDE SINIF MÜCADELELERİ (2008-2022)

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye metal sektöründe 2008-2022 yılları arasında yaşanan sınıf mücadeleleri ele alınacaktır. İlk kısımda metal sektörünün Türkiye ekonomisi ve işçi sınıfı için önemi istatistiklerle aktarılacaktır. Ardından metal sektöründeki geçmiş mücadelelere değinilerek metal işçisinin köklü sınıf mücadelesi geleneği ele alınacaktır. Bununla birlikte sektördeki işveren sendikası olan MESS'in kuruluşu ve yapısı da sınıfsal bir perspektifle ifade edilecektir. Metal sektörü üzerinde çizilecek bu çerçevenin ardından yaşanan sınıf mücadelelerinin ekonomik temellerine değinilecektir. 2008'de başlayan kapitalizmin depresyonu bu anlamda temel rol oynamaktadır. Bununla birlikte çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları da kapitalizmin depresyonu bağlamında ifade edilecektir. Son kısımda ise 2008-2022 yılları arasında yaşanan sınıf mücadeleleri aktarılacaktır. Bu alandaki mücadelelerin en önemlisi MESS ve işçi sendikaları arasında belirli aralıklarla yürütülen grup toplu sözleşmesi görüşmeleridir. Bu görüşmelerde temel pazarlık konusu ücret olmakla birlikte sözleşmenin kaç yılı kapsayacağı da önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal haklar vb. gibi pazarlık konularına bu çalışma kapsamında değinilmeyecek, ücret ve sözleşmenin kapsadığı yıl üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Elbette MESS ile yürütülen görüşmelerden başka, tekil eylemler de vardır. Bu kapsamda da basın açıklaması ve yürüyüş gibi eylemler yerine fiili grev ve fabrika işgalleri gibi sınıf mücadelesinin çok daha sert biçimde ifadesini bulduğu eylem biçimlerine odaklanılacaktır. Metal sektöründeki bu mücadelelerin aktarımıyla metal işçilerinin mücadelesinin genel bir çerçevesi çizilecektir.

3.1. Metal Sektörünün Genel Durumu

Metal sektörü, elektronik, makine, otomotiv ve beyaz eşya gibi birçok alana yönelik üretimin yapıldığı bir sektördür. Türkiye ekonomisi içinde ise oldukça önemli bir paya sahiptir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)'in "Türkiye'nin İlk 1000 İhracatçısı" raporuna göre 2020 yılında otomotiv sektörü 25,5 milyar dolarla ihracatta en büyük paya sahiptir. Yine metal sektörünün alanına giren çelik üretimi 12,7 milyar dolarla dördüncü, demir ve demir dışı metal üretimi ise 8,3 milyar dolarla altıncı sıradadır. En çok ihracat yapan ilk 10 şirketten 8'i metal sektöründe üretim yapmaktadır (TİM, 2020). İstanbul Sanayi Odası (İSO)'nın "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" raporunda da benzer bir durum gözlenmektedir.

Bu rapora göre en büyük 500 sanayi kuruluşu içindeki ilk 10 şirketin 9'u metal sektöründe faaliyet yürütmektedir (İSO, 2020). Birleşik Metal-İş Sendikası (BMİS)'nin, İSO'nun Birinci ve İkinci En Büyük Sanayi Kuruluşu Araştırması verileri üzerinden yaptığı analizde ise 1000 firmanın 328'inin metal sektöründe üretim yaptığı belirtilmiştir (BMİS, 2020). Türkiye ekonomisinde metal sektörünün hakimiyetine ek olarak, metal sektörü içinde Koç Grubu'na ait şirketlerin öne çıktığı görülmektedir. İSO'nun raporuna göre en büyük 10 sanayi kuruluşu arasında bulunan Koç Grubu'na ait 4 şirketin 3'ü metal sektöründe faaliyet göstermektedir (2020:104). Aynı şekilde, TİM'in raporundaki ilk 10 ihracatçı arasında da Koç Grubu'na ait 4 şirket bulunmakta, bunların 3'ü metal sektöründe üretim yapmaktadır. Tüm bu veriler, metal sektörünün Türkiye ekonomisinde ve özel olarak ihracatında öncü sektörlerden biri olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de metal sektöründe üretim yapan ilk fabrika 1937'de kurulan Kardemir Demir Çelik fabrikasıdır (Kardemir, 2022). Bu sektöre yönelik yatırımlar 1960'lı ve 1970'li yıllarda artarak devam etmiştir. Neoliberal dönemde uluslararası iş bölümünde yaşanan gelişmeler sonucu üretimin ucuz işgücü ve sıkı çalışma koşulları bulunan bölgelere kayması Türkiye sanayisini de etkilemiş, ithalata bağımlı ve ihracat temelli bir üretim metal sektöründe de yaygınlaşmıştır. Uluslararası iş bölümündeki bu gelişmeden sonra hızla yaygınlaşan OSB'ler ve serbest bölgeler ise ihracat temelli üretime dönük hamleler olmuş, metal sektörü de böylece dünya pazarına dahil olmuştur. Nitekim 2020 yılında Türkiye, dünya pazarındaki çelik üretiminde Güney Kore'nin ardından yedinci sırada yer almıştır. Otomotiv endüstrisi alanında ise Avrupa'nın dördüncü büyük araç üreticisi konumundadır. Beyaz eşya üretiminde ise Çin'den sonra dünyada ikinci, Avrupa'da ise lider üretici ülke konumundadır. Gerek çelik gerek otomotiv gerekse beyaz eşya üretiminde yapılan ihracatın yarısından fazlası Avrupa ülkelerine yapılmaktadır (TİM, 2020). Bu veriler ışığında Türkiye metal sektörünün dünya pazarında da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye metal sektörünün dünya pazarına dahil olması sürecini uluslararası iş bölümünde yaşanan değişimler üzerinden gözlemlemek mümkündür. Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz (2011: 19)'a göre Türkiye ekonomisi 1970'li yıllarda tarımsal ürün ihracatı temelli bir yapıdan 1980'li yıllarda tekstil ve hazır giyim temelli bir yapıya kaymıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise gelişme, orta teknoloji sektörleri olarak ele alınabilecek makine ve otomotiv sektörlerine yönelik olmuştur. Bu sektörler aynı zamanda metal sektöründe yapılan üretimin de bir parçasıdır. Dolayısıyla makine ve otomotiv sektörlerindeki üretimin gelişimi, metal sektörünün gelişimi açısından da fikir vermektedir. Kurtulmuş ve Tanyılmaz (2017: 207-208)'a göre Türkiye, 1990'ların ortalarından itibaren kara taşıtları üretimine yönelmiş,

uluslararası iş bölümü anlamında buraya eklemlemeye başlamıştır. Bu eklemleme, taşıt araçları parça ve aksam üretimi ile başlamıştır. Nitekim Türkiye'nin bu alandaki payı 1994'teki %0,2'lik seviyeden 2008 yılında kaydedilen %1'lik seviyeye yükselmiştir. Makine üretiminde de benzer bir gelişme izlenmiş, metal boru ve levha gibi standart makine girdileri ile motor ve türbin gibi üretim süreci daha karmaşık olan makine ana girdilerinin üretiminde de Türkiye aynı dönemlerde uluslararası iş bölümüne eklemlemmiştir (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, 2011: 68-69). Bununla birlikte, Kurtulmuş Kıroğlu (2010)'nun otomotiv sektörünü derinlemesine incelediği çalışması, Türkiye'nin bu sektörde daha çok emek-yoğun işlerde söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Metal sektörü, yalnızca ekonomik anlamda değil, işgücü ve sendikalaşma açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Ocak 2022 tarihli istatistiklerine göre sektörde 1 milyon 838 bin 225 kayıtlı işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin 305 bin 389'u sendikalıdır, bu sayı %16'lık bir sendikalaşma oranına tekabül etmektedir (ÇSGB, 2022). Türkiye'de ortalama %14 olan ancak kayıt dışı çalışma da dahil edilirse daha da düşen sendikalaşma oranıyla karşılaştırıldığında, metal sektörünün ortalamanın üzerinde bir sendikalılığa sahip olduğu görülmektedir.

MESS üyesi fabrikalar, metal sektörü içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Üye 211 işletmede yaklaşık 185 bin metal işçisi çalışmaktadır (MESS, 2019). Bu rakam, metal sektöründeki istihdamın %12'sinin MESS üyesi şirketlerde bulunduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında ise toplam ihracatın %27'si ve imalat sanayi toplam cirosunun %24'ü MESS üyesi şirketlerden gerçekleşmektedir (MESS, 2021a). Üye şirketler arasında Ford Otomotiv, Vestel, Arçelik, TOFAŞ, Mercedes, Türk Traktör ve HABAŞ gibi sektörün önemli fabrikaları bulunmaktadır. MESS ve işçi sendikaları (Birleşik Metal-İş, Türk Metal ve Özçelik-İş) arasında yapılan ve yaklaşık 140 bin işçiyi ilgilendiren grup toplu iş sözleşmeleri ise metal sektöründe sınıf mücadelelerinin en sert yaşandığı alandır. MESS üyesi işletmelerin ekonomideki bu rolüne karşın, sektördeki %16'lık sendikalaşma oranı düşük olsa da metal işçisinin bu alandaki mücadelesinde elini güçlendiren, geçmişte yaşanan sınıf mücadeleleridir.

3.2. Metal Sektöründe Geçmiş Sınıf Mücadeleleri

MESS, 1959 yılında "Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası" adıyla kurulmuştur. Koç grubunun öncülüğünde kurulan sendika, 1961'de gıda, cam gibi işkollarında kurulan diğer işveren sendikalarıyla birlikte "İstanbul İşveren Sendikaları Birliği"nin kurulmasına giden yolda önemli bir adım olmuştur. 1962'de TİSK'in kurulmasında da aynı şekilde Koç

grubunun ve MESS'in etkisi gözlenmektedir (Sönmez, 1992: 159-160, 203). MESS'in kurulduğu dönem, aynı zamanda sektördeki sınıf mücadelelerinin de hareketlenmeye başladığı dönemdir. Kemal Türkler başkanlığındaki Türkiye Maden-İş sendikası imzaladığı sözleşmelerle önemli başarılar elde etmiş, MESS ise bir anlamda bu gelişmeler üzerine kurulmuştur (Öztürk, 2011: 343). Bu dönemde Türkiye Maden-İş'in sözleşmelerdeki başarısına karşın, grev hakkının yasal olarak tanınmamış olması işçi sınıfının örgütlenmesi önünde bir engeldir. 1961 Anayasası ile sendika kurma ve grev hakkına yönelik anayasal güvence tanınsa da dönemin İş Kanunu'na göre grev yapmanın suç teşkil etmesi örgütlenmenin önündeki engelin hala aşılmadığını göstermektedir. Bu engel, 1963'te 274 sayılı Sendikalar Yasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle aşılmıştır. Elbette söz konusu düzenlemeler, işçi sınıfının bu alandaki uzun süreli mücadelelerinin bir sonucudur. Bu mücadeleler 1961'de Saraçhane Mitingi ile kitleselleşmiş, 1963'te ise metal sektöründeki bir fabrikada devam etmiştir. Vehbi Koç'a ait Kavel Kablo Fabrikasında 1963 yılında gerçekleşen fiili grev, sendikal haklara yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasında tarihi bir öneme sahiptir. Yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte grev sayılarında artış gözlenmiş, Türkiye Maden-İş tarafından 1964 yılında MESS işletmelerinde ilk toplu grevler gerçekleştirilmiştir (Taştan, 2015: 315). Grevlerde gözlenen artışın yanında işverenlerin de örgütlülüğü artmış, 1962'de 17 olan MESS üyesi işveren sayısı 1964'te 145'e çıkmıştır (Öztürk, 2011: 344-345).

Bu dönem, fabrika rejimi ve ücret politikaları üzerine Türkiye Maden-İş ve MESS arasında geçen mücadeleler etrafında şekillenmiştir. 1964 grevlerinin ana nedeni, Türkiye Maden-İş sendikasının işyerlerindeki örgütlenmeleri güçlendirmek üzere doğrudan fabrika rejimine yönelik taleplerinin MESS tarafından ilkesel olarak reddedilmesidir. Grevler sonucunda Türkiye Maden-İş, bazı işyerlerinde yetkiyi de kaybederek yenilmiş, yetkinin kaybedildiği fabrikalarda "yönetim rejimi" noktasında MESS'le işbirliği yapacak Çelik-İş örgütlenmiştir. (Taştan, 2015: 316-318).

Fabrika rejimine yönelik mücadeleler 4 Temmuz 1968'de Lastik-İş'in örgütlü olduğu Derby lastik fabrikasında yaşanan işgalle yeni bir boyut kazanmıştır. Farklı bir sektörde gerçekleşen bu işgal eylemi, yaklaşık 3 ay sonra, 10 Eylül 1968'de Emayetaş fabrikasının işgaliyle birlikte metal sektörüne de taşınmıştır. 1968-1971 döneminde Türkiye'de 42 fabrika işgali gerçekleşmiştir (Ataay, 2008: 277). Türkiye Maden-İş sendikasının artan örgütlülüğü ve yaşanan fabrika işgalleriyle birlikte MESS, işçi sınıfını zayıflatmak üzere sözleşmelerin grup düzeyinde yapılmasını gündeme getirmiştir (Öztürk, 2011: 347). MESS'in bu taktiği 1970 yılındaki kongrede şu şekilde belirtilmiştir:

“MESS olarak arzumuz şu ki; biz teker teker sendikalarla oturup pazarlık yapmayalım. Bir arada olalım ve bir standart teslim edelim. Bu standardın pazarlığını yapalım. Kütle halinde pazarlık ettiğimiz zaman, grev-lokavt fevkalade ağır işleyecektir. Yani, karşılarında büyük bir kitle gördükleri zaman, büyük işçi kütlelerini greve sevk etmek istedikleri zaman, mali imkânsızlıklara duçar olabileceklerini bildikleri için elbette ölçülü olacaklardır” (MESS, 1970’ten akt. Taştan, 2015: 322).

MESS’in bu düşüncesi, 1976 yılında üye işverenler adına toplu sözleşme yetkisinin işveren sendikasına geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu taktiğin etkisi 1977, 1978 ve 1980 yıllarındaki grevlerde görülmüş, bu yıllarda sözleşmeler grup düzeyinde yapılmıştır (Taştan, 2015: 321, 324). Buna rağmen Türkiye Maden-İş, örgütlü olduğu fabrikalarda ilkesel olarak savunduğu eşitlikçi ücret politikası ile işçilerin güçlü desteğini almakta, MESS’in fabrika yönetimi üzerindeki tam egemenliği önünde bir engel oluşturmaktadır. DİSK’in 1976 yılındaki “DGM direnişi”nden hareketle 1977-1978 grevlerinde kullanılan “DGM’yi ezdik sıra MESS’te” sloganı ise mücadelenin metal sektörünü aşarak siyasal talepleri de içeren bir düzeye taşındığının göstergesidir. 1980 grevleriyle birlikte mücadele devam ederken 22 Temmuz 1980’de Türkiye Maden-İş sendikası genel başkanı Kemal Türkler öldürülmüş, bu olaydan yaklaşık 2 ay sonra 12 Eylül darbesi gerçekleşmiştir. Gerek Türkiye Maden-İş’in örgütlülüğü gerekse ücret politikası, 12 Eylül darbesi ile aşılmıştır. Darbeyle birlikte sendikalar kapatılmış, çok sayıda sendika temsilcisi gözaltına alınmış veya işten atılmıştır. Bununla birlikte MESS, iş değerlendirmesine dayalı bir ücret sistemi getirerek iş gruplarına göre farklı ücretlerin oluşmasını sağlamış, bu sayede işçileri bölmeyi amaçlamıştır (Taştan, 2015: 327). Darbe ile birlikte yapılan bu değişiklikler sonrası MESS’in politikalarına uyum sağlayacak ve işbirliği yapacak bir sendika ihtiyacı doğmuş, Türk Metal sendikası bu işlevi karşılayan sendika olmuştur. Böylece MESS’in fabrika yönetimi üzerinde hâkimiyet kurma isteği tamamlanmıştır (Taştan, 2015: 328).

12 Eylül darbesi ile kapatılan örgütler arasında MESS de vardır. Ancak bu uygulamadan kısa süre sonra dönülmüş, MESS tekrar eski işlevine kavuşmuştur. Darbe sonrası kurulan hükümette, MESS başkanlığı yapmış Turgut Özal Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Yine aynı hükümetteki Sanayi ve Teknoloji Bakanı ile Bayındırlık Bakanı da daha önce MESS yönetiminde bulunmuş kişilerdir (Öztürk, 2011: 349). Darbe sonrası MESS’in ayakta kalması ve devlet kadrolarına yönelik bu geçişler, ilerleyen yıllarda MESS ve işçi sendikaları arasında yaşanacak sınıf mücadelelerinde devletin rolünün de göz önünde bulundurulması bakımından önemli görünmektedir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası çalışmalarına MESS’in aktif olarak katılması ve 1963’te çıkan 274 ve 275 sayılı kanunların yerine, genel grevi, fabrika işgali ve sendikaların siyasal amaçlı eylemlerini suç kabul eden

2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın getirilmesi de bu ilişkinin bir göstergesidir (Öztürk, 2011: 352).

Darbenin ardından DİSK'in örgütlü olduğu işyerlerinde üstünlük Türk-İş'e bağlı sendikalara geçmiştir (Öztürk, 2011: 353). Metal sektörü özelinde ise Türk Metal'in MESS üyesi işyerlerinde erken aşamada örgütlenmesi, özellikle Koç grubunun MESS içindeki etkinliği düşünüldüğünde, metal sektörü burjuvazisinin bazı önemli fabrikaları kendi açısından güvenceye almasında etkili olmuştur. Nitekim Ford Otosan, Arçelik, Mercedes, Renault ve Erdemir Demir Çelik gibi sektörün öncü şirketlerinde Türk Metal'in örgütlü olması bu anlamda önemlidir.

12 Eylül sonrasında metal sektöründe yaklaşık 10 yıl boyunca süren durgunluk, 1990 yılındaki MESS grevleriyle birlikte son bulmuştur. Türk Metal, Otomobil-İş ve Çelik-İş'in ortak mücadelesiyle başlayan grevlere 85 bin işçi katılmıştır. Grev devam ederken hükümet erteleme kararı almış, Türk Metal ise ertelemeden kısa süre önce MESS ile anlaşma imzalamıştır. Türk Metal'in bu hamlesiyle birlikte mücadele de kırılmış, diğer sendikalar da bir süre sonra sözleşmeye imza atmışlardır. Grevdeki işçi sendikalarından Otomobil-İş, 1990 yılındaki MESS grevlerine gelen sürecin de hazırlayıcısıdır. 12 Eylül sonrasında işçi sınıfının ilk kitlesel ve etkili eylemlerinden biri olan 1986 yılındaki Netaş grevinin ve 1987'deki Kale Kilit grevinin örgütleyicisi Otomobil-İş'tir (BMİS, 2021a). Darbeyle kapatıldıktan sonra 1990'larda tekrar faaliyete geçen Türkiye Maden-İş sendikası, 1993 yılında Otomobil-İş sendikası ile birleşerek DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş sendikasını kurmuşlardır. Grevdeki diğer sendika Çelik-İş ise birleşme görüşmelerinde yer almakla birlikte sonradan çekilmiş, 1991 yılında Özdemir-İş sendikası ile birleşerek Hak-İş'e bağlı Özçelik-İş'i kurmuştur (Özçelik-İş, 2021).

1992-1999 arasında MESS üyesi işyerlerinde grev yaşanmamıştır (MESS, 2000'den akt. Öztürk, 2011: 355). 1998 yılında ise Türk Metal'in imzaladığı sözleşmenin işçiler tarafından protesto edilmesiyle Renault, Bosch ve TOFAŞ fabrikalarında eylemler düzenlenmiştir. İşçilerin sözleşmedeki düşük zam oranı nedeniyle Türk Metal yönetimine karşı başlattıkları eylemler, sendikadan kitlesel istifalar ve Birleşik Metal-İş sendikasına üyelikler ile devam etse de birçok öncü işçinin işten atılmasıyla mücadele sönümlenmiştir (Evrensel, 2015a). Bu eylemler, 2000'li yıllarda işçilerin sendika yönetimlerine, özellikle de Türk Metal'e karşı yapacakları eylemlerin öncüsü niteliğindedir. 1998 yılında yaşanan protesto dalgası, 2015 yılında çok daha şiddetli biçimde metal sektörünü vurmuştur.

Bu konuda son bir nokta olarak MESS'in güncel durumuna da değinmek yerinde olacaktır. 2000'li yıllara gelindiğinde MESS içinde Koç grubunun üstünlüğü sürmektedir. İhracat istatistikleri ve Koç grubu işletmelerinin sektördeki ağırlığı bunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, Koç grubu öncülüğünde kurulan MESS'in yönetim kurulunda Koç grubuyla bağlantılı isimlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir (MESS, 2021b). 2016 yılında yapılan genel kurulda Koç grubundan seçilen yönetim kurulu başkanını, 2019'da yine aynı sermaye grubundan bir isim izlemiştir (MESS, 2019; Bloomberg HT, 2016).

3.3. Metal Sektöründe Sınıf Mücadeleleri

3.3.1. 2008-2010 Dönemi

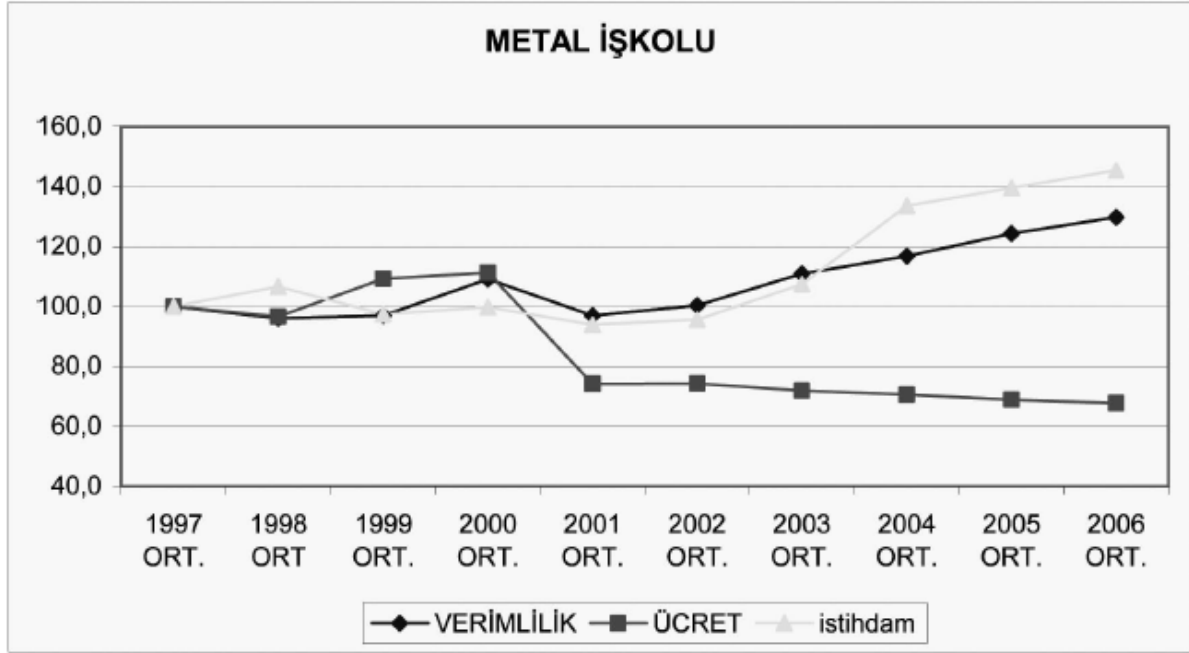
2008'de başlayan depresyonla birlikte birçok ülke gibi Türkiye de ekonomik krize girmiştir. Önceki dönemlerden itibaren benimsenen düşük kur ve yüksek faiz politikaları, yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmede rol oynayarak krizin görece daha hızlı atlatılmasında etkili olmuştur. Ancak bu kriz dönemin Başbakanı Erdoğan'ın “teğet geçecek” sözleriyle ifade ettiği (Dünya, 2009) şekilde hafif geçmemiştir. 2008'de %0,8 büyüyen, 2009'da ise %4,8 daralan ekonomi bunun bir göstergesidir. Bununla birlikte Erdoğan'ın “bu süreç Türkiye için fırsata dönüştürülebilecek” sözleri (t24, 2008), krizin hangi sınıf için ağır geçeceğinin işaretlerini vermiştir.

2008'de yürürlüğe giren 5763 sayılı kanun veya diğer adıyla “İstihdam Paketi”, kriz döneminde sermayeye dönük teşvikler içermektedir. Yasanın 24. Maddesine göre malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primlerinde özel sektör işverenlerinin beş puanlık kısmı Hazine tarafından karşılanacaktır. 7. Maddeye göre ise 18-29 yaş arası erkeklerin ve her yaş grubundan kadınların işe alınmaları durumunda işverenler için sigorta primlerinde 5 yıla yayılan kademeli indirim uygulanması düzenlenmiştir (BMİS, 2008a: 30-31). Bu düzenlemeler işçi maliyetlerini düşürmekle birlikte sermaye sınıfının kriz koşullarında daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.

Metal sektöründeki durumu ise üretimde yaratılan değer sermaye ve işçi sınıfı arasında nasıl paylaşıldığını gösteren “sömürü oranı” ile gözlemlemek mümkündür. 2007 yılında ISO 500'de bulunan metal şirketlerinde sömürü oranı %295'tir. MESS kapsamındaki şirketlerde ise bu oran %278 olarak hesaplanmıştır (BMİS, 2008a: 56). Bunun anlamı işçilerin çalıştıkları 1 saatlik sürede kendi ücretleri için, 2,78 saatlik sürede ise sermaye için çalışıyor olmalarıdır. Metal sektöründeki durumu ortaya koyan bir diğer gösterge ise şirketlerin cirolarıdır. Sektörde önemli bir alanı oluşturan otomotivde 2002-2007 yılları arasında cirolarda ortalama %4,23'lük bir artış gerçekleşmiştir (BMİS, 2008a: 23). Son olarak metal

sektöründe sermayenin yalnızca 2007 senesinde kârı, metal işçilerinin 4,6 yıllık ücretlerini ödemeye yetmektedir (BMİS, 2008a: 21).

2008 kriziyle birlikte ortaya çıkan bu tablo, sermayenin krizden yalnızca asgari oranda etkilendiğini göstermektedir. Bu dönemde çıkarılan istihdam paketiyle birlikte sermaye üzerinden yük hafiflemiş, metal sektöründeki şirketler de büyümeye devam etmiştir. Sömürü oranında gözlenen durum ise metal sektöründe krizin yükünü metal işçisinin çektiğini göstermektedir.

Şekil 3.1: 1997-2006 Yılları Arasında Metal Sektöründe Ücret, Verimlilik ve İstihdam

Kaynak: BMİS, 2008a: 15

Şekil 3.1’den görüldüğü üzere metal sektöründe ücretler ve verimlilik arasındaki makas giderek açılmıştır. Yani sermaye, bir yandan giderek daha fazla işçi istihdam ederken diğer yandan ücretleri düşürerek işçi maliyetlerini azaltmıştır. İşte bu ortamda girilen 2008-2010 TİS döneminde MESS’in işçi sendikalarına teklifi ilk altı ay için %4,15 olmuştur (BMİS, 2008b). MESS’in teklifi sözleşme dönemi ortalamasında ise %22’ye denk gelmektedir. Maliyetlerin azaldığı, istihdam paketiyle birlikte sermayeye teşviklerin verildiği ve şirketlerin büyümeye devam ettiği bu dönemde MESS’in teklifi işçiler için oldukça düşüktür. Birleşik Metal-İş’in teklifi ise ortalama %52 olmuştur (BMİS, 2008c). Birleşik Metal-İş sendikası ile MESS arasında 12 Ağustos 2008’de başlayan TİS görüşmelerinde 10 Ekim 2008 günü uyuşmazlık raporu tutulmuş (BMİS, 2008b), ilerleyen süreç eylemlerle geçmiştir. Metal sektöründeki en çok üyeye sahip sendika olan Türk Metal’in bir temsilcisinin sözleşme görüşmeleri devam ederken MESS’in bir toplantısına katılması (soL, 2008) ise bu

sendikanın karakterini ortaya koymuş, 1970’lerde yaşanan dönüşümün ardından MESS ve Türk Metal arasındaki oluşan karşılıklı ilişkinin devam ettiğini göstermiştir.

Uyuşmazlık raporunun ardından bir eylem planı belirleyen Birleşik Metal-İş sendikası, 17 Ekim 2008’den itibaren her cuma günü protesto yürüyüşleri düzenlemiştir (BMİS, 2008d). 26 Kasım günü ise Bursa Mudanya’da bulunan Türk Prysmian Kablo fabrikasında 400 işçi, MESS’in dayatmalarını protesto etmek için kendilerini fabrikaya kapatmıştır (BMİS, 2008e). Ancak MESS’in düşük zam teklifine rağmen eylemler grev aşamasına ulaşmamış, Türk Metal ve Birleşik Metal-İş sendikaları ilk 6 ay için %4+0,19 YTL’lik bir sözleşmeye imza atmışlardır (Evrensel, 2008; BMİS, 2008f). Grev hakkı kullanılmadan imzalanan sözleşmenin MESS’in %4,15’lik zam teklifinden çok da farklı olmadığı açıktır.

Krizin etkileri MESS üyesi olmayan fabrikalarda da görülmüştür. Kocaeli’nde bulunan Tezcan Galvaniz fabrikasında 2 ay içinde toplam 131 işçi “ekonomik kriz” gerekçe gösterilerek işten atılmıştır (bianet, 2008a ve 2008b). Önce fabrika önünde direnişe geçen, ardından da bir gün boyunca fabrikayı işgal eden işçilerin mücadelesi işverene geri adım attırarak, süreç toplu sözleşme imzalanması ile sona ermiştir (soL, 2009). Benzer bir mücadele İstanbul’da bulunan Sinter Metal’de de yaşanmıştır. Birleşik Metal-İş sendikasına üye olduktan sonra 18 Aralık 2008’de işten atılan 380 işçi önce fabrika önünde direnişe geçmiş ardından fabrikayı işgal etmiştir. İki gün boyunca işgali sürdüren işçiler sonrasında mücadeleyi tekrar fabrika önüne taşımıştır (bianet, 2008c ve 2008d). Açlık grevi de dahil olmak üzere (BMİS, 2010a) çeşitli eylemlerle iki yıla yayılan mücadele sonucunda işçiler kazanmış, işçilerin sendikal faaliyet nedeniyle çıkarıldıklarına ve işe iadelerine karar verilmiştir (BMİS, 2010b).

Bu direnişlere başkalarını eklemek de mümkündür. Ankara’da bulunan TEGA Mühendislik’te toplu sözleşme görüşmelerinin ardından başlayan ve bir yılı aşkın bir süre boyunca devam eden TEGA grevi (sendika.org, 2009); 15 Mart 2006’da Birleşik Metal-İş sendikası ile işveren arasındaki toplu sözleşme görüşmelerinin anlaşmazlıkla sonuçlanmasının ardından başlayıp 742 gün boyunca devam eden ve işçilerin kazanımıyla sonuçlanan SCT Filtre grevi (BMİS, 2008g); Gebze’de bulunan Acarer Döküm fabrikasında Aralık 2007’de başlayan ve 183 günün ardından işçilerin kazandığı Acarer grevi (bianet, 2008e) ve 31 Ocak 2009’da 750 işçinin greve çıkmasının ardından işverenin lokavt ilan etmesiyle fabrikanın çürümeye terkedildiği (BirGün, 2009), 7,5 aylık grevin sonunda işçilerin kazandığı Asil Çelik grevi bu dönemin uzun erimli ve Türkiye işçi sınıfı tarihine geçen mücadeleleridir.

3.3.2. 2010-2012 Dönemi

Bir önceki dönemde sermayeye teşviklerin verildiği ve şirketlerin büyümeye devam ettiği ortamda imzalanan sözleşmenin ardından 2010-2012 döneminde de benzer bir ekonomik tablo karşımıza çıkmaktadır. Metal sektöründe büyük paya sahip olan otomotivde 2009 Mart-Eylül ayları arasında bir önceki yıla göre satışın %23 arttığı belirtilmektedir (BMİS, 2010c). Bununla birlikte Türkiye ekonomisinin 2009'daki %4,8'lik daralmasının ardından 2010'da %8,4 büyümesi, her ne kadar küçülmenin ardından bir büyüme olsa da bir toparlanmanın da göstergesidir. Ancak metal işçisi için iyileşmeden bahsetmek mümkün değildir. 2010'da metal sektöründeki ortalama ücretin asgari ücrete oranı %91'ken bu oran 2011'de %83'e, 2012'de ise %72'ye gerilemiştir (BMİS, 2020: 39). Yani metal işçisi 2010'da asgari ücretin %91 fazlasını kazanıyorken bu oran giderek düşmüştür. Bu durum, önceki dönemde işçi ücretlerinde görülen gerilemenin devam ettiğini göstermektedir.

Bu ortamda girilen sözleşme döneminde Türk Metal sendikasının imzaladığı sözleşmede ücret zammı %5,35'tir. Birleşik Metal-İş sendikası bu oranın oldukça düşük olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Yüzde 5,35 zam oranı düşüktür. 2008 krizi şirketlerin büyük kısmının hükümetten aldıkları teşviklerle sıkıntı yaşamadıkları ama işçilerin gerek çalışma gerek yaşam koşullarının geriletildiği bir kriz olmuştur. 2009'un ikinci yarısından itibaren ama özellikle 2010 yılında metal işkolunda gerçekleştirilen büyümenin hiçbir şekilde karşılığı değildir. Ücret zam yöntemi grup sözleşmesinin prensiplerini ortadan kaldırmış, her işyerine farklı zam uygulaması, aynı saat ücretini alan ancak farklı işyerlerinde çalışan işçilerin farklı zamlar almalarına neden olmaktadır” (bianet, 2011).

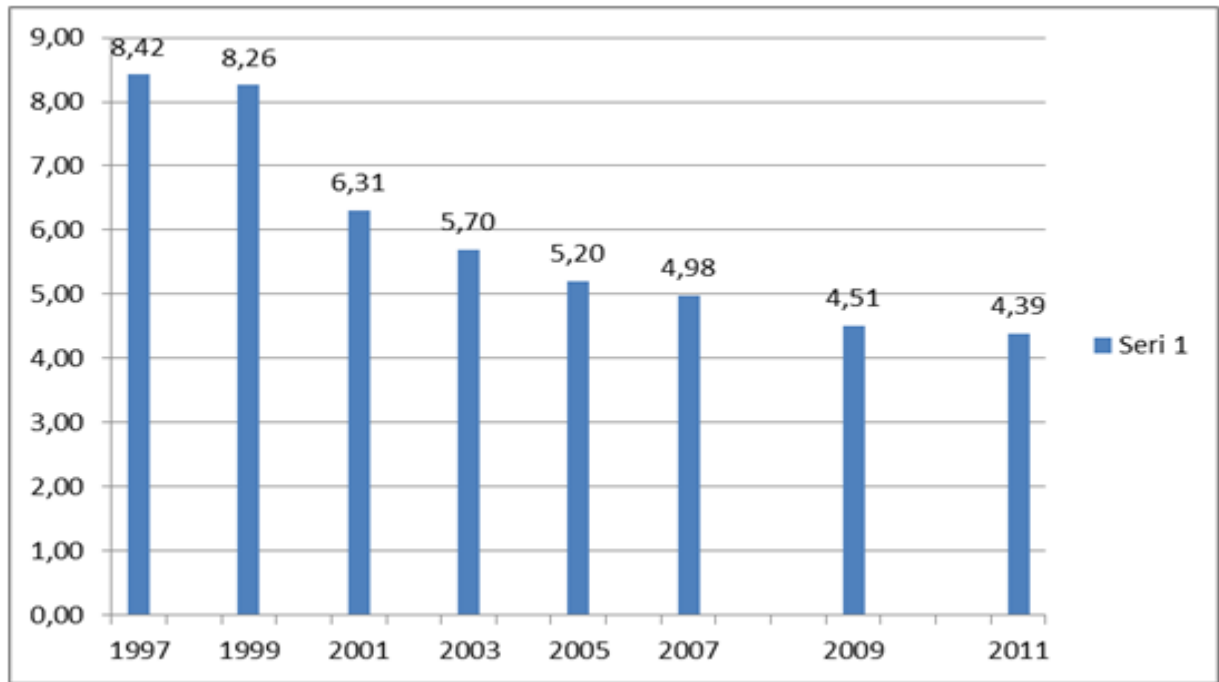
Birleşik Metal-İş sendikası bu sebeplerle MESS'in teklifini kabul etmemiştir. Bu karar metal işçisi açısından bir dönüm noktası olmuş, MESS kapsamındaki sözleşmelerde 1990'da yapılan grevin ardından 21 yıl sonra ilk kez greve gidilmiştir. 22 Mart 2011'de Eskişehir'de bulunan Doruk fabrikasında başlayan grev ilerleyen süreçte Kocaeli Bekaert, Gebze Areva, Mersin Çimsataş gibi sözleşme kapsamındaki diğer fabrikalardaki grevlerle devam etmiştir. Grevler metal sermayedarlarına kısa sürede geri adım attırmış, mücadele 15 Nisan 2011'de Arfesan'da grevin kaldırılmasıyla son bulmuştur. Birleşik Metal-İş sendikası yaklaşık 15 bin metal işçisini ilgilendiren bu sürecin sonunda MESS grup toplu sözleşmelerinin %82 üzerinde bir zam oranına imza atmıştır (BMİS, 2011a).

Tekil mücadeleler açısından ise öncelikle Gebze'de bulunan Mutaş Çelik fabrikasındaki direnişten bahsetmek yerinde olacaktır. Birleşik Metal-İş sendikasında örgütlendikten sonra işten atılan 25 işçi fabrika önünde direnişe geçmiştir. İki aylık fabrika önü direnişinin ardından 27 Ekim 2010'da fabrikayı işgal eden işçiler iki gün boyunca

fabrikada kalmıştır (BMİS, 2010d). Sendikanın işverenle yaptığı görüşmenin ardından işçilerin de onayıyla sonlandırılan fabrika işgali sonrasında işçiler kıdem ve ihbar tazminatlarının ödenmesi teklifini kabul etmiştir, ancak işlerine geri dönememiştir. Kocaeli’nde bulunan Bekaert fabrikasında ise 9 işçinin işten atılması üzerine 4 Mayıs 2011’de başlayan direniş, 400 işçinin fabrikayı işgal etmesi ile devam etmiştir. 17 Mayıs’ta 3 işçinin işe iadesinin ve 5 işçinin ihbar ve kıdem tazminatlarının ödenmesinin kabul edilmesiyle direniş sonlanmıştır (BMİS, 2011b). Son olarak Düzce’de bulunan Mas-Daf fabrikasında Birleşik Metal-İş sendikasında örgütlendikten sonra işten atılan 16 işçi, fabrika önündeki direnişlerinin ardından mücadeleyi kazanmış, sendikalı bir şekilde işlerine dönmüşlerdir (BMİS, 2010e).

3.3.3. 2012-2014 Dönemi

2010-2012 döneminde Birleşik Metal-İş sendikasının 21 yıl aradan sonra greve giderek Türk Metal’den daha yüksek bir ücret zammına imza atması, 2012-2014 dönemindeki taleplerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Birleşik Metal-İş’in bu dönemdeki talepleri arasında ücret zammının yanında düşük ücretlerin tamamlanması da vardır.

Şekil 3.2: 1997-2011 Yılları Arasında Metal Sektöründe İşe Giriş Yıllarına Göre Saatlik Ücretler

Kaynak: BMİS, 2013

Şekil 3.2’den görüldüğü üzere aynı işyerinde çalışan işçilerin başlangıç ücretleri arasında işe girdikleri yıla göre önemli bir fark bulunmaktadır. Birleşik Metal-İş sendikası 2012-2014 sözleşme döneminde bu farkın giderilmesine yönelik bir taleple masaya oturmuş,

bunun üzerine ücret zammı istemiştir (BMİS, 2012a). Greve gidilmeden sonlanan görüşmeler sonucunda Birleşik Metal-İş sendikası ücret tamamlama talebiyle birlikte ilk ve ikinci altı ay için %7'lik bir sözleşmeye imza atmıştır. Türk Metal sendikası ise %18'lik zam talebiyle başladığı görüşmelerden %7'lik bir zam oranıyla, ancak ücret tamamlaması olmadan ayrılmıştır (Hürriyet, 2010). 2010-2012 döneminde Birleşik Metal-İş'in greve giderek imzaladığı sözleşmeden sonra bu dönemde de düşük bir zam oranının alınması, ilerleyen süreçte Türk Metal'in örgütlü olduğu fabrikalarda işçilerin sendikaya tepki göstermelerinin temelini oluşturmuştur.

Sözleşmelerin imzalanmasından önce yaşanan bir dizi olaysa 2015'te yaşanan eylem dalgasını hazırlamıştır. Bursa'da bulunan Bosch, Bosch Rexroth ve OYAK Renault fabrikalarında işçiler Türk Metal sendikasının MESS görüşmelerinde sunduğu sözleşme taslağına tepki göstererek toplu şekilde istifa edip Birleşik Metal-İş sendikasına üye olmuştur. OYAK Renault fabrikasında 1500 işçi, sendika değişikliği tamamlanana kadar üretim yapmayacaklarını belirterek fabrikayı işgal etmiştir (t24, 2012). Hukuksal zemine taşınan süreç yaklaşık iki yıl sürmüş, süreç sonunda sendikal yetkinin Türk Metal sendikasında olduğuna hükmedilmesiyle işçilerin sendikal seçimi boşa düşmüştür. Ancak iki sendika arasındaki ihtilaf yalnız hukuksal zeminde kalmamıştır. Renault işçilerine desteğe giden Bosch işçileri fabrika önünde saldırıya uğramıştır (BMİS, 2012b). Bosch fabrikasında çalışan bir işçi ise bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Bizim iki temel sorunumuz vardı: Birincisi, Türk Metal'in yaptığı hata nedeniyle saat ücretimiz Renault ve Tofaş fabrikalarına göre 10-20 kuruş daha düşük oluyordu. Bu fark en son 1 lira 20 kuruşa kadar çıkınca bardağı taşıran bir damla olmuştur. Buna ve sendikada demokrasi adına bir şey olmaması, temsilci ve yöneticilerimizi kendimizin seçme talebiyle Türk Metal'den istifa etmiş, Birleşik Metal-İş'e üye olmuştuk. İşçiler baskılarla yeniden Türk Metal'e döndürülse de, taleplerimiz konusundaki kararlılığımız sürdü” (Evrensel, 2015b).

Bu olaylar 2008-2010 döneminde bir Türk Metal temsilcisinin MESS toplantısına katılmasından sonra Türk Metal'in sendikal karakterini gösteren bir başka gelişmedir. 1980 darbesi sonrası yaşanan dönüşümde DİSK'in örgütlü olduğu fabrikalara Türk Metal'in girmesinin ardından 2012-2014 döneminde Türk Metal lehine çıkan hukuksal kararlar ve sendikal baskılar somut durumu ortaya koymaktadır.

Kaygısız (2013)'ın 2013 yılındaki işçi eylemleri üzerine yaptığı araştırma metal sektöründeki eylemlerin genel çerçevesini de sunmaktadır. 2013'te gerçekleşen 545 işçi eyleminde oransal olarak ilk sırayı %15'le inşaat işkolu almış, ikinci sırada %13'le metal işkolu gelmiştir (Kaygısız, 2013: 110). Bu dönemde inşaat sektöründe yaşanan canlanmanın

ve sektördeki güvencesiz çalışma ortamının inşaat işkolunun ilk sırayı almasında etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte inşaat işkolundaki eylemlerin yalnızca %31'inin sendikalar tarafından gerçekleştirilmiş olması, bu alandaki işçi sınıfı örgütlülüğünün durumunu ortaya koymaktadır. Ancak metal sektöründeki eylemlerin büyük çoğunluğu sendikalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Birleşik Metal-İş sendikası %47'lik payla birinci sıradadır. Çelik-İş sendikası ise %17'lik bir paya sahiptir. Fakat metal işkolundaki sendikalı işçilerin %73'ünü bünyesinde barındıran Türk Metal eylemlerde yalnızca %27'lik bir paya sahiptir. Bu durum, yukarıda değinilen çeşitli olaylarla birlikte Türk Metal sendikasının durumunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Tablonun geneline bakıldığında ise gerek metal sektörünün ekonomik önemi gerekse sendikal örgütlülüğün durumu, bu işkolundaki eylemlerin önemini göstermektedir.

Bu dönemdeki eylemler arasında Daiyang-SK ve ICF işyerlerindeki direnişler öne çıkmıştır. Tekirdağ'daki Avrupa Serbest Bölge'de bulunan Daiyang-SK'de Birleşik Metal-İş sendikasının yürüttüğü toplu sözleşmede yaşanan uyuşmazlık üzerine 14 Kasım 2012'de greve gidilmiştir. 9 işçinin de işten atıldığı direnişte işverenin grev kırıcılığı yaparak kaçak işçi çalıştırmak istemesini protesto eden işçiler 15 Ocak 2013'te polis müdahalesiyle karşılaşmıştır (BMİS, 2013a). 17 Ocak'ta ise grev olmasına rağmen üretimin devam etmesini ve fabrikadan mal çıkarılmasını protesto eden işçilere polis müdahalesi olmuştur (BMİS, 2013b). 22 Ocak'ta açlık grevine başlayan işçiler 151 gün süren grevin ardından kazanmış, imzalanan sözleşmeyle birlikte atılan işçiler de işlerine geri dönmüştür (BMİS, 2013c). Eskişehir'de bulunan ICF fabrikasında ise Birleşik Metal-İş sendikasında üye olan 14 işçi farklı tarihlerde işten atılmıştır. Fabrika önünde direnişe geçen işçiler, 8 aylık bir mücadelenin sonunda kazanmış ve işlerine geri dönmüştür (Yarın, 2015).

3.3.4. 2014-2017 Dönemi

2014-2017 dönemi, 1980 sonrasında metal sektöründe oluşan çalışma ilişkilerini sarsan bir dizi olayın yaşandığı dönemdir. Öncelikle bu dönem, 2008'de başlayan depresyonun ve bunun Türkiye ekonomisine etkilerinin aktarıldığı kısımda ifade edildiği üzere FED'in faiz yükseltmesiyle birlikte depresyonun yeni bir evreye girdiği 2015 yılını kapsamaktadır. Bu gelişme tüm dünya ülkelerini olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş, geçmişten gelen yapısal sorunlarla birleştiğinde enflasyonun yükselmeye, TL'nin ise hızla değer kaybetmeye başladığı bir dönemeci oluşturmuştur. Bu gelişmeler elbette metal sektörünü de etkilemiş, önceki dönemlerde ücretlerde görülen düşüş bu dönemde de devam etmiştir. 2014 yılında metal sektöründe ortalama ücretlerin asgari ücrete oranı %66'yken,

2015’de bu oran %65’e, 2016 yılında ise dramatik bir şekilde %33’e düşmüştür (BMİS, 2020: 39). Bununla birlikte bu dönemde yalnızca ekonomik anlamda önemli gelişmeler yaşanmamış, 20 Temmuz 2016’da ilan edilen ve iki sene boyunca uygulanan OHAL çalışma ilişkilerini, en çok da metal sektöründeki grev ve direnişleri etkilemiştir.

MESS ve işçi sendikaları arasındaki görüşmelerde en önemli noktayı oluşturan ücretler üzerindeki taleplere bu sözleşme dönemiyle birlikte yeni bir talep eklenmiştir. Önceki dönemlerde iki yıllık yapılan sözleşmelerin aksine MESS, bu dönemden itibaren üç yıllık sözleşme talebini gündeme getirmeye başlamıştır. Bu, 1970’lerde yaşanan ve grup toplu sözleşmeleri sisteminin oturmasıyla sonlanan sürecin ardından metal sermayesinin metal işçisine yeni bir sınıf saldırısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere ekonomik anlamda işçi sınıfı üzerindeki baskının arttığı, krizin yükünü işçi sınıfının çektiği dönemde üç yıllık sözleşme talebi metal işçisinin aldığı ücretin enflasyon karşısında erimesi anlamına gelmektedir. Ancak Türk Metal sendikasının bu sınıf saldırısına karşı tavrı üç yıllık sözleşmeyi kabul etmek olmuştur. 2014 yılı Aralık ayında MESS ve Türk Metal sendikaları arasında imzalanan üç yıllık sözleşmeyi İstanbul’daki bir Arçelik fabrikasında çalışan bir işçi şöyle değerlendirmiştir:

“Bir yıl içerisinde elektriğe, ekmeğe, doğalgaza, ulaşımaya yapılan zamlar ortada. Her geçen gün ücretlerimiz eriyor. Harcamaya yapmamak için evden çıkamıyoruz. Her kuruşun hesabını yapar hale geldik. Çoğu arkadaşımız psikolojik sorunlar yaşıyor. Bizim için yarının garantisi yokken, 3 yıl gibi uzun süreli üstelik uydurma enflasyon oranlarındaki zamları kabul etmiyoruz” (Evrensel, 2014).

Bursa’da bulunan Renault fabrikasından bir işçi ise sözleşmeye şöyle tepki göstermiştir:

“3 yılda enflasyon ne olacak, şartlar nasıl değişecek bilinmezken nasıl 3 yıllık imzalanıyor. 3 yıllık sözleşmeye tepki olarak masadan kalktığınızı söylüyordunuz neden imzalanıyor? Çalışma koşulları ağır, ücretlerimiz düşük. Biz daha çok mağdur olacağız” (Evrensel, 2014).

Türk Metal’in önceki dönemlerde imzaladığı düşük zam oranlı sözleşmelerden sonra bu sözleşme, işçilerin tepkisini giderek tırmandırmıştır. MESS kapsamında olan ancak 2012 yılından beri Türk Metal ve Birleşik Metal-İş arasında yetki ihtilafının yaşandığı Bosch ise hukuki karar henüz çıkmamış olduğundan bu sözleşme döneminde grup toplu sözleşmesine dahil olmamıştır. Bir önceki dönemde aktarıldığı üzere yetki kararının Türk Metal lehine çıkmasının ardından 2015 yılı Nisan ayında burada da sözleşme imzalanmıştır. 4 yılın ardından imzalanan sözleşme, Türk Metal sendikasının grup sözleşmesinde imzaladığı sözleşmeden daha iyi şartlar içermektedir (Evrensel, 2015b). Ancak bu durum Bosch işçisini memnun ederken, MESS kapsamında olan diğer fabrikalardaki işçilerin tepkisini çekmiştir.

Bu tepki Bursa’da bulunan ve 2012 yılındaki istifa sürecinde fabrika işgali gerçekleştiren OYAK Renault işçileri ile TOFAŞ işçilerinin öncülüğünde büyük bir sarsıntının başlangıcı olmuştur. “Metal fırtına” olarak anılan ve 2015 Nisan ayında OYAK Renault fabrikası işçilerinin kendiliğinden örgütlediği fabrika işgaliyle başlayan süreç TOFAŞ işçilerinin de fabrikalarını işgal etmesiyle devam etmiş, Türk Traktör, Ford Otosan, Arçelik LG, Mako, Coşkunöz ve Delphi gibi fabrikalarda da üretim durdurulmuştur. 49 fabrikadan yaklaşık 58 bin işçinin katıldığı eylem dalgasında 40 bine yakın işçi Türk Metal sendikasıdan istifa etmiştir (BMİS, 2019: 172; Evrensel, 2018a). Ancak bu eylem dalgası MESS’in tavizleri, Türk Metal’in baskıları ve işten atmalar nedeniyle sönümlenmiştir. Nitekim çok sayıda işçinin işten atıldığı OYAK Renault fabrikasında Türk Metal sendikasıdan istifa edip Birleşik Metal-İş’e üye olan işçiler çeşitli saldırılarla karşılaşmıştır (BMİS, 2015a). 2016 yılının başında sendika seçimi için yapılacak referandum sürecinde de işten atmalar yaşanmış, işten atmaları protesto eden işçilere iki defa polis müdahalesi gerçekleşmiştir (BMİS, 2016a; 2016b). Uzun erimli bu süreç, Türk Metal sendikasının fabrikadaki varlığını korumasıyla noktalanmıştır. TOFAŞ, Türk Traktör ve Ford Otosan’da da direnişe öncülük eden işçilerin işten atılması mücadelenin kırılmasına neden olmuştur (Evrensel, 2018a).

Birleşik Metal-İş’in yürüttüğü görüşmelerde de tarihi olaylar yaşanmıştır. Görüşmelerin uyuşmazlıkla sonuçlanmasının ardından Birleşik Metal-İş sendikası 29 Ocak 2015’te grev kararı almıştır. Fakat 15 bin işçiyi kapsayan grevler, 30 Ocak günü Bakanlar Kurulu tarafından “milli güvenliği tehdit ettiği” gerekçesiyle yasaklanmıştır (BMİS, 2015b; Evrensel, 2015c). Buna karşın Birleşik Metal-İş sendikası bu kararı tanımamış, Kroman Çelik, Çimsataş, Paksan ve Ejot Tezmacı gibi fabrikalarda fiili grevler ve fabrika işgalleri yaşanmıştır. Fiili grevlerin başlamasının ardından MESS üyesi 9 işveren sendikadan istifa etmiş, bunlarla 2 yıllık sözleşmeler imzalanmıştır (Evrensel, 2015d). Bu işverenlerden ABB Elektrik, Alstom Grid, Schneider Elektrik ve Schnedier Enerji işletmeleri 1 Eylül 2016 yılında Elektromekanik Metal İşverenleri Sendikası (EMİS) adıyla metal sektöründeki ikinci işveren sendikasını kurmuştur (BMİS, 2019: 172-173).

Bu dönemde yaşananlarla birlikte metal işçisi gücünü ve iradesini ortaya koymuştur. Grevlerin yasaklanmasına karşın fiili grevlere gidilmesi bunun bir göstergesidir. Nitekim fiili grevler ve işgaller, işçi sınıfının sermayeye karşı verdiği mücadelede en ileri eylem biçimlerini oluşturmaktadır. Bu eylemler MESS tarafından “çalışma düzenini bozacak yasa dışı davranışlar” olarak değerlendirilmiştir (MESS, 2015). Fakat Birleşik Metal-İş sendikasının 2015’teki grev yasakları için Anayasa Mahkemesine açtığı dava 2018 yılında sonuçlanmış, mahkeme sendika hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir (AYM). Dolayısıyla

metal işçilerinin eylemleri hukuki olarak da meşru bulunmuş, MESS'in iddia ettiğinin aksine yasal olan bu eylemler Türkiye işçi sınıfı tarihine geçmiştir.

Son olarak bu dönemdeki eylemleri istatistiki olarak takip etmek de mümkündür. 2015 yılında gerçekleşen toplam 628 işyeri temelli eylemin %23'ü metal işkolunda gerçekleşmiştir. Bu oranla birlikte metal sektörü ilk sırayı almıştır. Kadrolu işçilerin eylem sayılarına bakıldığında da %46'lık oranla metal sektörünün zirvede olduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşanan metal fırtınanın etkisini ise herhangi bir kurum tarafından örgütlenmeyen, kendiliğinden gelişen eylemlere bakıldığında görmek mümkündür. Bu alanda da %29,4'lük payla metal sektörü ilk sıradadır. Kadrolu işçilerin eylem oranlarındaki üstünlüğüyle birlikte ele alındığında bu oran, metal fırtınanın ne kadar geniş bir alana yayıldığını ortaya koymaktadır (EÇT, 2016: 27, 28, 35). 2016 yılına bakıldığında da 420 işyeri temelli eylem içinde metal sektörü %12'lik payla inşaat sektörünün (%13) ardından ikinci sıradadır. Kadrolu işçi eylemlerinde ise %30'luk oranla metal sektörü ilk sırayı almıştır. Kendiliğinden gelişen eylemlerde ise inşaat sektörü %18'le birinci, metal sektörü %15'le ikinci sıradadır (EÇT, 2017: 24, 25, 29). Tüm bu eylemler arasında metal fırtınadan ve MESS kapsamındaki eylemlerden ayrı olarak, Türk Metal sendikası'ndan istifa edip Birleşik Metal-İş'e üye olduktan sonra yaşanan işten atmalara ve baskılara karşı direnişe geçen ve üretimi durduran Çorlu EGO işçilerinin direnişi (soL, 2016); yine Çorlu'da bulunan Vatan Kablo'da Birleşik Metal-İş'e üye olduktan sonra işten atılan işçilerin direnişi (sendika.org, 2015) ve Bilecik'te yine Birleşik Metal-İş'e üye olmalarının ardından işten atılan Midal Kablo işçilerinin direnişi öne çıkmaktadır (sendika.org, 2016). Metal sektöründeki eylemlerin genel içerisindeki yaygınlığının devam etmesiyle birlikte bir noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır. 2015 ve 2016 yılları karşılaştırıldığında işyeri temelli eylem sayılarında belirgin bir düşüş görülmektedir. 2016 yılında ilan edilen OHAL'in bu durumda büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim 2016'daki işyeri temelli vakaların %11'ine devlet veya özel güvenlik müdahalesi gerçekleşmiştir. OHAL ilanından önceki 1 Ocak-15 Temmuz döneminde eylemlerin %5'ine müdahale edilmişken, 15 Temmuz-31 Aralık arasında bu oran %22'ye çıkmıştır. (EÇT, 2017: 29). Eylemlerin genelini etkileyen bu durumun 2017-2019 döneminde metal sektörü üzerinde daha da fazla etkisi olduğu görülecektir.

3.3.5. 2017-2019 Dönemi

Metal fırtına ve grev yasaklarıyla Türkiye işçi sınıfı tarihine geçen dönemin ardından 2017-2019 dönemi de oldukça hareketli geçmiştir. 2016'da OHAL'in ilanının ardından %3,3'lük büyüme oranı 2017 yılında %7,5'e yükselmiştir. Bunda daha önce ifade edildiği

üzere sermayeye dönük hazine yardımlarının da etkisi bulunmaktadır. Ancak bu büyüme temposu kısa sürmüş, 2018’de %2,9’a düşüş görülmüştür. Enflasyondaki yükseliş ise istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. 2016’daki %8,53’lük oranın ardından 2017’de %11,92, 2018’de ise %20,30’luk enflasyon oranları kaydedilmiştir. Bu ekonomik ortamda sermaye için olumsuz bir gidişattan söz etmek ise mümkün değildir. Nitekim metal sektörünün 2015 yılı ocak ayında ihracattaki payı %34’ken, bu oran 2017 yılı kasım ayında %45’e yükselmiştir (BMİS, 2018: 1). Bununla birlikte metal sektörünün lokomotif olan otomotivde 2017 Ocak-Kasım aylarında toplam üretim, bir önceki yıla göre %16 artış göstermiştir. (BMİS, 2018: 2). 2016’da metal sektöründeki üretimden satışlara bakıldığında ise 2015’e göre %12,4’lük bir artış bulunmaktadır (BMİS, 2018: 23). Bu veriler ekonomideki kötü gidişata karşın sermayenin büyümeye devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte 2002-2016 yılları arasında işsizlik fonu toplam gelirin %9,7’sinin işsizler, %21’inin ise hükümet ve sermayeye kaynak için kullanılmış olması, işverenlere verilen teşvikin büyüklüğünü göstermektedir (BMİS, 2018: 3).

Sermaye ve özel olarak metal işverenleri için durum böyleyken metal işçisi açısından olumlu bir gelişmeden söz etmek mümkün değildir. 2016 yılında işgücü verimliliği 2015’e göre %6,4 yükselmiştir. Bununla birlikte AB ülkelerine kıyasla işgücü maliyetlerinin düştüğü görülmektedir (BMİS, 2018: 2). Yani daha önceki dönemlerde bahsedilen metal işçisinin giderek daha fazla ucuz işgücü niteliğine bürünmesi bu dönemde de devam etmiştir. Nitekim 2016’da %33 olan ortalama ücretlerin asgari ücrete oranı 2017 yılında da aynı kalmış, 2018’de ise kısmi bir artışla %48’e yükselmiştir (BMİS, 2020: 39). Dolayısıyla giderek daha verimli çalışan metal işçisinin ücreti yıllar içinde erimeye devam etmiştir. Fakat ekonomik ortamın ötesinde önem taşıyan bir konu bu dönemin aynı zamanda OHAL dönemi olmasıdır. 2015’te yaşanan grev yasakları ve ardından 2016’ta ilan edilen OHAL’in işçi sınıfı hareketleri üzerinde yarattığı düşüş bu dönemde de devam etmiştir. 2017 ve 2018’de yasaklanan grevlerde OHAL’in etkisini dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan sermayedarların bulunduğu bir toplantıda şu şekilde ifade etmiştir:

“Olağanüstü hali biz iş dünyamız daha iyi çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum, iş dünyanızda herhangi bir sıkıntınız, aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde OHAL vardı. Ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine. Şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL’den istifadeyle anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki hayır, burada greve müsaade etmiyoruz, çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız” (Evrensel, 2017a).

Yukarıda değinilen ekonomik koşullar altında Birleşik Metal-İş sendikası ile Asil Çelik işvereni arasında yürütülen sözleşme görüşmelerinde yaşanan uyuşmazlık üzerine

alınan grev kararı “milli güvenliği bozucu” olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır (BMİS, 2017; Evrensel, 2017b). İşçilerin %24 oranında zam talep ettiği, işverenin ise %7,2’lik oranda ısrarcı olduğu görüşmelerin ardından yasaklanan 18 Ocak 2017’deki grev, aynı zamanda OHAL döneminin ilk grev yasağıdır. Yaklaşık 700 işçiyi ilgilendiren sözleşme grev yasağının ardından YHK’ye gitmiş ve burada bağitlanmıştır (Evrensel, 2017c). Asil Çelik’teki sözleşme görüşmelerinin devam ettiği sırada Birleşik Metal-İş sendikası ile EMİS arasında yaklaşık 2200 işçiyi ilgilendiren 2016-2018 dönemi toplu sözleşme görüşmeleri yapılmıştır. Kasım 2016’da uyuşmazlık raporunun tutulduğu görüşmeler sonucunda Birleşik Metal-İş sendikası Asil Çelik’teki grev yasağından iki gün sonra, 20 Ocak 2017 için grev kararı almıştır. Ancak bu grev de “milli güvenliği bozucu” olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır (BirGün, 2017). Buna karşın Birleşik Metal-İş üyesi işçiler yasak kararını tanımamış, 23 Ocak’a kadar fabrikalarına gitmeyerek üretimi durdurmuştur. İşçilerin bu tavrı EMİS’e geri adım attırmış, işverenlerin %6’lık teklifine karşın 23 Ocak’ta imzalanan sözleşmeyle ilk 6 ay için %24 oranında zam elde edilmiştir (BMİS, 2019: 199-2016). İşçilerin grev yasağını tanımayarak fiili greve gitmesi önemlidir. EMİS’i geri adım atmaya zorlayan, 2015’te metal fırtınayla birlikte Türk Metal sendikası ve metal sermayesi üzerinde oluşan baskıdır. EMİS, Birleşik Metal-İş üyesi işçilerin fiili grevlerinin uzaması ve yayılması halinde Türk Metal üyesi işçilerin tıpkı 2015’teki gibi bir isyan dalgası başlatabileceğinden çekinmiştir. Dolayısıyla metal fırtına her ne kadar sönümlenmiş olsa da metal işçisinin yarattığı mücadele birikimi sermayeyi geri adım atmaya zorlamıştır.

MESS ile yürütülen görüşmelerde de grev yasağı gündeme gelmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak bu defa yalnızca Birleşik Metal-İş’in değil, toplu sözleşme yapma yetkisine sahip olan Türk Metal ve Özçelik-İş sendikalarının da grevi yasaklanmıştır. Toplamda 130 bin işçiyi kapsayan görüşmelerde yaşanan uyuşmazlığın ardından üç sendikanın da 2 Şubat için ilan ettiği grevlerin yasaklanmasından sonra Birleşik Metal-İş sendikası bir kez daha grev yasağını tanımayacaklarını ifade etmiştir. Türk Metal ve Özçelik-İş sendikalarının tavrı ise yalnızca mesaiye geç başlamak şeklinde olmuştur (Evrensel, 2018b). Birleşik Metal-İş’in bu tavrında geçmiş mücadelelerin etkisinin yanında 4 Ocak 2018 günü Gebze’de yaklaşık 3 bin işçinin katıldığı miting de etkili olmuştur (BMİS, 2019: 182-183). 26 Ocak günü gelen grev yasağının ardından 30 Ocak’ta Birleşik Metal-İş, Türk Metal ve Özçelik-İş sendikalarının ortak olarak imzaladıkları sözleşmeyle birlikte MESS’in %13,2’lik son teklifine karşın %24’lük bir zam artış oranı elde edilmiştir. Ayrıca MESS’in önceki dönemde yaptığı üç senelik sözleşme teklifi bu sene de yapılmış, ancak sözleşmeler iki senelik olarak imzalanmıştır (Evrensel, 2018c). Her ne kadar üç sendikanın ortak imzası olsa

da sözleşmede elde edilen kazanımın Birleşik Metal-İş üyesi işçilerin grev yasağına karşı gösterdiği tavır sayesinde olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Geçmiş dönemlerden itibaren gösterilen kararlı tutum EMİS kapsamında olduğu gibi buradaki grev yasaklarında da etkisini göstermiştir. Ortalama ücretlerin asgari ücrete oranının 2017'deki %33 seviyesinden 2018'de %48'e yükselmesinde işte bu mücadele rol oynamıştır.

Türkiye'deki işçi eylemleri içerisinde metal sektöründeki eylemlerin üstünlüğü bu dönemde de devam etmiştir. 2017 yılındaki 430 işyeri temelli eylemin %23'ü metal sektöründe yaşanmıştır (EÇT, 2018: 7). Metal sektöründeki bu eylemlerin %80'i ise 25 veya daha fazla işçi tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadrolu işçi eylemlerine bakıldığında ise %49'la eylemlerin neredeyse yarısı metal sektöründe yapılmıştır (EÇT, 2018: 32-33). 2018 yılına gelindiğinde 429 işyeri temelli eylem içerisinde %26'lık oranla metal sektörü yine zirvededir. Kadrolu işçi eylemlerinde ise 2017'deki oranın da üzerine çıkılarak %51'lik bir oran kaydedilmiştir (EÇT, 2019: 7, 33). Kadrolu işçi eylemlerindeki bu büyük oranın ardında MESS kapsamındaki sözleşmelerde üç işçi sendikasının da eyleme gitmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte sendikalaşmak için yapılan eylemler de görülmüştür. Diam Stant'ta 15, Posco Assan'da 50 ve BBS Metal'de 11 işçi (Evrensel, 2017d; 2017e; 2018d) Birleşik Metal-İş sendikasında örgütlendikten sonra işten atılmış, işçiler direnişleri sonucunda sendikalaşmayı başarmışlardır. İstanbul'da bulunan HT Solar fabrikasında da Birleşik Metal-İş sendikasında örgütlenen 6 işçi işten atılmış, bunun üzerine fabrikada bulunan 600 işçi üretimi durdurmuştur. 3 gün boyunca fabrikayı işgal eden işçilere sendikal hakların tanınacağı sözü verilmiş, atılan işçiler geri alınmasa da mücadele sonucunda Birleşik Metal-İş sendikası fabrikaya girmiştir (Evrensel, 2017f).

3.3.6. 2019-2021 ve 2021-2023 Dönemleri

Türkiye'deki kötü ekonomik gidişat bu dönemde de devam etmiştir. Önceki dönemde büyüme oranlarında gözlenen düşüş sürmüştü, 2019'da %0,8, 2020'de ise %1,7'lik büyüme oranları kaydedilmiştir. Büyüme oranlarındaki bu gelişmede ilgili kısımda değinildiği üzere Covid-19 pandemisiyle birlikte derinleşen kapitalizmin depresyonunun etkisi vardır. Pandemiyle birlikte dünya ticareti durma noktasına gelmiştir. Ancak yine daha önce belirtildiği gibi ekonomideki kötü gidişatta Türkiye'ye özgü nedenler de vardır. Dolar kurundaki yükseliş sürmüştü, 2019'da 5,16 olan kur 2021'de 18'i aşarak rekor kırmıştır. 2018'de %20 olarak hesaplanan enflasyon ise 2022'de son 20 yılın en yüksek seviyesi olan %61'e ulaşmıştır. ENAG'ın enflasyon verileri bu oranın çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Derinleşen kriz ortamında metal sermayesinin kârında bir gerilemenin olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Metal sektöründeki şirketlerin %92,4'ü 2018 yılında kâr elde etmeyi başarmıştır. Otomotivde 2019 verilerine bakıldığında 2018'e göre %24 kârlılık artışı gözlenmektedir. TOFAŞ, Ford ve Arçelik gibi MESS'in ve metal sektörünün öncüsü olan şirketler de 2018'e göre kârlılığını arttırmıştır (BMİS, 2020: 3-5). Bu veriler daha önceki dönemlerde olduğu gibi ekonomik krizlere rağmen sermayenin büyümeye ve kâr etmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte metal işçisinin kriz koşullarındaki kötü gidişatında da bir değişim yaşanmamıştır. Bir önceki dönem işgücü verimliliğinde görülen artış 2019'da da devam etmiştir (BMİS, 2020: 17). AB ülkeleri ile Türkiye karşılaştırıldığında işçinin ürettiği değerden aldığı pay açısından Türkiye, Bulgaristan'ın önünde sondan ikincidir (BMİS, 2020: 28). Son olarak ortalama ücretlerin asgari ücrete oranındaki erime de devam etmiş, 2019'da %38 olan oran 2020'de %20'ye gerilemiştir. Belirtmek gerekir ki 2010 yılında bu oran %91 olarak hesaplanmıştır (BMİS, 2020: 39).

Bu dönemde ilk grup toplu sözleşmesi EMİS ve Birleşik Metal-İş sendikaları arasında imzalanmıştır. Yaklaşık 3000 işçiyi ilgilendiren görüşmelerde 21 Eylül 2018'de uyuşmazlık tutanağı tutulmuş, 23 Ekim'de ise grev sürecine gidilmeden 2018-2020 dönemini kapsayacak 2 yıllık sözleşme imzalanmıştır (BMİS, 2019: 209). MESS ile yürütülen 2019-2021 dönemi grup toplu sözleşmesi görüşmelerinde ise grev kararı alınmıştır. Türk Metal ve Birleşik Metal-İş'in 5 Şubat 2020 olarak ilan ettiği grev süreci henüz başlamadan sözleşme imzalanmıştır. Birleşik Metal-İş'in %34 oranında zam talebiyle başladığı görüşmelerde sözleşme %17'lik oranla sonlanmıştır (BirGün, 2020). Bu oran Türk Metal'in imzaladığı sözleşme ile hemen hemen aynıdır. Sözleşme döneminde MESS Genel Sekreteri Özgür Barut'un grev için söylediği sözlerse önemlidir. Barut, "görüşmelerde grev kararı alınması durumunda grev yasağının geleceğini, sonraki süreçte de sözleşmenin YHK tarafından enflasyon veya enflasyonun da altında bir oranla bağitlanacağını" söylemiştir (Evrensel, 2019). Bu sözler metal işçisine bir anlamda tehdit unsuru olmuştur. Nitekim 2018'de Birleşik Metal-İş'in aldığı AYM kararı grev yasağının hukuka aykırı olduğunu ortaya koymuştur. Barut'un bu sözlerine karşın mücadeleci bir geleneğe sahip olan Birleşik Metal-İş sendikasının greve gitmeden sözleşmeye imza atmasının ise bir geri adım olduğunu söylemek mümkündür.

2021-2023 sözleşme dönemi için MESS ile yürütülen görüşmelerde de benzer bir durum yaşanmıştır. Birleşik Metal-İş ve Türk Metal sendikaları görüşmelerde uyuşmazlık yaşanmasının ardından grev kararlarını açıklamıştır (Evrensel, 2021; BMİS, 2021b). Ancak sözleşme Birleşik Metal-İş'in 14 Ocak 2022 olarak ilan ettiği tarihten önce imzalanmıştır. Bir

önceki dönemde de Türk Metal sendikasıyla aynı orana imza atan Birleşik Metal-İş sendikası ise bu kez tepkiyle karşılaşmıştır. Mersin’de bulunan Çimsataş fabrikasında işçiler sözleşme zam oranının düşük olduğunu ifade ederek ek protokol talebinde bulunmuştur (Evrensel, 2022a). İşçilerin bu talebine Birleşik Metal-İş sendikasının yanıtı “Metal işçisinin kazanımlarının gölgelenmesine izin vermeyeceğiz” başlıklı bir açıklamayla olmuştur (BMİS, 2022). Üretimi durdurarak direnişe geçen işçilerden 12’si işten atılmış, süreç sönümlenmiştir. Bu noktada sözleşme sürecinde yaşananlarla birlikte Birleşik Metal-İş üyesi işçilerin sendikalarına tepki göstermesi önemlidir. Nitekim ele alınan tarihsel süreç boyunca Türk Metal üyesi olan işçilerin sendikalarına olan tepkileri aktarılmış, bu tepkinin 2015’te bir isyan dalgasına dönüştüğü ortaya konulmuştur. Fakat 2019-2021 ve 2021-2023 dönemlerinde grevsiz ve metal işçilerinin mücadele geleneğinden ayrı olarak imzalanan sözleşmeler Birleşik Metal-İş üyesi işçilerin de sendikalarına tepki göstermelerine neden olmuştur. Kapitalizmin depresyonunun ve özel olarak Türkiye ekonomisindeki krizin giderek derinleştiği ortamda, ilerleyen yıllarda imzalanacak sözleşmeler bu açıdan önem taşımaktadır. İşçiler tarafından başarısız olarak nitelendirilebilecek sözleşmelerin metal işçisinin tepkisine yol açabileceğini, bu tepkinin ise büyüyerek tüm sektörü sarabilecek bir potansiyel taşıyabileceğini söylemek mümkündür.

Son olarak bu dönemdeki eylemleri de istatistiksel olarak takip etmek mümkündür. 2019’daki 423 işyeri temelli eylemin %17’si metal sektöründedir. Bu oranla metal sektörü yine ilk sırayı almıştır (EÇT, 2021a: 7). 2020 yılında ise 389 işyeri temelli eylem yapılmış, bunların da %16’sı metal sektöründe gerçekleşmiştir. Metal sektörü bu oranla %19’la ilk sırada olan sağlık çalışanlarının eylemlerinden sonra ikinci sıradadır. Sağlık çalışanlarının bu eylemlerinde, 2020 yılında ilan edilen Covid-19 pandemisiyle birlikte ağır çalışma koşulları altında mücadele etmeleri rol oynamıştır. Sendikaların sendikalaşmak için yaptıkları eylemlere bakıldığında da %14’le Birleşik Metal-İş birinci, %12’yle Türk Metal ikinci sıradadır (EÇT, 2021b: 26, 28). Bu eylemler arasında ise Gebze’de bulunan Farplas Otomotiv fabrikasındaki direniş ayrı bir noktada durmaktadır. Farplas’ta düşük zam teklifine karşı direnişe geçmeleriyle birlikte Birleşik Metal-İş sendikasına da üye olmaya başlayan işçilerden yaklaşık 150’si işten atılmıştır. Üretimi durdurmalarının ardından 30 Ocak 2022’de fabrikayı işgal eden çok sayıda işçiye polis müdahalesi olmuş, işçilerin ve sendika temsilcilerinin aralarında bulunduğu yaklaşık 200 kişi gözaltına alınmıştır (Evrensel, 2022b). İlerleyen süreçte fabrika önünde direnişe geçen işçiler 1 Nisan 2022’de direnişi sonlandırmış, ancak sendikalaşma mücadelelerini devam ettireceklerini vurgulamışlardır (Evrensel, 2022c). 2019’da uzun erimli bir başka mücadele yaşanmıştır. Eskişehir’de bulunan aynı işverene ait

Entil, Hapalki ve Tarkan fabrikalarında Birleşik Metal-İş üyesi yaklaşık 400 işçi 4 aydır maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle direnişe geçmiştir. Ağustos ayında başlayan süreç içerisinde fabrika önünde çadır kuran, açlık grevi yapan (BirGün, 2019) ve Eskişehir'in çeşitli yerlerinde basın açıklamaları gerçekleştiren işçiler 24 Ekim'de Ankara'ya yürümek istemiştir. Polis müdahalesiyle karşılaşan işçilerin 32'si gözaltına alınmış, müdahalenin ardından yürüyüş başlamıştır (sendika.org, 2019). Uzun süren direnişin ardından işçiler Ocak ayında tazminatlarının büyük bir kısmını, ödenmeyen maaşlarının ise 3 aylık tutarını alarak mücadeleyi sonlandırmıştır (esgazete, 2020).

SONUÇ

Türkiye, daha Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan kapitalizme eklemlenme çabalarını devralan (bu devralma Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin bir devamı olduğu anlamına gelmemektedir), Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte bu eklemlenme sürecini bir burjuva devlet aracılığıyla devam ettiren ve adım adım emperyalizme bağımlı hale gelen bir ülkedir. Bu bağımlılık ilişkisi elbette emperyalizmin bir ürünü olan finans-kapitalin ve tekellerin Türkiye'de de boy göstermesi sonucunu doğurmuş, bununla birlikte kronik dış borç ve dış bağımlılık gibi yapısal ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin sanayileşme sürecine bakıldığında ise, gelişmiş ülkelerde sanayinin oluşumundan sonra görülen devlet kapitalizminin tersine, Türkiye'de yerli burjuvazinin yokluğu sonucu sanayileşme devlet eliyle başlamıştır. Ayrıca 1980 sonrası neoliberal dönemle birlikte uluslararası iş bölümünde görülen değişimlere Türkiye yine emperyalizme bağımlılık çerçevesinde uyum sağlamış, sanayisini adım adım buna uygun olarak şekillendirmiştir. İşte, emperyalizme bağımlılık ve sanayileşme üzerine çalışma boyunca aktarılanlardan gözlenen bu gelişmeler, emperyalizm ve eşitsiz ve bileşik gelişme bakış açılarından ele alınmaktadır. Elbette bu bakış açısının asıl önemi sınıf mücadeleleri ile ilgilidir. Nitekim bu teoriler Türkiye'nin sanayileşmesinin tarihsel olarak ele alındığı kısımda görüldüğü üzere, bir yandan emperyalizme bağımlılığın ülkeyi nasıl şekillendirdiğini gösterirken diğer yandan bu gelişmelerin politikaya ve dolayısıyla sınıf mücadelelerine etkisini de görmeyi olanaklı kılmıştır. Kapitalizmin 1960'ların sonlarında başlayan yapısal krizinin 2008'de bir depresyona dönüşmesinin ise tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'deki sınıf mücadelelerinde de yeni bir dönemi başlattığını söylemek mümkündür.

Metal sektörünün Türkiye ekonomisinde önemli bir paya sahip olduğu açıktır. İhracat temelli üretimin yapıldığı ekonomide metal sektörünün de ihracat temelli olması, bunun da ötesinde ihracatın büyük kısmını karşılaması bu önemi daha da arttırmaktadır. Metal sektörünün bu önemi yalnızca Türkiye ekonomisi için değil dünya pazarı için de geçerlidir. Türkiye metal sektörü özellikle AB ülkelerine olmak üzere dünya pazarına ciddi anlamda ihracat gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte Koç grubunun öncülüğünde kurulan MESS'in bir finans kapital niteliği taşıması, emperyalizmin metal sektörü üzerindeki somut varlığının bir göstergesidir. Metal işçileri ise Türkiye işçi sınıfının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmada ortaya koyulduğu gibi metal işçilerinin eylemleri Türkiye işçi sınıfının eylemleri içerisinde neredeyse her sene en büyük paya sahiptir. Bu eylemler içerisinde görülen fiili grev

ve fabrika işgalleri gibi mücadele dozunun yüksek olduğu eylem biçimleri öne çıkmaktadır. Köklü bir mücadele geleneğine sahip bu bölüğün metal sermayesiyle verdiği mücadele, yalnızca ekonominin önemli bir kısmını oluşturan bu sektörü değil, Türkiye işçi sınıfının diğer kesimlerini de harekete geçirmektedir. Türkiye ekonomisi için böylesine önemli bir sektörde yaşanacak grevlerle, fiili grevlerle ve fabrika işgalleriyle ortaya çıkacak üretim kaybı sermaye açısından hayati önemdedir.

Kapitalizmin 1970'lerdeki yapısal krizinin uzun süre ertelenmesinin ardından 2008 yılında içine girdiği depresyon, metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin temelini oluşturmaktadır. İlk bölümde ifade edildiği üzere depresyon kapitalizmin bütün çelişkilerinin yüzeye çıktığı ve ancak devrim, savaş vb. gibi tarihsel süreçlerle aşılabilecek bir durumu ifade etmektedir. Depresyonun ortaya çıkardığı bu çelişkiler emperyalizm döneminin bir sonucu olarak ülkeler arası rekabeti kızıştırmakta, tekil ülke ekonomilerini de krize sürüklemektedir. Elbette Türkiye de bu durumdan etkilenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin emperyalizme bağımlı bir ülke olmasıyla sahip olduğu yapısal sorunlar da belirleyici önemdedir. İşte kapitalizmin depresyonuyla birlikte Türkiye ekonomisinin bu yapısal sorunları birleştğinde sınıf mücadelelerinin temelindeki ekonomik nedenler ortaya çıkmaktadır. Depresyonun hala aşılamamış olması ise kritik önemdedir. Nitekim depresyonun aşılamadığı ortamda tekil ülkeler krizleri atlatsa da kapitalizm depresyondan çıkmadıkça bu krizler yinelenebilecektir. Türkiye'nin içinde bulunduğu kriz de böyle ele alınmalıdır. Dolayısıyla depresyonun ilerlemesinin Türkiye'nin krizini derinleştirmesi, sınıf mücadelelerinin de aynı oranda yükselmesi mümkündür.

Metal sektörünün Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri olması nedeniyle burjuvazi ve devlet bu alandaki mücadeleleri kontrol altına almak istemektedir. Çalışmada ele alınan süreçte metal sektöründeki sınıf mücadelelerini kontrol etmede iki faktör ortaya çıkmaktadır. Birincisi 1970'li yıllarda şekillenen çalışma ilişkileri ortamında önemli bir yer edinen Türk Metal sendikasıdır. 1998 ve 2012'de yaşanan istifaların baskıyla geri döndürülmesinde Türk Metal'in rolü ortadadır. 2015'te yaşanan metal fırtınada da benzer bir durum yaşanmış, ekonomik kriz ortamında Türkiye işçi sınıfını harekete geçirebilecek bu eylem sönümlenmiştir. 1980 darbesi sonrasında DİSK'ten boşalan fabrikalara Türk Metal'in sokulması ise sendikanın sermayeyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Türk Metal üyelerinin MESS toplantılarına katılmaları da bu tarihsel ilişkinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci faktör ise metal sektöründe yaşanan devlet müdahalesidir. Bunun en başında 2016'da ilan edilen OHAL döneminin ardından yasaklanan metal grevleri gelmektedir. Yine OHAL döneminde eylemlere yapılan güvenlik gücü müdahalelerinin

artması da bunun bir göstergesidir. Bu durumun en temelinde devletin sınıf karakteri yatmaktadır. İkinci bölümde ele alınan tarihsel süreç içerisinde ortaya koyulduğu gibi daha Osmanlı'nın son yıllarında kapitalizme eklemlenmeye çalışan bir ülke yapısı vardır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bu eklemlenme çabası adım adım ilerlemiş, sonuçta emperyalizme bağımlılık etrafında şekillenen bir burjuva devlet ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte yaşanan 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri de burjuvazinin sermaye birikimini düzenleme görevi görmüştür. Nitekim bu durum sınıf mücadelesi ile ifade edilen burjuvazi ve proletarya arasındaki mücadelenin metal sektöründeki yansımasıdır.

Çalışma sonucunda ulaşılan bir başka nokta metal sektöründeki çalışma ilişkilerinde ilerleyen süreçte bir dönüşümün yaşanabileceğidir. 1970'lerde MESS'in grup toplu sözleşmesi ile yaptığı sınıf saldırısının bir benzeri çalışmada ele alınan dönemde de görülmektedir. MESS, 2014-2017 sözleşme döneminden itibaren üç yıllık sözleşme talebiyle masaya oturmuştur. Sözleşmenin üç yıllık olması, yüksek enflasyon ve düşük ücretler karşısında metal işçisini giderek yoksulluğa sürükleyecektir. Kaldı ki metal sektöründeki ortalama ücretlerin asgari ücrete oranına bakıldığında bile yıllar içinde bir erime görünmektedir. MESS'in bu saldırısı 2014'ten itibaren her sözleşme döneminde gündeme gelmiş ancak yalnızca 2014-2017 döneminde başarılı olmuştur. Sermayenin bu saldırısına karşı verdiği mücadele ile metal işçisi sonraki dönemlerde üç yıllık sözleşme talebini kabul etmemiştir. Bu durum metal işçilerinin verdiği sınıf mücadelesinde net bir kazanımdır. Gelecekteki sözleşme dönemleri açısından ise çeşitli gözlemler üzerinden bir öngörude bulunmak mümkündür. Bu noktada mücadeleciler bir geleneğe sahip Birleşik Metal-İş sendikasının tavrının ilerleyen süreçlerde önemli olacaktır. Yürüttüğü başarılı mücadele süreçlerinin ardından Türk Metal sendikasıdan daha iyi sözleşmeler imzalayan Birleşik Metal-İş sendikasının, 2019-2021 ve 2021-2023 dönemlerinde Türk Metal'le aynı sözleşmeyi imzalaması bu anlamda önemlidir. Bu durum Birleşik Metal-İş sendikasının mücadeleciler geleneğinden sıyrılma göstergeleri olarak ele alınabilir. 2021-2023 döneminde imzalanan sözleşmeye Mersin'de bulunan Çimsataş fabrikasındaki Birleşik Metal-İş üyesi işçilerin tepkisi, mücadele geleneğini kaybetmeye başlamanın bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. MESS'in üç yıllık sözleşme talebi sendikaların bu tavrı karşısında giderek kabul gören bir talep haline gelebilecektir. Tüm bunlara rağmen, geçmişte sendikalarına tepki göstererek isyan eden Birleşik Metal-İş ve Türk Metal işçilerinin MESS'in bu tavrına karşı asıl özne olduğunu da söylemek mümkündür.

Son nokta küreselleşme teorilerinde ifade edilen prekarya ve yeni orta sınıf gibi kavramlara ilişkindir. İlgili kısımda ifade edildiği gibi neoliberal saldırının teorik yansıması

olarak ortaya çıkan küreselleşme içindeki bu kavramlar, işçi sınıfının toplumsal rolünü başka sınıf ve katmanlara devretmektedir. Bu kavramlaştırmaların teorik açıdan tartışmaya açık olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte durumu metal işçileri üzerinden de açıklamak mümkündür. Her sözleşme döneminde yaklaşık 130 bin işçiyi ilgilendiren MESS görüşmeleri metal işçisinin potansiyelini ortaya koymaktadır. Yine bu sektörde yaşanan grev yasakları da metal sektöründeki sınıf mücadelelerinin toplumsal rolünün bir ifadesidir. İşte çalışmada ortaya konulan bu çerçeve işçi sınıfının toplumsal gücünü, onun öncü bölümü olarak da metal işçisinin potansiyelini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (2007). *Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çev. M. Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Amin, S. (2018). *Küreselleşmiş Değer Yasası*. (Çev. F. Başkaya), Yordam Kitap, İstanbul.
- Ataay, C. K. (2008). *Türkiye’de Sosyalist Düşünce ve Hareketlerin İşçi Sınıfı ile İlişkisi (1968-71) Fabrika İşgal Eylemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *İkinci Adam İkinci Cilt (1938-1950)*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Başkaya, F. (2015). *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Başkaya, F. (2018). *Paradigmanın İflası Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. İmge Kitabevi, Ankara.
- BSB, (2012). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Devrimci Marksizm, (2015). 24: 11-12. İstanbul.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Fişek, K. (1969). *Türkiye’de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.
- Gürel, B. (2015). “Eşitsiz ve bileşik gelişme: sürekli devrimin anahtarı”. *Devrimci Marksizm*, 24: 75-111.
- Güzel, M. Ş. (1993). *Türkiye’de İşçi Hareketleri (Yazılar-Belgeler)*. Sosyalist Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2018). *İmparatorluk*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kıvılcımlı, H. (1997). *Finans-Kapital ve Türkiye*. Derleniş Yayınları, İstanbul.
- Kıvılcımlı, H. (2008). *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*. Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul.

- Kepenek, Y. (1990). *100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kurtulmuş Kıroğlu, M. M. (2010). “‘Global Production Networks’ in Automotive Industry: The Case of Turkey. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtulmuş, M. ve Tanyılmaz, K. (2017). “Uluslararası Üretim Zincirleri ve Emek: Türkiye Otomotiv Sektörü Deneyimi”, *Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek*. Bedirhanoglu, P., Çelik, Ö. ve Mihci, H. (drl.). NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Lenin, V. İ. (1979). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (Çev. C. Süreya), Sol Yayınları, Belirtilmemiş.
- Mandel, E. (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. (Çev. D. Işık), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. (Çev. C. Üster ve N. Deriş), Can Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2018a). *Kapital 1. Cilt*. (Çev. M. Selik ve N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. (2018b). *Kapital 3. Cilt*. (Çev. M. Selik ve N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.
- MESS, (1970). *11. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı*. Tarih Vakfı, Çalışma Bakanlığı Arşivi.
- MESS, (2000). *Gelenek ve Gelecek Cilt III*. BZD Yayıncılık, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ötküner, C. (2006). “60’ların ve 70’lerin Türkiye’inde işçiler, politika”. *Devrimci Marksizm*, 2: 115-142.
- Öztürk, Ö. (2011). “Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding”. *Praksis Dergisi*, (19): 337-361.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Savran, S. (2013). *Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı*. Yordam Kitap, İstanbul.

- Savran, S. (2015). “Sınıf mücadelesi olarak Ermeni soykırımı”. *Devrimci Marksizm*, 23: 40-101.
- Savran, S. (2016). *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Savran, S. (2018). “Üçüncü Büyük Depresyon’un 10.yılı”. *Devrimci Marksizm*, 36: 37-86.
- Savran, S. (2020). “2020 borsa çöküşü: Üçüncü Büyük Depresyon’un dördüncü evresi”. *Devrimci Marksizm*, 41-42: 21-30.
- Sönmez, M. (1992). *Türkiye’de Holdingler Kırk Haramiler*. Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Standing, G. (2020). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. E. Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tanyılmaz, K. (2015). “Dünyada İşçi Sınıfı”, *Marksizm ve Sınıflar*. S. Savran, K. Tanyılmaz, E. A. Tonak (hızl.). Yordam Kitap, İstanbul.
- Tanyılmaz, K. (2016). “Dünya Ekonomisi Yeniden Uçurumun Kenarında: Bu Sefer 2008’den Daha Kötüsü Geliyor”. *DİSK-AR*, 5: 12-21.
- Tanyılmaz, K. (2018). “Türkiye’nin Ekonomik Krizi”. *Devrimci Marksizm*, 36: 11-23.
- Taştan, O. (2015). “Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme”. *Mülkiye Dergisi*, 39(3): 305-342.
- Taymaz, E., Voyvoda, E. ve Yılmaz, K. (2011). “Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye’nin Konumu”. *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu*, Yayın No: EAF-RP/11-01, İstanbul.
- Ticaret Bakanlığı. (2020). *Ticaret Bakanlığı 2020 Yılı Faaliyet Raporu (Belirtilmemiş)*. Ticaret Bakanlığı. Ankara.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Tören, T. (2006). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Troçki, L. (2007). *Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar*. (Çev. A. Muhittin), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Trotsky, L. (1957). *The Third International After Lenin*. (Çev. John G. Wright), Pioneer Publishers, New York.

Trotsky, L. (2008). *History of the Russian Revolution – Volume One: The Overthrow of Tsarism*. (Çev. Max Eastman), Haymarket Books, Chicago.

Trotskiy, L. (2010). “Kapitalist Gelişme Eğrisi”. *Devrimci Marksizm*, 10-11: 130-136.

Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Quataert, D. (2020). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Wallerstein, I. (1974). “The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis”. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4): 387-415.

İnternet Kaynakları:

AA, (2022). “OSB’ler 2 milyon 290 bin kişilik istihdamla rekor kırdı”. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/osbler-2-milyon-290-bin-kisilik-istihdamla-rekor-kirdi/2471649#:~:text=K%C3%BCt%C3%BCkc%C3%BC%2C%202021'de%20OSB',OSB%20say%C4%B1s%C4%B1%20363'e%20ula%C5%9Ft%C4%B1> (erişim tarihi: 09.05.2022).

AYM, T. 9.5.2018, E. 2015/14862, Belirtilmemiş, RG: 20.7.2018/30484.

BBC, (2015). “Çin hisselerindeki sert düşüş küresel piyasaları vurdu”. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150820_cin_borsa_dusus (erişim tarihi: 09.05.2022).

BBC, (2018). “McKinsey: Türkiye’ye neden davet edildi, anlaşma nasıl rafa kalktı?”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45782259> (erişim tarihi: 09.05.2022).

BBC, (2022a). “ABD’de yıllık enflasyon yüzde 7,5 ile son 40 yılın zirvesinde”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60339255> (erişim tarihi: 09.05.2022).

BBC, (2022b). “Enflasyon: İngiltere’de yıllık enflasyon yüzde 5,4’yle son 30 yılın en yüksek düzeyine çıktı”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60052494> (erişim tarihi: 09.05.2022).

bianet, (2008a). <https://bianet.org/bianet/kategori/110965-mali-kriz-gerekcesiyle-isten-cikartilan-sendikali-isciler-direniste> (erişim tarihi: 09.05.2022).

- bianet, (2008b). <https://m.bianet.org/bianet/emek/111661-tezcan-galvaniz-de-iskal-sinter-metal-de-direnis-suruyor> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- bianet, (2008c). <https://bianet.org/bianet/kategori/111494-umraniyede-simter-iscileri-fabrikayi-iskal-etti> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- bianet, (2008d). <https://m.bianet.org/bianet/toplum/111556-sinter-metal-de-iskal-bitti-direnis-fabrika-onunde-suruyor> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- bianet, (2008e). <https://m.bianet.org/bianet/emek/107890-grevdeki-acarer-iscileri-taleplerini-kazandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- bianet, (2011). <https://m.bianet.org/bianet/diger/128819-metal-iscileri-greviyle-dayanisma-platformu-aciklamasi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BirGün, (2009). <https://www.birgun.net/haber/asil-celik-curumesin-kamulassin-47959> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BirGün, (2017). <https://www.birgun.net/haber/akp-yine-patronlarin-imdadina-yetisti-143964> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BirGün, (2019). <https://www.birgun.net/haber/eskisehir-de-yuzlerce-isci-aclik-grevinde-273517> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BirGün, (2020). <https://www.birgun.net/haber/birlesik-metal-is-mess-ile-anlasma-sagladi-286427> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Bloomberg, (2022). “Putin and Xi Exposed the Great Illusion of Capitalism”. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-03-24/ukraine-war-has-russia-s-putin-xi-jinping-exposing-capitalism-s-great-illusion> (erişim tarihi: 02.05.2022).
- Bloomberg HT, (2016). <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1876174-mess-yonetim-kurulu-baskani-kudret-onen-oldu> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Bloomberg HT, (2022). “Türkiye’nin risk primi 2008’den bu yana en yüksek seviyede”. <https://www.bloomberght.com/turkiye-nin-risk-primi-2008-den-bu-yana-en-yuksek-seviyede-2300614> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008a). “Metal İşçisin Gerçeği 2008”. http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_08/mig_08.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

- BMİS, (2008b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-10-11.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008c). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-08-02.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008d). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-11-14_a.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008e). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-11-26_b.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008f). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-12-24.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2008g). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2008/ba_2008-03-27.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2010a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2010/ba_2010-03-02.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2010b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2010/ba_2010-12-13.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2010c). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2010/ba_2010-01-12.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2010d). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2010/ba_2010-10-28.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2010e). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2010/ba_2010-08-02.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2011a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2011/ba_2011-04-15.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2011b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2011/ba_2011-05-18.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2012a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2012/ba_2012-11-06a.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).

- BMİS, (2012b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2012/disk_174-12.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2013a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2013/ba_2013-03-15.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2013b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2013/ba_2013-01-15.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2013c). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2013/ba_2013-01-17.doc (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2015a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2015/ba_2015-05-07.docx (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2015b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2015/2015-02-23_dava.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2016a). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2016/ba_2016-03-01_p.docx (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2016b). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2016/ba_2016-03-02.docx (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2017). http://www.birlesikmetal.org/basin/ba_2017/ba_2017-01-18.docx (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2018). “2017-2019 MESS Grup Toplu Sözleşme Sürecinde Metal İşçisinin Gerçeği”. http://www.birlesikmetal.org/kitap/mig_2018.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2019). http://www.birlesikmetal.org/gk/gk20_4.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2020). “2019-2021 Dönemi MESS Grup Toplu Sözleşme Sürecinde Metal İşçisinin Gerçeği”. https://www.birlesikmetal.org/kitap/mig_2020.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2021a). <http://www.birlesikmetal.org/tarih.htm> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2021b). <https://www.birlesikmetal.org/index.php/en/86-guncel/basin-aciklamasi/1849-grev14> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- BMİS, (2022). <https://www.birlesikmetal.org/index.php/tr/guncel/basin-aciklamasi/1855-ba-1401> (erişim tarihi: 09.05.2022).

ÇSGB, (2022). https://www.csgb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

DİSK-AR, (2019). “Sendikalaşma Araştırması”. <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/Sendikalasma-Arastirmasi.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

DİSK-AR, (2020). “12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti?”. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/D%C4%B0SK-AR-12-Eyl%C3%BCI-RAPOR-SON.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

DİSK-AR, (2022). “İşsizlik ve İstihdamın Görünümü”. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/ISSIZLIK-VE-ISTIHDAmin-GORUNUMU-SUBAT-2022.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

Dünya, (2009). <https://www.dunya.com/gundem/erdogan-yineledi-kriz-teget-gececek-biraz-sabir-haberi-75638> (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2016). “2015 İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu”. <https://emekcalisma.files.wordpress.com/2018/10/rapor.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2017). “2016 İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu”. <https://emekcalisma.files.wordpress.com/2018/10/isci-eylemleri-raporu-2016.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2018). “İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu 2017”. https://emekcalisma.files.wordpress.com/2018/10/isci_sinifi_eylemleri_raporu_2017.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2019). “İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu 2018”. https://emekcalisma.files.wordpress.com/2019/06/ect_iscieylemi_rapor-2018-1.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2021a). “İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu 2019”. https://emekcalisma.files.wordpress.com/2021/02/ect_2019_eylem-raporu.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

EÇT, (2021b). “İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu 2020”. <https://emekcalisma.files.wordpress.com/2021/12/eccca7t-2020.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).

ENAG, (2022). <https://enagrup.org/> (erişim tarihi: 20.04.2022).

- esgazete, (2020). <https://www.esgazete.com/zafer-iscinin-direnis-kazandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2008) <https://www.evrensel.net/haber/213773/patronlar-icin-en-iyi-sozlesme> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2014). <https://www.evrensel.net/haber/99991/3-yillik-sozlesme-ihanettir> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2015a). <https://www.evrensel.net/haber/103481/rengini-metalden-alan-kent> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2015b). <https://www.evrensel.net/haber/110374/boshta-sozlesme-imzalandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2015c). <https://www.evrensel.net/haber/103374/metal-grevi-de-yasaklandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2015d). <https://www.evrensel.net/haber/103335/metal-grevinin-2-gununde-yasananlar> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017a). <https://www.evrensel.net/haber/326078/erdogandan-itiraf-ohalle-grevlere-musaade-etmiyoruz> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017b). <https://www.evrensel.net/haber/304503/asil-celik-iscileri-hem-sendikaya-hem-de-hukumete-ofkeli> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017c). <https://www.evrensel.net/haber/306853/asil-celik-sozlesmesi-yhk-yolunda> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017d). https://www.evrensel.net/haber/320313/diam-stant-iscileri-sendikayi-kabul-ettirdi?utm_source=almanak&utm_campaign=eylemler (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017e). https://www.evrensel.net/haber/338229/posco-assan-iscileri-sendika-hakkimiz-icin-direnecegiz?utm_source=almanak&utm_campaign=eylemler (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2017f). <https://www.evrensel.net/haber/339915/ht-solarda-direnis-devlet-baskisiyla-bitirildi> (erişim tarihi: 09.05.2022).

- Evrensel, (2018a). “Türkiye işçi sınıfı tarihinden portreler: metal fırtınası”. <https://www.evrensel.net/haber/351611/turkiye-isci-sinifi-tarihinden-portreler-metal-firtinasi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2018b). <https://www.evrensel.net/haber/344193/metal-grevi-yasaklandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2018c). <https://www.evrensel.net/haber/344433/sendikalarla-mess-anlasti-zam-oranlari-belli-oldu> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2018d). <https://www.evrensel.net/haber/361895/bbs-metalde-direnis-suruyor> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2019). <https://www.evrensel.net/haber/393839/metal-patronlari-hukumetin-grevi-yasaklamasina-guveniyor-isciler-tepkili> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2021). <https://www.evrensel.net/haber/451100/turk-metal-grev-karari-aldigini-duyurdu> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2022a). <https://www.evrensel.net/haber/452684/cimsatas-iscisi-sefalet-zammini-da-isten-atmalari-da-kabul-etmiyor> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2022b). <https://www.evrensel.net/haber/453912/fabrikaya-kapanip-gozaltina-alinan-farplas-iscileri-serbest-birakildi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Evrensel, (2022c). <https://www.evrensel.net/haber/458388/farplasta-fabrika-onu-direnisi-sonlandirildi> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Fukuyama, F. (1982). “The End of History?”. <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/pdf/Fukuyama%20-%20End%20of%20History.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2022). “Türkiye Brüt Dış Borç Stoku”. [https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/03/Turkiye Brut Dis Borc Stoku.xls](https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/03/Turkiye_Brut_Dis_Borc_Stoku.xls) (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Hürriyet, (2010). <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-metal-ve-mess-uzlasti-120-bin-isci-yuzde-6-3-zam-alacak-16292529> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- İSO, (2020). “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2020”. https://www.iso500.org.tr/Dosyalar/Makale/Liste/c5e41c/iso_500_-_2020_compressed-1440.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

- Kardemir, (2020). <https://www.kardemir.com/hakkimizda> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Kaygısız, İ. (2013). “2013 Yılı İşçi Sınıfı Eylemleri Üzerine Bir Değerlendirme”. http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DiSKAR_12.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Keyder, Ç. (2013a). “Yeni Orta Sınıf”. <https://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2013/09/Yeni-Orta-Sinif.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Keyder, Ç. (2013b). “Gezi Parkı Protestoları Bağlamında Yeni Orta Sınıflar, Neoliberal Dönüşüm ve Yoksulluk”. <https://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2013/10/Gezi-Parki-Protestolari-baglaminda-Yeni-Orta-Siniflar-Neo-liberal-Donusum-ve-Yoksulluk-KonusaKonusa.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- MESS, (2015). https://www.mess.org.tr/media/files/80_BZ7T80JO6Lmess_isveren_887.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).
- MESS, (2019). <https://www.mess.org.tr/tr/haberler/mess-olagan-47-genel-kurulu-yapildi/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- MESS, (2021a). <https://www.mess.org.tr/tr/haberler/metal-sektorunde-toplu-is-sozlesmesi-gorusmeleri-basladi/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- MESS, (2021b). <https://www.mess.org.tr/tr/kurumsal/yonetim-kurulu/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Özçelik-İş, (2021). <https://ozcelikis.org/tarihcemiz/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Resmî Gazete. (2021). “1/4/2021-30/4/2021 Tarihleri Arasında Düzenlenen Dahilde İşleme İzin Belgelerinin (D1) Listesi”. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/05/20210521-3.pdf> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Roberts, M. (2020). “A World rate of profit: a new approach”. <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/07/25/a-world-rate-of-profit-a-new-approach/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- Roberts, M. (2022). “A World rate of profit: important new evidence”. <https://thenextrecession.wordpress.com/2022/01/22/a-world-rate-of-profit-important-new-evidence/> (erişim tarihi: 09.05.2022).
- sendika.org. (2009). <https://sendika.org/2009/02/tega-grevi-1-yilinda-28407/> (erişim tarihi: 09.05.2022).

sendika.org, (2015). <https://sendika.org/2015/04/isten-atilan-vatan-kablo-iscilerinden-suc-duyurusu-258136/> (erişim tarihi: 09.05.2022).

sendika.org, (2016). <https://sendika.org/2016/03/bilecik-midal-kablo-sanayide-17-isci-isten-atildi-340194/> (erişim tarihi: 09.05.2022).

sendika.org, (2019). <https://sendika.org/2019/10/eskisehirden-ankaraya-yuruyen-metal-iscilerine-polis-saldirisi-32-kisi-gozaltinda-566536/> (erişim tarihi: 09.05.2022).

soL, (2008). “Türk Metal’in MESS toplantısında işi ne?”. <https://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/turk-metalin-mess-toplantisinda-isi-ne-haberi-5746> (erişim tarihi: 09.05.2022).

soL, (2009). <https://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/tezcan-galvaniz-de-sozlesme-imzalandi-haberi-14789> (erişim tarihi: 09.05.2022).

soL, (2016). <https://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/corlu-egoda-isciler-salter-indirdi-141513> (erişim tarihi: 09.05.2022).

TCMB,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/> (erişim tarihi: 13.05.2022).

TCMB, (2022).

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari> (erişim tarihi: 09.05.2022)

Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.TB.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

TİM, (2020). “Türkiye’nin İlk 1000 İhracatçısı”. https://www.tim.org.tr/download/0a4193c306bd423192a30091742f9506/ILK_1000_2020.pdf (erişim tarihi: 09.05.2022).

TÜİK, (2021). “Dış Ticaret İstatistikleri”. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535> (erişim tarihi: 09.05.2022).

t24, (2008). <https://t24.com.tr/haber/basbakan-erdogan-kriz-firsata-donusecek,8257> (erişim tarihi: 09.05.2022).

t24, (2012). <https://t24.com.tr/haber/bin-500-renault-iscisi-fabrikayi-iskal-etti,217226> (erişim tarihi: 09.05.2022).

Yarın, (2015). <http://www.yarinhaber.net/guncel/18548/icf-iscilerinin-direnisi-zaferle-sonuclandi> (erişim tarihi: 09.05.2022).

World Bank, (2022). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2020&locations=TR&start=1998&view=chart> (erişim tarihi: 09.05.2022)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Akın Cihan ÖZTÜRK
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Afyonkarahisar Cumhuriyet Anadolu Lisesi (2009-2013)
Lisans Diploması	Eskişehir Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü (2014-2019)
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı (2020-)
Tez Konusu	2008-2022 Dönemi Toplu İş Sözleşmesi Süreçleri Üzerinden Türkiye Metal Sektöründeki Sınıf Mücadelelerine İlişkin Bir İnceleme
Yabancı Dil / Diller	İngilizce